

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?

**Analiza sadržaja udžbenika
nacionalne grupe predmeta**

Program podrške obrazovanju

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Istraživanje su zajednički proveli Fond otvoreno društvo BiH i proMENTE, socijalna istraživanja iz Sarajeva.

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Istraživači:

Dženana Husremović, Steve Powell, Ajla Šišić i Aida Dolić

Članovi/ce radnih grupa za analizu udžbenika:

**Vera Katz, Željko Vujadinović, Sonja Dujmović, Smilja Mrđa, Milja Stanišić,
Nermina Halilović, Vesna Bajšanski, Edin Jahić, Emina Dedić, Sumedin Kulović,
Vedran Zubić, Dino Abazović, Lea Zuhra Kalauzović, Nenad Veličković,
Ferida Duraković, Namir Ibrahimović, Marija Fekete-Sullivan, Marina Trumić**

Pomoć pri obradi podataka:

Ivana Kuluz i Nebojša Petrović

Urednica:

Dženana Trbić

Design:

Miodrag Spasojević Štrika

DTP:

Zlatko Eminagić

Print:

CPU Sarajevo

Izdavač:

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Sarajevo, oktobar 2007. godine

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bošna i Hercegovina

**Obrazovanje u Bosni i Hercegovini:
Čemu učimo djecu?**

**Analiza sadržaja udžbenika
nacionalne grupe predmeta**

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: **Čemu učimo djecu?**

Analiza sadržaja udžbenika
nacionalne grupe predmeta

Lista skraćenica

BiH	Bosna i Hercegovina
bh.	bosanskohercegovački
EFA	Education for All (Obrazovanje za sve)
FOD BiH	Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina
F BiH	Federacija Bosne i Hercegovine
N	Broj
NVivo	In vivo coding (Program za kvalitativnu analizu podataka)
NVO	Nevladina organizacija
NPP	Nastavni plan i program
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
OŠ	Osnovna škola
RS	Republika Srpska
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences (Statistički program za kvantitativnu obradu podataka)
SŠ	Srednja škola
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
VO	Vladina organizacija

Napomena: Kako bi se čitaocu omogućilo lakše praćenje teksta, autori ovog izvještaja su koristili samo jedan naziv za svaki predmet. Tako se historija/istorija/povijest u tekstu naziva istorija, a geografija/zemljopis naziva geografija.

Sadržaj

1. Sažetak	9
2. Uvod	13
3. Predmet istraživanja.....	18
4. Metodologija istraživanja	20
5. Rezultati	30
5.1 Maternji jezik.....	30
5.2 Istorija	80
5.3 Geografija.....	113
5.4 Vjeronauka	146
5.5 Nalazi za sve predmete.....	176
6. Zaključci.....	182
7. Preporuke.....	185
Izvori	187
Prilozi	189

1. Sažetak

Obrazovanje, naročito na nivou osnovnih i srednjih škola, predstavlja jedan od najbitnijih faktora formiranja budućeg punopravnog člana društveno-političke zajednice. U tom smislu je obrazovanje jedan od najbitnijih nosilaca kontinuiteta i međugeneracijske razmjene temeljnih principa i vrijednosti društva, ali i pokretač nužnog preispitivanja i prilagođavanja tih principa i vrijednosti novim okolnostima. Istovremeno, obrazovanje ne treba shvatati isključivo u funkciji razvoja društva, već i kao prostor za puni razvoj svakog djeteta u skladu s njenim/njegovim potencijalima.

U društvima koja se bore sa razjedinjeničću i međugrupnom napetošću, praćenom ili čak uzrokovanim homogenizacijom unutar grupa, obrazovanje je i moćan potencijalni izvor kako kohezivnih, tako i dezintegrativnih sila. Utoliko možemo govoriti o konstruktivnoj i destruktivnoj dimenziji obrazovnog sistema. Destruktivna dimenzija u Bosni i Hercegovini, kao društvu koje karakteriše upravo društveno-politička razjedinjenost odnosno dominacija dezintegrativnih snaga u obrazovanju, značila bi stalno generisanje isključivosti, netolerancije i nepoštivanja ljudskih prava, čime bi se onemogućilo obnavljanje bosanskohercegovačkog društva kao multikulturalnog i multietničkog te izgradnja istinski pluralističke zajednice, dok bi djetetu kao osnovnom korisniku obrazovanja otežalo razvoj vlastitog, otvorenog i kritičkog pogleda na svijet.

Imajući u vidu presudan značaj obrazovanja za BiH kao društvo i državu, Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je projekat *Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?* čiji su sastavni dijelovi Istraživanje stavova roditelja i djece i Analiza sadržaja udžbenika žnacionalne grupe predmeta’.

Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta

Osnovno pitanje na koje je analiza trebala dati odgovor je da li udžbenici i u kojoj mjeri promoviraju socijalnu koheziju i podstiču pozitivan stav prema vlastitoj državi. Socijalna kohezija i kreiranje pozitivnog stava prema vlastitoj državi u udžbenicima je propisana Okvirnim zakonom o osnovnim i srednjim školama na nivou Bosne i Hercegovine, što je jedan od temeljnih dokumenata korišten u formulisanju polazišta ove analize. Ostali dokumenti uključuju Obećanja u sklopu reforme obrazovanja, Principe obrazovanja za otvoreno društvo i Smjernice za izradu i pisanje udžbenika istorije i geografije.

Svi navedeni dokumenti upućuju da bi obrazovni sistem trebao biti takav da podržava demokratski razvoj Bosne i Hercegovine, sistem u kojem se promoviše uvažavanje etničke i kulturno-geografske različitosti kao preduvjeta opstanka i razvoja cjelokupnog društva.

Ciljevi:

- Ispitati do kojeg su stepena udžbenici i nastavni planovi i programi unutar tri obrazovna sistema u BiH u skladu sa zakonskim propisima i relevantnim dokumentima o reformi obrazovnog sistema.

- Steći uvid u uticaj obrazovnog sistema na proces socijalne kohezije i kreiranje pozitivnog stava prema vlastitoj državi, te na promovisanje poštovanja različitosti i uvažavanja njenog značaja.
- Stvoriti pretpostavke za javnu debatu o sadržajima udžbenika i NPP te izmjenu sadržaja u skladu sa zakonima i dokumentima usvojenim u procesu reforme obrazovanja.
- Pripremiti osnovu i platformu za reformu obrazovne politike kao konceptualni i praktični okvir reforme NPP.

Predmet istraživanja: Analizom, koju su zajednički radili Fond otvoreno društvo BiH i Agencija proMENTE socijalna istraživanja, obuhvaćeno je 145 udžbenika koji se koriste u nastavi predmeta nacionalne grupe (maternji jezik, geografija i istorija) i vjeroukaze od 5. do 9. razreda osnovnih škola i u svim razredima srednje škole sa područja cijele Bosne i Hercegovine. Udžbenike, koji su svi korišteni kao zvanični udžbenici u školskoj 2005/06, odobrila su Ministarstva za obrazovanje, nauku i kulturu Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.

Metodologija i kriteriji istraživanja

Analizom su obuhvaćeni sadržaj udžbenika, što je bio i primarni zadatak istraživanja, i njihove opšte karakteristike, kao što su format, grafička obrada, poštivanje pedagoških normi i principa, podsticanje razvoja kritičkog mišljenja kod učenika.

Kriteriji analize su formulirani na temelju Okvirnog zakona BiH o osnovnim i srednjim školama, te Obećanja u sklopu reforme obrazovanja:

- Razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH;
- Učenje o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji u skladu sa civilizacijskim tečevinama, i učenje o drugima u duhu poštivanja različitosti i kultivisanja međusobnog razumijevanja i solidarnosti između svih naroda, etničkih grupa i zajednica u BiH;
- Promovisanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i priprema svakog pojedinca za život u društvu zasnovanom na principima demokratije i vladavine prava putem razvoja kritičkog mišljenja od najranijeg doba.

Uz pomenute zakone, korištene su i Evropska konvencija o regionalnim ili manjinskim jezicima i Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (obje konvencije su sastavni dijelovi Ustava BiH). U obzir su uzeti i principi obrazovanja za otvoreno društvo: obrazovanje kao javno dobro, interkulturalizam, socijalna pravda i poštivanje ljudskih prava.

Korisnici istraživanja su, prije svega, Ministarstva obrazovanja na svim nivoima, kao kreatori obrazovne politike koja treba biti uskladena sa nabrojanim zakonima i ostalim relevantnim dokumentima, te Prosvjetno-pedagoški zavodi koji prate i procjenjuju rad u školama. Istraživanje je također namijenjeno roditeljima i učenicima kao primarnim korisnicima obrazovanja, izdavačima i autorima udžbenika te nevladinim organizacijama i građanskom društvu kao bitnim faktorima izgradnje demokratske zajednice zasnovane na univerzalnim ljudskim pravima.

Glavni zaključci

- Iako se u svim udžbenicima nalaze sadržaji koji mogu poslužiti kao pozitivni primjeri podučavanja učenika o pripadnosti BiH i zajedničkom naslijeđu svih naroda u njoj, dominantan je utisak da su udžbenici nacionalne grupe predmeta i vjeroulike, u osnovi jednonacionalni i nenaklonjeni multikulturalnom društvu. Ovim se podstiče segregacija učenika i podržava segregacija cjelokupnog društva, čime se direktno krše zakonski propisi i platforma za reformu obrazovanja, kao i principi međunarodnih konvencija relevantnih za obrazovnu sferu.
- Koncepcija udžbenika ne podržava individualizovan pristup neophodan za uključivanje posebnih grupa učenika u zvanični obrazovni sistem niti ravnomjernu zastupljenost manjinskih skupina, čime se otežava njihova društvena inkluzija.
- Udžbenici ne podstiču razvoj kritičkog mišljenja i podržavaju dominantne predrasude i stereotipe.
- Iako postoje varijacije, udžbenici su u prosjeku ispod optimalnog nivoa po karakteristikama bitnim za usvajanje znanja i motivaciju učenika.

Nalazi po predmetima

Maternji jezik: Počevši od samog naziva, istovjetnog jeziku koji se proučava, čime se podstiče jezička segregacija, udžbenici su ideološki i nacionalno usmjereni tako da tretiraju i promovišu kulturu samo jednog naroda. Pri tome se zaboravlja da je jedna od osnovnih karakteristika BiH njena kulturna različitost te se insistira na razvijanju isključive nacionalne svijesti od najranijih dana. Za ove udžbenike je karakteristična i tendencija tzv. prisvajanja autora i djela pojedinim narodima, pri čemu se manipuliše biografskim činjenicama kako bi se u jednim udžbenicima pojedini autori proglašili srpskim, u drugim – hrvatskim, a u trećim bosanskim. Način predstavljanja sadržaja ne doprinosi razvoju kritičkog mišljenja kod učenika već naprotiv, podržava i reproducuje dominantne predrasude i stereotipe.

Istorija: Broj primjera koji se mogu izdvojiti kao pozitivan model podučavanja istorije vrlo je ograničen, a najveći broj se tiče podjednake zastupljenosti i različitosti kao bogatstva. Međutim, u pogledu pripadnosti BiH dominiraju negativni primjeri i udžbenici ne podstiču stvaranje osjećaja zajedničkog bosanskohercegovačkog nasljeđa. Istovremeno se kod učenika ne razvija kritičko mišljenje, a objašnjenja istorijsko-političkih procesa opterećena su političkim interpretacijama koje uveliko podržavaju važeće auto- i hetero-stereotipe. Ne pretjerano česti ali primjetni su i primjeri kršenja Konvencije o ljudskim pravima, naročito u smislu korištenja pogrdnih termina, što upućuje na nedovoljno razvijen senzibilitet autora spram odgovarajućeg uvažavanja različitih grupa.

Geografija: Iako u udžbenicima nalazimo primjere ravnomjerne zastupljenosti različitih krajeva BiH, kao i njenih naroda, podsticanje pripadnosti BiH i odgovarajuće vrednovanje njene kulturne raznovrsnosti nije često. Naprotiv, može se reći da prevladavaju negativni primjeri protivn temeljnim zakonskim propisima i duhu najavljenе reforme. Uz to, vrlo je malo primjera koji doprinose razvoju kritičkog mišljenja kod učenika.

Vjeroulike: Bitno je napomenuti da isključivu nadležnost nad organizacijom i provođenjem vjeroulike imaju religijske institucije, a ne obrazovne. Sami udžbenici do određene mjere prezentuju pozitivne vrijednosti na kojima insistiraju odredbe Okvirnog zakona. Međutim, primjera protivnih tim principima

je značajan broj, počevši od veličanja vlastite vjere. Vjerska različitost se tretira kao problem, dok se pripadnost vlastitoj vjeri prikazuje vrlo isključivo, a kod učenika se podstiče osjećaj ugroženosti. Političke poruke su implicitane, a kritičko promišljanje se ne ohrabruje. Naročito su problematični prikazi 'žnevjernika' iz vlastitih redova, koji se tretiraju kao osobe niže vrijednosti.

Opšte karakteristike udžbenika: Većinu analiziranih udžbenika karakteriše zastario pristup podučavanju zasnovan na nekritičkom usvajanju sadržaja i reprodukciji nagomilanih činjenica. Pri tome se učenici ne motivišu za rad, a prezentacija sadržaja ne podstiče znatitelju niti istraživački duh.

Preporuke

Ministarstva obrazovanja i vladine komisije za odobravanje udžbenika bi trebale da revidiraju sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta u cilju prevazilaženja nacionalne segregacije. U reviziji se treba rukovoditi zakonskim propisima i principima otvorenog društva te kriterijima udžbenika koji podstiču kritičko promišljanje. Krajnji cilj bi trebao biti kreiranje zajedničke jezgre za nacionalnu grupu predmeta, koja ne bi podrazumijevala nametanje pojednostavljenje i lažno jedinstvene slike svijeta, već prezentaciju kontroverznih gledišta, uvažavanje različitih perspektiva i navikavanje učenika na različite interpretacije pojava i zbivanja, što bi moglo doprinijeti prevazilaženju društvenih podjela.

Pedagoški zavodi treba da aktivno učestvuju u izradi udžbenika, te da pomažu nastavnicima u integraciji zakonski utemeljenih principa obrazovanja u nastavi.

Prilikom izrade udžbenika, **izdavači i autori udžbenika** moraju imati na umu svrhovitost znanja i pripremati učenike za korištenje stečenog znanja u privatnom, društvenom i profesionalnom životu. U izradi, stoga, treba angažovati multidisciplinarne timove, u koje su uključeni i nastavnici, i koristiti postojeće smjernice za izradu udžbenika, ne zanemarujući odgojnju funkciju udžbenika. Od naročitog je značaja uvođenje u udžbenike i nastavu i drugih naroda i manjina koji žive u BiH, te sadržaja koji će potići razvoj pozitivnog stava prema tim narodima kao i djeci sa posebnim potrebama. Učenicima, kao primarnim korisnicima obrazovanja, treba dati aktivnu ulogu u izradi udžbenika kako bi udžbenici bili zanimljiviji i učinkovitiji.

Nastavnici treba da kod učenika razvijaju shvatanje o društvenoj važnosti onoga što podučavaju, upućujući ih na širi kontekst nastavnih sadržaja i demonstrirajući tjesnu vezu između školskog znanja i društvene stvarnosti.

2. Uvod

Sistem javnog obrazovanja kojeg uspostavlja i pomaže država i koji je u jednom dijelu obavezan za sve njene građane je kroz različite istorijske periode i u specifičnim okolnostima u kome su se pojedina društva nalazila, imao različite, ponekad i kontraverzne uloge. Tako u uslovima međuetničke tenzije, a naročito tokom i nakon ratnih sukoba, obrazovanje može biti korišteno kao sredstvo za prolongiranje ili produbljivanje konflikta u društvu i promovisanje podjele i netolerancije. Pod takvim okolnostima nastavnicima je često nametnuto da slijede određeni plan i program ili koriste udžbenike koji homogeniziraju vlastitu grupu, a druge predstavljaju kao opasnost koje se treba plašiti. Nasuprot tome, obrazovanje može doprinijeti oporavku i obnovi društva nakon sukoba, i ono može biti katalizator za ponovni razvoj zajednice. O ovoj dvostrukoj prirodi obrazovanja – konstruktivnoj i destruktivnoj – u društvima koja imaju iskustvo sukoba baziranog na etničkim podjelama se govori kao o „dva lica obrazovanja“¹.

¹ Bush and Saltarelli (2000)

Dugoročno gledano destruktivne obrazovne prakse – u kombinaciji sa ekonomskim tenzijama, neefikasnom administracijom i kreiranjem osjećaja ugroženosti kulturnog identiteta – mogu rasplamsati nepovjerenje, neprijateljstvo, etničku netrpeljivost i nasilje između strana koje su bile u sukobu.

Nasuprot tome, konstruktivne obrazovne prakse kroz opredijeljenost za obrazovanje u službi rekonstrukcije društva mogu osigurati dugoročni mir u društvu. Ovdje se na javno obrazovanje gleda kao na ulaganje u društveni ugovor od kojeg će profitirati ne samo pojedinac koji prolazi kroz školovanje, nego, što je možda još važnije, i cijelo društvo.

Ova veza između konflikta i obrazovanja je i formalno priznata u globalnom dokumentu za reformu obrazovanja pod nazivom Obrazovanje za sve². Ona se, s jedne strane, očituje u uticaju koji konflikt ima na obrazovanje – koji se najčešće ogleda u prekidu ili otežanim uslovima za izvođenje nastave, i s druge strane, na uticaj obrazovanja na nastanak, održavanje i formalnu legitimizaciju sukoba.

² *Obrazovanje za sve: ispunjavanje naših kolektivnih obaveza*, Svjetski obrazovni forum, Dakar, 2000

U Bosni i Hercegovini je u periodu između 1992. i 1995. godine obrazovni sistem umnogome bio definiran ratnim dešavanjima - otežanim izvođenjem nastave, gubitkom nastavničkog kadra i povremeno, potpunim prekidom u funkcionisanju škola. Po završetku rata, usvajanjem Okvirnog mirovnog sporazuma i novog Ustava, stvorena je osnova za izgradnju pravne države u koju su ugrađene sve važne konvencije, deklaracije i okviri koji garantiraju ljudska prava. Međutim, različite analize bh. obrazovnog sistema koje su rađene od strane domaćih institucija i međunarodnih organizacija ukazale su da ovi zahtjevi nisu u dovoljnoj mjeri provedeni u obrazovnim strukturama, procesima i sadržaju. Osim toga, analize su ukazale na unutrašnju podjelu obrazovanja na tri sistema bazirana na etničkom identitetu. Svaki od njih nastoji obezbijediti simbolički sadržaj za održavanje odvojenih singularnih identiteta konstitutivnih naroda, potencirati razlike i obeshrabriti učenje o drugima. Nastoje se stvoriti nacionalni jezici i književnosti, i kreirati selektivne nacionalne istorije kroz tzv. nacionalnu grupu predmeta, u svakodnevnoj upotrebi poznatiju kao: bosanski, srpski i hrvatski nastavni plan i program (NPP). U izveštaju Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj³ o obrazovanju u Bosni i Hercegovini se navodi da je «u BiH osnovna funkcija nastavnog plana i programa (naročito u istoriji i maternjem jeziku) politička. NPP se uglavnom koristi kao

³ OECD, 2001

⁴ Perry (2003)

podrška za nacionalističke pozicije i za konsolidaciju moći». Na ovaj način obrazovanje postaje mehanizam za legitimizaciju etničke podjele što se u studiji Evropskog centra za prava manjina⁴ karakteriše kao „promišljena strategija nacionalističkih političara u kojoj oni koriste politike identiteta i straha kako bi prodržali rat drugim sredstvima, usprkos mirovnom sporazumu”.

U nastojanju da se prevaziđe ovakvo stanje tokom 2002. i 2003. godine je u sektor obrazovanja, uz pomoć međunarodnih organizacija (OSCE, UNESCO, Evropska komisija, Vijeće Evrope, i dr.) kreiran zakonski okvir za uspostavu konstruktivnih obrazovnih praksi koje bi bile u službi obnove i ponovne izgradnje društva. Tako je u strateškim dokumentima za reformu obrazovanja donijetim 2002.⁵ i Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju usvojenom 2003. godine⁶ stavljen akcent na poštivanje ljudskih prava, jednakе mogućnosti za sve, i interkulturalizam. U prvom od pet obećanja u Poruci građanima BiH – Reforma obrazovanja se eksplicitno kaže: „Mi ‘ministri obrazovanja’ ćemo obezbijediti da sva djeca imaju pristup kvalitetnom obrazovanju u integriranim multikulturnim školama, obrazovanju koje je oslobođeno političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije i koje uvažava prava sve djece”.

U skladu sa ovim, Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju između ostalih definira i sljedeće ciljeve obrazovanja u Bosni i Hercegovini:

- Razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH; obezbjeđenje učenja o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji u skladu sa civilizacijskim tekočinama, i učenja o drugima respektirajući različitosti i kultivirajući međusobno razumijevanje i solidarnost između svih naroda, etničkih grupa i zajednica u BiH;
- Promovisanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i priprema svakog pojedinca za život u društvu zasnovanom na principima demokracije i vladavine prava.

Okvirnim zakonom (član 43.) se dodatno određuje uvođenje Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, kako bi se, između ostalog osigurala usklađenost različitih Nastavnih planova i programa i standarda kvaliteta u svim školama i na svim nivoima obrazovanja BiH.

Iako su ovo bili važni koraci u obezbjeđivanju zakonskog okvira i strateškog plana za reformu obrazovnog sistema, pitanje je da li su ove obrazovne politike zaista našle svoje mjesto u obrazovnoj praksi. Da li je bh. obrazovni sistem u svih svojih dvanaest administrativnih jedinica⁷ postavljen tako da razvija svijest o pripadnosti državi BiH; da obezbjeđuje učenje o sebi i drugima na način koji će potaći međusobno razumijevanje i solidarnost između naroda; da promoviše ljudska prava i priprema pojedinca za život u demokratskom društvu; i da obezbijedi kvalitetno obrazovanje oslobođeno bilo kojeg oblika diskriminacije za svako dijete i na svim nivoima?

Projekat „**OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI: ČEMU UČIMO DJECU?**”, čiji su sastavni dijelovi Istraživanje stavova roditelja i učenika i Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, preispituje elemente dvostrukе prirode obrazovanja u BiH dvanaest godina nakon završetka rata koji je rezultirao podjelom zemlje i njenog obrazovnog sistema po etničkoj osnovi. U njemu se nastoji utvrditi u kojoj su mjeri konstruktivne obrazovne politike (propisane zakonima i reformskim dokumentima) prisutne u obrazovnoj praksi i koje su implikacije dvostrukе uloge obrazovanja – konstruktivne i destruktivne – po bosanskohercegovačko društvo i sve njegove građane.

⁵ Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja, 2002

⁶ Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju, Službeni list BiH br.18/03

⁷ Obrazovanje je u BiH decentralizovano na nivo kantona u FBiH (10 kantona), nivo Republike Srpske i Distrikta Brčko

Obrazovna praksa, naime, može biti takva da potpomaže učenikov napredak, razvoj njegovih specifičnih snaga i sposobnosti, ili takva da ih parališe. Jednako tako, u ovisnosti od toga da li u obrazovanju preovladavaju konstruktivne ili destruktivne orijentacije, obrazovanje može biti usmjereni ka oporavku društva, suočavanju sa traumatičnim događajima iz bliske prošlosti, razumijevanju i prihvatanju pluralističkog karaktera BiH, ili ka politizaciji identiteta na način koji dovodi do toga da se etnička raznolikost i kulturološke razlike održavaju, legitimisu i pretvaraju u osnovu za razvoj ksenofobije i ponovnog sukoba.

Zbog toga, a u skladu sa navedenim hipotezama, želimo ispitati:

- U kojoj je mjeri obrazovni sistem u BiH u skladu sa izabranim principima i ciljevima zacrtanim u Okvirnom Zakonu o osnovnom i općem srednjem obrazovanju i Strategiji reforme obrazovnog sistema; i
- U kojoj mjeri obrazovni sistem doprinosi integraciji društva i procesu demokratizacije i uspostave vladavine prava, a u kojoj mjeri se nasuprot tome, koristi kao instrument za segregaciju, razdvajanje i održavanje neprijateljstva unutar zemlje.

Ovaj Projekat je dio ukupnih napora Fonda otvoreno društvo BiH usmjerenih ka unapređenju obrazovnih politika i prakse koji će omogućiti održiv razvoj bosansko-hercegovačkog društva zasnovanog na principima tolerancije i uvažavanja pluralističkog karaktera bh. kulturnog i istorijskog naslijeđa.

Pokrenut je u januaru 2006. godine sa dvije osnovne komponente. Pored Analize sadržaja NPP i udžbenika iz nacionalne grupe predmeta, o kome će biti riječi u narednim poglavljima, provedeno je i Istraživanja stavova roditelja i učenika o vrijednostima u obrazovanju čiji su rezultati objavljeni u odvojenom dokumentu.

Konceptualni okvir unutar koga je Projekat razvijen počiva na temeljnim principima obrazovanja za otvoreno društvo. Termin „otvoreno društvo“ odnosi se na „društvo bazirano na priznavanju da niko ne drži monopol na istinu, da različiti ljudi imaju različite poglede i interese, i da postoji potreba za institucijama koje će štititi prava svih ljudi kako bi mogli živjeti zajedno u miru. Uopšteno govoreći, otvoreno društvo karakterizira oslanjanje na zakon prava, postojanje demokratski izabrane vlade, raznolikog i živog civilnog društva, i poštovanja manjina i mišljenja manjina.“⁸ Naše je polazište da sadržaji i vrijednosti koji se promoviraju u obrazovnom sistemu imaju važne implikacije po cijelo društvo, jer će činjenice koje učenici uče o svojoj kulturi, jeziku i istoriji imati bitnu ulogu u oblikovanju njihovog svjetonazora i odnosa prema sebi i drugima. Udžbenici mogu bitno doprinijeti jačanju svijesti o univerzalnim ljudskim vrijednostima kod učenika, ili mogu nasuprot tome, produbiti autoritarne, nekritičke stavove koji su u suprotnosti sa obrazovanjem za otvoreno društvo. Nastavni plan i program nije nikada običan skup znanja koji se na neki način pojavljuje u tekstovima i učionicama u jednoj zemlji. On je uvijek dio selektivnog znanja, rezultat nečijeg izbora, vizija određene grupe o legitimnom znanju (Apple, 1996:22).

⁸ Institut otvoreno društvo (www.soros.org).

Cilj obrazovanja u otvorenom društву je optimalan razvoj potencijala i ostvarenje učenikove individualnosti, a obrazovanje za život u otvorenom društvu se temelji na sljedećim načelima:

- *obrazovanje kao javno dobro*: kvalitetno obrazovanje stavlja učenika i njegove potrebe u centar pažnje, i istovremeno dugoročno teži unapređenju cijelog društva;

⁹ Kodelja i Bassler (2004).

- *interkulturalizam*: obrazovni sadržaji i metode podučavanja i učenja podstiču puno razumijevanje sebe i drugih, razvijaju osjećaj solidarnosti sa drugim ljudima i poštovanje pluralističkog društva⁹;
- *socijalna pravda*: podrazumijeva obezbjeđenje kvalitetnog obrazovanja za sve, uz uvažavanje različitih obrazovnih potreba, naročito potreba marginalizovanih, ugroženih i obespravljenih grupa u društvu;
- *poštivanje ljudskih prava*: obrazovne institucije garantuju grupna kao i individualna prava svih članova društva i kroz proces integracije (nasuprot segregaciji ili asimilaciji) promovišu uvažavanje univerzalnih vrijednosti i bogatstvo raznolikosti.

Uzimajući u obzir ove „vrijednosti“ otvorenog društva u obrazovnoj politici i praksi, posebna se pažnja treba posvetiti identificiranju i primjeni sadržaja i metodologija koje potiču razumijevanje sebe i drugih, povezivanju podučavanja i učenja s učenikovim vlastitim vrijednostima i etičkim izborima, i doprinošenju razvoju i oblikovanju školske zajednice kao mikrokosmosa otvorenog društva.

U izvještaju koji slijedi su predstavljeni rezultati Istraživanja koje, polazeći od načela obrazovanja za život u otvorenom društvu onako kako su ona definisana u bh. legislativi i strateškim dokumentima, ispituje dvostruku ulogu obrazovanja u sadašnjem bh. društvu, i nastoji prepoznati i ukazati na njegove konstruktivne i destruktivne elemente onako kako ih vide krajnji korisnici sistema – učenici i roditelji.

2.1 NOSIOCI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVE ODGOVORNOSTI

Ovo istraživanje su u periodu od maja 2006. do juna 2007. zajednički proveli Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine i proMENTE socijalna istraživanja. Provođenje projekta je nadgledao Upravni odbor FOD BiH čiji je glavni zadatak bio praćenje toka istraživanja i pomoći u uklanjanju nedoumica ili problema u analizi sadržaja udžbenika i nastavnih planova i programa. Također je formirano koordinacijsko tijelo projekta sastavljenog od članova FOD BiH i proMENTE socijalna istraživanja čiji je zadatak bio koordiniranje istraživanja i praćenja napretka u svim radnim timovima, obrada podataka i pisanje izvještaja sa preporukama za zagovaračke aktivnosti. Analizu sadržaja provodili su radni timovi sastavljeni od stručnjaka iz područja čiji su zadaci bili:

- Analiza sadržaja udžbenika prema prethodno sastavljenom priručniku za analizu,
- Konsultacije i razmjena mišljenja na redovnim sastancima timova i saradnja sa drugim članovima radnog tima,
- Učešće u modifikovanju liste kriterija i indikatora za analizu sadržaja udžbenika.

2.2 KORISNICI ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje je namijenjeno svim akterima uključenim u obrazovni sistem:

- Ministarstvima obrazovanja na svim nivoima radi budućeg rada na izradi udžbenika koji treba da poštuju kriterije određene Zakonima i Obećanjima
- Prosvjetno – pedagoškim zavodima u praćenju i procjeni kvaliteta rada u školama
- Piscima udžbenika kao smjernica za pripremu sadržaja budućih udžbenika

- Roditeljima i učenicima
- Nevladinim organizacijama i pojedincima koji promišljaju o današnjoj situaciji u Bosni i Hercegovini i promovisu društvo koje je bazirano na istinskom, a ne deklarativnom poštivanju ljudskih prava i univerzalnih ljudskih vrijednosti.

2.3 CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi i zadaci istraživanja definirani su u skladu sa programskom strategijom FOD BiH koja podrazumijeva profesionalni i demokratski razvoj bosanskohercegovačkog obrazovnog sistema, promovisanje etničke tolerancije i kulturne raznolikosti¹⁰.

¹⁰ FOD BiH, Strategija programa za obrazovanje u periodu 2006. – 2008.

Ciljevi istraživanja su bili:

- Ispitati do kojeg su stepena udžbenici unutar tri obrazovna sistema u BiH, u saglasnosti sa zakonima i obećanjima sadržanim u dokumentima o reformi obrazovnog sistema;
- Steći uvid u uticaj obrazovnog sistema na proces socijalne kohezije;
- Stvoriti pretpostavke za javnu debatu o sadržajima udžbenika i nastavnih planova i programa i izmjenu sadržaja u skladu sa zakonima i obećanjima sadržanim u dokumentima o reformi obrazovanja.

Zadaci istraživanja su bili:

- Identifikovati dijelove teksta unutar udžbenika koji su sadržajno relevantni za neku od tema sadržanu u zakonima i reformskim obećanjima na međunarodnom nivou, na nivou države i entiteta;
- Napraviti register listu koja će sadržavati podatke o mjestima unutar udžbenika gdje se nalazi tekst koji je predmet analize;
- Definisati dijelove tekstova koji mogu poslužiti za javnu debatu i diskusiju o vrijednostima i koji trebaju podleći reviziji jer se oko njih ne postiže konsenzus bilo da su pozitivni, negativni ili nejasni;
- Izraditi početne preporuke za reformu obrazovne politike kao osnovu za konceptualni i praktični okvir reforme nastavnih planova i programa.

3. Predmet istraživanja

¹¹ U Izveštaju čemo dalje koristiti izraz „Geografija“.

¹² U Izveštaju čemo dalje koristiti izraz „Istorijski“

¹³ Tako u bosanskom NPP nacionalna grupa predmeta uključuje bosanski jezik i književnost, historiju, geografiju, i preovladavajuće islamsku vjeronauku; u hrvatskom NPP - hrvatski jezik i književnost, povijest, zemljopis i preovladavajuće katolički vjeronauk, dok srpski NPP podrazumijeva srpski jezik i književnost, istoriju, geografiju i preovladavajuće pravoslavnu vjeronauku. Po bosanskom NPP uglavnom rade škole koje se nalaze na bošnjačkom većinskom području, po hrvatskom škole na hrvatskom većinskom području, dok po srpskom NPP rade škole na srpskom većinskom području u BiH

Predmet istraživanja su bili udžbenici 'nacionalne grupe predmeta' (maternji jezik, geografija/zemljopis¹¹, historija/istorija/povijest¹²) i vjeronomuške za peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred osnovnih škola i za sve razrede srednjih škola. U analizu su uključeni udžbenici sa područja čitave Bosne i Hercegovine koje su **odobrili** nadležna ministarstva obrazovanja i koji su korišteni kao zvanični udžbenici u školskoj 2005/2006. godini. Analizirani su svi dijelovi udžbenika: tekst, grafički prikazi i drugi slikovni materijal. Ukupno je obuhvaćeno 145 udžbenika za četiri gore navedena predmeta koji se koriste u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini, a u kojima se nastava odvija po različitim nastavnim planovima i programima. Kako se NPP-i međusobno razlikuju na osnovu nacionalne grupe predmeta koju sadržavaju, i kako oni ocravaju razlike između tri konstitutivna naroda u BiH, to su za potrebe Istraživanja korišteni ustaljeni nazivi: bosanski, hrvatski i srpski NPP¹³. Lista svih udžbenika sa detaljnim podacima (naziv, ime autora, izdavač i godina izdanja) nalazi se u Prilogu 1, a u Tabeli 1 dat je prikaz udžbenika po razredima, predmetima, i nastavnim planovima i programima.

Tabela 1.
Prikaz udžbenika koji su bili predmet istraživanja

Predmet		Maternji jezik	Historija/ Povijest/ Istorijski	Geografija/ Zemljopis	Vjeronauka
5.razred	bosanski NPP	3	3	1	1
	hrvatski NPP	2	1	2	1
	srpski NPP	2	0	0	1
	ukupno	7	4	3	3
6.razred	bosanski NPP	3	2	1	1
	hrvatski NPP	3	1	1	1
	srpski NPP	2	1	0	1
	ukupno	12	4	2	3
7.razred	bosanski NPP	3	3	2	1
	hrvatski NPP	3	1	2	1
	srpski NPP	2	1	1	1
	ukupno	8	5	5	3
8.razred	bosanski NPP	2	2	1	1
	hrvatski NPP	3	1	2	1
	srpski NPP	2	1	1	1
	ukupno	7	4	4	3

Predmet		Maternji jezik	Historija/ Povijest/ Istorija	Geografija/ Zemljopis	Vjeronauka
9.razred	bosanski NPP	0	0	0	0
	hrvatski NPP	0	0	0	0
	srpski NPP	2	1	1	1
	ukupno	2	1	1	1
I razred srednje škole	bosanski NPP	2	3	1	0
	hrvatski NPP	1	1	1	1
	srpski NPP	4	2	3	0
	ukupno	7	6	5	1
II razred srednje škole	bosanski NPP	1	2	1	0
	hrvatski NPP	1	1	1	1
	srpski NPP	3	3	1	0
	ukupno	5	6	3	1
III razred srednje škole	bosanski NPP	2	2	0	
	hrvatski NPP	1	1	1	
	srpski NPP	3	2	1	
	ukupno	6	5	2	0
IV razred srednje škole	bosanski NPP	4	2	1	
	hrvatski NPP	1	1	1	
	srpski NPP	2	0	0	
	ukupno	7	3	2	0
	UKUPNO:	61	38	27	15

Osim 61 udžbenika iz maternjeg jezika za određene razrede, u analizu su uključena i tri pravopisna priručnika i teorija književnosti koji se koriste u više razreda, tako da je ukupan broj knjiga za Maternji jezik 65.

4. Metodologija istraživanja

Ovo istraživanje sastavljeno je od dva dijela:

- Analiza sadržaja udžbenika maternjeg jezika, istorije, geografije, i vjeronomuške. Ova analiza ujedno predstavlja i osnovni fokus istraživanja.
- Analiza opštih karakteristika udžbenika. Nakon početnih analiza sadržaja istraživački tim je došao do zaključka da je potrebno ponuditi ekspertnim timovima koji su analizirali sadržaj mogućnost da daju svoj stručni sud o opštim karakteristikama udžbenika kao što su format udžbenika, grafička obrada, poštivanje pedagoških standarda i poticanje razvoja kritičkog mišljenja.

4.1 OPERACIONALIZACIJA KRITERIJA ZA ANALIZU

4.1.1 Kriteriji za kvalitativnu analizu sadržaja udžbenika

Kriteriji za kvalitativnu analizu definisani su tako da omogućavaju procjenu do kojeg nivoa je sadržaj skladan sa opštim ciljevima obrazovanja koji su definisani Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju¹⁴ i dokumentima za reformu obrazovanja¹⁵:

- promovisanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, te priprema svakog pojedinca za život u društvu koje poštuje principe demokratije i vladavinu ljudskih prava,
- razvijanje osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, njenom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji na način koji je prikladan civilizacijskim tekovinama te učenje o drugima poštujući razlike i njegujući uzajamno poštovanje i solidarnost među ljudima, etničkim grupama i zajednicama unutar BiH i u svijetu.

Osnovni dokumenti korišteni za definiranje kriterija su:

- Okvirni zakon o osnovnim i srednjim školama – nivo BiH (u daljem tekstu „Okvirni zakon“)
- Poruka građanima BiH: Reforma obrazovanja – nivo BiH (u daljem tekstu „Obećanja“)

te ostali dokumenti koji su u skladu sa gornje navedenim:

- Konvencija o pravima djece (dio Ustava BiH)
- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (dio Ustava BiH)
- Zakon o osnovnoj školi i Zakon o srednjoj školi u Republici Srpskoj.

Kantonalni zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju nisu korišteni kao referentni zakoni.

Osnovni principi Okvirnog zakona i Obećanja u okviru kojeg su definisani kriteriji analize su:

- Obrazovni sistem treba da razvija svijest o pripadnosti državi BiH (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3);
- Obrazovni sistem treba da obezbijedi učenje o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji na način koji odgovara civilizacijskim tekovinama, kao i učenje o drugima poštujući različitosti i kultivirajući međusobno razumijevanje i solidarnost između svih naroda, etničkih grupa i zajednica u BiH (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3);

- Obrazovni sistem treba da promoviše poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, te da priprema svakog pojedinca za život u društvu zasnovanom na principima demokratije i vladavine zakona (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3.);
- Obrazovni sistem treba da obezbijedi svakom djetetu mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim multikulturalnim školama na svim stepenima, koje je oslobođeno političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije (Obećanje 1, Reforma obrazovanja).

U definisanju kriterija osim Zakona i Obećanja u obzir su uzeta i načela obrazovanja za otvoreno društvo koja su u osnovi komplementarna obavezama prema Okvirnom zakonu i Obećanjima:

- *obrazovanje kao javno dobro*: kvalitetno obrazovanje stavlja učenika i njegove potrebe u centar pažnje, i istovremeno dugoročno teži unapređenju cijelog društva;
- *interkulturalizam*: obrazovni sadržaji i metode podučavanja i učenja potiču puno razumijevanje sebe i drugih, razvijaju osjećaj solidarnosti sa drugim ljudima i poštovanja pluralističkog društva¹⁶;
- *socijalna pravda*: podrazumijeva obezbjeđenje kvalitetnog obrazovanja za sve, uvažavajući različite potrebe, i naročito obrazovne potrebe marginalizovanih, ugroženih i obespravljenih grupa u društvu;
- *poštivanje ljudskih prava*: obrazovne institucije garantuju grupna kao i individualna prava svih članova društva; integracija vs. segregacija.

¹⁵ Kodelja i Bassler (2004)

Kriteriji za analizu sadržaja proistekli iz ovih dokumenata i načela uključuju sadržaje koji eksplisitno (kroz njihovo jasno artikuliranje i/ili potenciranje) ili implicitno (kroz njihovo nepotenciranje ili nepojavljivanje) utiču na ispunjavanje/neispunjavanje zadataka obrazovanja definisanih u Zakonima i Obećanjima.

U okviru svakog kriterija usklađenosti sadržaja udžbenika sa Zakonom i Obećanjima definisani su indikatori koji su bili osnova analize.

- BiH teme: obrazovanje za multikulturalno društvo
- Prisustvo političkih sadržaja
- Poticanje razvoja kritičkog mišljenja
- Individualna, grupna i druga (ekonomski, socijalna, kulturna) ludska prava

Definisana su ukupno 4 kriterija koji su detaljno objašnjena u nastavku teksta:

4.1.1.1 BiH Teme: Obrazovanje za život u multikulturalnom društvu

BiH teme je naziv za skup kriterija koji se odnose na to koliko sadržaji udžbenika omogućavaju učenicima razvoj otvorenog i pozitivnog odnosa prema Bosni i Hercegovini, odnosno koliko sadržaj prezentira vrijednosti koje potiču ili ne potiču međusobno razumijevanje i solidarnost među narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini.

Ovo je jedan od bitnih kriterija za procjenu usklađenosti udžbenika sa Okvirnim zakonom i Obećanjima. Ukoliko se kroz sadržaj udžbenika učenicima nude informacije koje im omogućavaju da steknu sliku Bosne i Hercegovine kao multietničke i multikulturalne sredine i osjećaju da su sve te raznolikosti dio njihovog šireg nasljeđa, učenici će izgrađivati pozitivniji stav prema svom okruženju i biti otvoreniji i fleksibilniji za one specifičnosti koje nisu dio njihovog užeg kulturnog i etničkog nasljeđa.

Prema Okvirnom zakonu (član 3, stav d) i Obećanjima, jedan od glavnih zadataka obrazovnog sistema jeste promovisanje osjećaja pripadnosti Bosni i Hercegovini i poticanje međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Udžbenik kao nastavno sredstvo upravo jeste mjesto u kojem svi ovi zakonom propisani zadaci treba da budu postignuti. Udžbenik ostvaruje ovaj zadatak ukoliko se u njegovom sadržaju ističe Bosna i Hercegovina kao domovina, ukoliko se koriste primjeri u lekcijama koji dolaze iz Bosne i Hercegovine (ukoliko za to postoji osnova), ukoliko se svi ljudi ili druge relevantne kategorije tretiraju ravnopravno i slično.

U skladu sa tim definisani su osnovni indikatori koji ukazuju koliko sadržaj udžbenika zadovoljava ovaj kriterij. Kada govorimo o indikatorima u okviru ovog kriterija treba imati na umu da se jedan indikator, npr. *proporcionalna zastupljenost sadržaja* može pojaviti u različitim kontekstima. Tako možemo govoriti o tome koliko su proporcionalno zastupljeni primjeri iz Bosne i Hercegovine u odnosu na primjere iz drugih zemalja. Ili koliko se ravnopravno prikazuju većinski narodi u odnosu na manjinske narode. Nadalje, osim konteksta u kojem posmatramo određeni odnos, i sadržaj tog odnosa može da bude različit. Na primjer, koliko se proporcionalno koriste primjeri iz Bosne i Hercegovine u odnosu na druge države vezano za jezik ili vezano za kulturu. Tako su indikatori za ovaj kriterij uključili tri dimenzije (U Tabeli 2 dat je prikaz svih indikatora i dimenzija za kriterij BiH teme):

- dimenzija: tema – definira odnos unutar konteksta koji se posmatra, odnosno da li je primjer u skladu sa zakonom ili nije. Ovo je ujedno i dimenzija koja nosi vrijednosni sud, odnosno valenciju i na osnovu nje se definiše da li je neki sadržaj u udžbeniku pozitivan primjer ili negativan primjer.
- dimenzija: kontekst – uključene strane između kojih postoji neki problem.
- dimenzija: sadržaj – konkretni sadržaj unutar određenog konteksta.

Tabela 2.
Prikaz indikatora i dimenzija korištenih u analizi kriterija BiH teme

Tema		Kontekst	Sadržaj
Negativna valencija	Pozitivna valencija		
Isticanje	Podjednak tretman	Unutardržavni	Kultura
Nepoticanje osjećaja pripadnosti	Poticanje osjećaja pripadnosti	Međudržavni	Jezik
Različitost posmatrana kao problem	Različitost posmatrana kao bogatstvo	Većinski-manjinski	Religija
Stereotipni prikazi	Kritički prikazi	Konfesionalni	Narod
Ugroženost-diskriminacija	Ravnopravnost	Intrakonfesionalni	Država
		Vjerovanje-nevjerovanje	

1. dimenzija – teme:

1. A. Podjednak tretman – isticanje (neproporcionalna zastupljenost) – ova tema ima svoju kvantitativnu i kvalitativnu dimenziju. Kvantitativna dimenzija podrazumijeva balansiranost ili proporcionalnu zastupljenost količine teksta ili grafičkih prikaza tako da svi narodi, dijelovi države ili religije budu zastupljeni. Kvalitativna dimenzija podrazumijeva interpretaciju sadržaja tako da svi narodi, religije ili dijelovi države imaju podjednak tretman. Na primjer, kvantitativna dimenzija podjednakog

tretmana ogleda se u prezentiranju lokacija pri čemu se navode primjeri iz čitave države, a ne samo jednog njenog dijela. Kvalitativna dimenzija se ogleda u primjerima u kojima se različiti pravci, kulturno naslijeđe ili svjetonazor prezentuju tako da se navode citati iz različitih izvora, i naglašava kontekst i međuslovljenost, kao i univerzalna dimenzija pojedinih vrijednosti.

Zašto „proporcionalna zastupljenost“ ima pozitivnu konotaciju u istraživanju koje je osnova za promjenu obrazovnog sistema u cilju integracije, a ne dodatne segregacije društva u Bosni i Hercegovini?

Proporcionalna zastupljenost, odnosno podjednak tretman u udžbenicima podrazumijeva da djeca uče sadržaje koji potiču iz svih kultura, etnosa, jezika ili religija koje egzistiraju na području Bosne i Hercegovine kako bi imali cijelovitu sliku o okruženju u kojem žive. Iako treba imati na umu da funkcija udžbenika nije da podržava princip proporcionalne zastupljenosti kako bi se zadovoljila formalnost i da nije jednostavno zadovoljiti proporcionalnost i ujedno ne pretrpavati udžbenike činjenicama. Međutim, ukoliko se djeci nude sadržaji samo iz jednog etnosa, kulture ili jezika, dijete neće imati priliku da upozna „druge“ koji žive pored njega i koji su dio njegove šire zajednice. Na ovaj način dijete ostaje osiromašeno za ogroman dio bogatog nasljeđa koje postoji u njegovoj državi. Istovremeno, ovakva situacija onemogućava dijete da stvori pozitivan stav prema svom okruženju što vodi ka daljnjoj segregaciji društva. Istančanje „svog“ u svrhu stvaranja osjećaja superiornosti u odnosu na „druge“ je u kontradikciji sa pripremom za život u multietničkom i multikulturalnom društvu, kao i za razvoj individualnog osjećaja kozmopolitizma kao bitnog dijela vlastitog identiteta. Stoga konstruktivni obrazovni sistem i udžbenici trebaju biti oslobođeni isticanja jednog u odnosu na druge.

1. B. Poticanje/nepoticanje osjećaja pripadnosti – pozitivna ili negativa vrijednost ovog indikatora u mnogome zavisi od konteksta i od tretiranja onoga što nije dio učenikovog direktnog nasljeđa. S jedne strane, poticanje osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini je pozitivno i u skladu sa Zakonom sve dok se taj osjećaj pripadnosti ne gradi na stvaranju negativnog stava prema drugim državama.

Ili, poticanje osjećaja pripadnosti jednom narodu, pri tom ignorirajući činjenicu da dijete raste u multietničkoj državi ili, pak, isticanje negativnosti drugih naroda i na tome gradeći osjećaj pripadnosti vlastitom narodu je izrazito negativno i direktno doprinosi društvenoj segregaciji i netoleranciji.

Poticanje osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini i bosanskohercegovačkoj zajednici kod učenika je jedna od tema koja zahtijeva promišljanje posebno u odnosu na poticanje osjećaja kozmopolitizma.

Pripadnost naciji, državi i osjećaj da smo svi stanovnici jedne planete su dvije odvojene dimenzije.

Svaki pojedinac traži balans između ove dvije dimenzije, a udžbenici treba da potaknu učenike da znaju svoju domovinu i da osjećaju da joj pripadaju, te u isto vrijeme da postanu svjesni svoje pripadnosti čovječanstvu. Na taj način mi, kao društvo, potičemo našu djecu da shvate da su ravnopravni sa bilo kojim stanovnikom ove planete. Naša djeca treba da se osjećaju ugodno u svim dijelovima Bosne i Hercegovine, ali i u drugim državama, i u cijelom svijetu.

1. C. Različitost posmatrana kao bogatstvo/različitost posmatrana kao problem – ova tema je jedna od najznačajnijih jer direktno utiče na prihvatanje ili neprihvatanje drugog i drugačijeg. Koliko je važno razviti kod učenika stav da različitost jeste bogatstvo vidimo već na primjeru individue. Svaka individua je jedinstvena u svojoj različitosti, a ujedno slična drugim individuama. Ta paradigma leži u osnovi svih programa inkluzije u obrazovnom sistemu. Ukoliko učenici imaju stav o različitosti kao problemu onda su svi naporci ka inkluzivnim obrazovnim sistemom i društvenom uopšte unaprijed osuđeni

na propast. Na društvenom nivou shvatanje različitosti kao bogatstva doprinosi kvalitetnom životu pojedinca u multietničkom, multikulturalnom društvu. Zbog toga sadržaji koji različitost tretiraju kao problem nikako ne bi trebali biti zastupljeni u udžbenicima.

1. D. Kritički prikazi – stereotipni prikazi

„Većinu stvari mi ne vidimo prvo, pa ih tek onda definiramo; mi ih prvo definiramo, pa ih tek onda vidimo. U bogatoj, kompleksnoj konfuziji vanjskog svijeta mi uzimamo samo ono što je naša kultura za nas već definirala i težimo da to što smo ugledali vidimo u stereotipnim formama naše kulture“ (Lippman, W. 1961. prema Šiber, I. 1998. str.117)¹⁷

¹⁷ Šiber, Ivan (1998) Osnove političke psihologije. Politička kultura, nakladno-istraživački zavod, Zagreb

Ovo je jedan od najboljih opisa stereotipija. U suštini stereotipije su sudovi doneseni na osnovu nepotpunih i/ili netačnih informacija. One nastaju kao rezultat čovjekove potrebe da na što jednostavniji način shvati kompleksne pojave oko sebe i donose zaključke i predviđanja. Iako se stereotipni prikazi razvijaju za sve aspekte života, ovdje su posebno interesantne stereotipije o društvenim grupama kojima pojedinac pripada (kao auto-stereotipi) i o pripadnicima pojedinih društvenih grupa (hetero-stereotipi). Autostereotipi često imaju pozitivnu konotaciju, kao romantičarski prikazi. S druge strane, heterostereotipi češće (iako ne uvijek) imaju negativnu konotaciju. Ove stereotipije u sebi nose jaku prosudjivačku komponentu koja nam omogućava da razlikujemo pojedine grupe, a onemogućava da uvidimo različitost unutar jedne grupe, bilo da je to grupa kojoj mi pripadamo ili neka druga. Stereotipije su posebno opasne u društвima kao što je bosanskohercegovačko jer one doprinose postajećim podjelama i onemogуuju procese integracije i prevladavanje osjećaja ugroženosti od strane „drugih“. Stereotipije utiču i na stvaranje etničke/socijalne distance, odnosno (ne)spremnost osobe na bliske socijalne odnose sa pripadnicima drugih grupa.

Za razliku od stereotipnih prikaza, sadržaji koji učenicima nude mogućnost analitičkog promišljanja razvijaju otvoreni i fleksibilan stav prema drugim i vlastitoj grupi, i propituju ukorijenjene stereotipije. Razvijanje kritičkog promišljanja osnova je otvorenog i na znanju baziranog društva.

1. E. Naglasak na ravnopravnosti – naglasak na ugroženosti i diskriminacija

Ravnopravnost svih ljudi ili socijalnih grupa je ideal kojem teži demokratsko, otvoreno društvo.

Ravnopravnost nosi sa sobom i odgovornost, prije svega odgovornost za akcije koje grupa preduzima u cilju zadovoljenja svojih interesa. Svest o ravnopravnosti nosi sa sobom i svijest o odgovornosti, a svijest o odgovornosti utiče na samopoštovanje pojedinca i grupe. U tom smislu, ponekada je mnogo jednostavnije pravdati antisocijalna ponašanja „ugroženošću“ neke grupe. Time se pronalazi opravdavanje za vlastite postupke, krivica se pripisuje drugome, a osjećaj samopoštovanja čak i raste. Osjećaj ugroženosti ili frustracija nalazi se u osnovi antisocijalnih ponašanja. On limitira pojedince i grupe da konstruktivno rješavaju konflikte, ali zbog tog snažnog osjećaja „da mi nismo krivi, nego su nas oni ugrožavali“ grupe često nisu spremne da se odreknu tog koncepta. Što više, on se u procesu socijalizacije prenosi na nove generacije i na taj način se onemogućava izgradnja otvorenog i zrelog društva.

Ravnopravnost podrazumijeva i prihvatanje mišljenja da su svi jednaki, odnosno da „mi“ nismo „bolji“ od drugih. Na žalost, u situacijama krize i formiranja novih grupnih identiteta, društvenim grupama trebaju „oni“ koji „nisu dobri kao mi“. Tako se vlastiti identitet gradi na diskriminaciji drugih. Bosna i Hercegovina je danas puna diskriminatorskih odnosa. Oni se najjasnije uočavaju u odnosu prema

manjinama gdje taj tretman prerasta okvire diskriminacije i ima oblike rasizma. S druge strane, biti rasista ili netko tko diskriminira nije socijalno poželjno, a često se ne uklapa i u individualnu sliku osobe koja želi biti „spremna za Evropu“. U obrazovnom kontekstu, stavljanje naglaska na ravnopravnost omogućava učenicima da prihvataju druge kao sebi jednake, te da u budućnosti svoje težnje ispunjavaju ne ugrožavajući prava drugih.

2. dimenzija - konteksti u kojima se može pojaviti određena tema:

2. A. **Unutardržavni** – nivo između entiteta ili unutar jednog entiteta.
2. B. **Međudržavni** – nivo između država, tj. Bosne i Hercegovine i bilo koje druge države.
2. C. **Većinski-nacionalni-manjinski** – tretiranje manjina u odnosu na većinsko stanovništvo, kao i tretiranje tri konstitutivna naroda.
2. D. **Konfesionalni** – kontekst među monoteističkim religijama i monoteističke religije u odnosu na druge religije.
2. E. **Intrakonfesionalni** – odnosi unutar jedne monoteističke religije.
2. F. **Vjerovanje/nevjerovanje** – odnosi ljudi koji vjeruju u Boga prema ljudima koji ne vjeruju u Boga (agnostici, ateisti, areligiozni, sekularisti).

Posljednja tri konteksta korištena su isključivo u okviru analize udžbenika vjeronauke i u drugim predmetima nisu bili predmet analize.

3. dimenzija – sadržaj teme:

3. A. **Kultura** – sve kulturne tekovine, uključujući grad ili mjesto, istaknute ličnosti, ekonomiju, nauku/znanost, umjetnost i slično.
3. B. **Jezik** – odnosi se na tri zvanična jezika u Bosni i Hercegovini, i na njihove pisane i gorovne forme.
3. C. **Religija** – odnosi se na bilo koju od religija, kako u Bosni i Hercegovini tako i u svijetu.
3. D. **Narod**
3. E. **Država**

Dakle, indikatori za ovaj kriterij su definisani kao tema koja se javlja unutar nekog konteksta i koja se odnosi na neki od sadržaja. Npr. Negativan primjer bi bio neproporcionalna zastupljenost (1.A) primjera iz Bosne i Hercegovine u odnosu na primjere neke susjedne države (2.B) u lekciji „Arheološka nalazišta iz doba paleolita“ (3.A).

4.1.1.2 Kriterij 2: Prisustvo političkih sadržaja

Škola je mjesto gdje se učenici obrazuju, ali i odgajaju što podrazumijeva da se kroz obrazovne sadržaje učenici i odgajaju u duhu vladajuće ideologije. Ta ideologija može biti izrazito negativna ili pozitivna, u smislu njegovanja univerzalnih ljudskih vrijednosti kao što je ljubav i poštovanje prema svim ljudima, solidarnost, briga za druge. Upravo u ovom kontekstu posmatrano je prisustvo ili afirmacija političkih poruka koji su u skladu ili nisu u skladu sa važećim zakonima u Bosni i Hercegovini ili međunarodnim

konvencijama koje je BiH potpisala. Ovaj kriterij se zasniva na posebnom principu koji je definisan Okvirnom zakonu prema kome obrazovanje treba da bude u funkciji života u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava.

Glavni indikatori ovog kriterija su:

- Način prezentiranja političkih opcija (npr. reduciranje, iskriviljavanje, neopravdana generalizacija preferirane opcije ili drugih političkih opcija u odnosu na onu koja se preferira)
- Razdvajanje / integracija politike vjerskih institucija sa konceptom građanske politike

4.1.1.3 Kriterij 3: Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

U današnjem svijetu i društvu jedna od najvažnijih sposobnosti koje možemo pružiti djeci u obrazovnom sistemu je sposobnost kritičko promišljanja. Zašto bi to bilo važno? Dijete mora izgraditi vještine i kapacitete koji će mu omogućiti da u budućnosti skoro svakodnevno donosi odluke na osnovu niza često oprečnih informacija. Da bi mogao donijeti zrelu i racionalnu odluku, ono mora naučiti kako procjenjivati informacije, kako ih analizirati i sintetizirati, kako evaluirati ishode i planirati buduće akcije. Dijete mora naučiti kako se nositi sa nestrukturiranim situacijama i ne podlijegati uticaju informacija iz samo jednog izvora koji obično tvrdi kako zna „što je najbolje“. I to važi za sve segmente našeg života – od odabira škole do odabira životnog partnera. Ali, posebnu bitnost ima upravo u području političkog života. Građani koji su u stanju kritički promišljati neće podlijegati kvaziautoritetima i biti sljedbenici iracionalnih ideja, nego će svoje stavove, odluke i aktivnosti bazirati na vlastitom promišljanju.

Indikatori za ovaj kriterij su:

- Postojanje navoda iz više izvora / jednog izvora za kontraverzne teme
- Postojanje / nepostojanje mogućnosti za diskusiju o temi koja se obrađuje
- (Ne)dovoljno prostora za formiranje vlastitog mišljenja učenika.
- Eksplicitno korištenje / nekorištenje multiperspektivnog pristupa

4.1.1.4 Kriterij 4: Individualna, grupna i druga (ekonomска, socijalna, kulturna) ljudska prava

Ovaj kriterij uključuje izjave koje se odnose na principe zastupljene u različitim dokumentima o ljudskim pravima čiji je potpisnik BiH kao što su pravo na život, slobodu, sigurnost, jednakost pred zakonom, slobodu kretanja, pravo na mir itd.) i u skladu je sa principom definiranim na osnovu Okvirnog zakona da obrazovni sistem obezbjeđuje svakom djetetu mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim školama oslobođenim političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije.

- Ravnopravnost / diskriminacija po osnovu rase, pola, jezika, religije, političkog mišljenja, socijalne pripadnosti, fizičkog ili mentalnog zdravlja, nacionalnih manjina i slično.
- Pravo na mir (kroz glorifikaciju ratova nasuprot isticanju mirnog rješavanja konfliktata, isticanje / neisticanje spremnosti da se umre za vlastitu zemlju i mučeništva kao ključnog kriterija za patriotizam)
- Antisemitizam/semitizam
- Poštovanje/povreda autorskih prava

4.1.2 Kriteriji za analizu opće kvalitete udžbenika

Za ispitivanje opće kvalitete udžbenika korišten je Upitnik za ispitivanje opštih karakteristika udžbenika sastavljen na osnovu Smjernica za izradu udžbenika istorije i geografije¹⁸. Ovaj upitnik je sadržavao pitanja koja su se odnosila na sljedeće karakteristike:

- Vanjski izgled udžbenika i naslovna stranica,
- Idejno-grafičko rješenje udžbenika,
- Pedagoški standardi,
- Sadržajni aspekt, i
- Poticanje razvoja kritičkog mišljenja.

¹⁸ Službeni list Bosne i Hercegovine 05/07. Smjernice za pisanje udžbenika historije i geografije

Upitnik je urađen kao skala procjene Likertovog tipa gdje je zadatak istraživača bio da procijeni stepen slaganja sa svakom tvrdnjom na skali od 1 do 5, gdje je 1 predstavljalo „U potpunosti se ne slažem”, a 5 „U potpunosti se slažem” (Upitnik je dat u Prilogu 2).

4.2 Postupak (implementacija)

4.1.2 Analiza sadržaja udžbenika

Analiza sadržaja udžbenika provedena je u dvije faze. U prvoj fazi su analizirani udžbenici istorije i geografije, dok su u drugoj fazi analizirani udžbenici maternjeg jezika i vjeronomućnosti. Za analizu udžbenika formirana su četiri tima sa po 5 do 6 eksperata iz oblasti za koju se radi analiza udžbenika (u Prilogu 3 je dat spisak eksperata po timovima). Prije nego su timovi počeli sa analizom svakog pojedinog udžbenika, proMENTE tim je pročitao i označavao sve dijelove sadržaja koji su smatrani relevantnim, bilo da su to primjeri koji su u skladu sa Zakonom i Obećanjima ili da nisu u skladu, osim udžbenika iz Maternjeg jezika u okviru kojeg proMENTE tim nije označavao relevantne dijelove zbog specifičnosti materije. Zadatak eksperata je bio da pročitaju označene dijelove i procijene da li je to doista relevantan dio, te ako jeste da ocijene prema kojem indikatoru. Ekspertima je data mogućnost (koju je najveći broj njih i iskoristio) da pročitaju i neoznačene dijelove, te da dodatno označe i procijene sadržaje koje su smatrali relevantnim¹⁹.

Svaki udžbenik bio je analiziran od strane dva eksperta, s tim da parovi eksperata nisu bili fiksni nego su oni određivani u parove tako da za različite udžbenike budu u paru sa nekim drugim članom tima. Timovi su se periodično sastajali kako bi razmijenili iskustva i prodiskutovali svoje rezultate sa drugim članom tima koji je analizirao isti udžbenik. U toku analize, eksperti su bili više fokusirani na one sadržaje koji nisu u skladu za Okvirnim zakonom i Obećanjima, kao i na one sadržaje koji predstavljaju pozitivne primjere obrade sadržaja u potpunosti u skladu sa zakonom i obećanjima. Ti primjeri su i prikazani u izvještaju. Ostatak sadržaja udžbenika koji nije komentarisan smatra se prihvatljivim.

¹⁹ Član radne grupe za istoriju, Željko Vujadinović, iako je učestvovao u cijelom procesu analize sadržaja, nije se složio sa finalnim izvještajem, i on ne odražava njegov stav.

4.2.2 Ispitivanje opštih karakteristika udžbenika

Za svaki analizirani udžbenik, zadatok eksperta je bio da popuni Upitnik o opštih karakteristikama udžbenika koji je podrazumijevao:

Vanjski izgled udžbenika i naslovna stranica

Ova karakteristika udžbenika se s pravom mogla zvati i „pakovanje“. Od izgleda udžbenika zavisi prvi utisak učenika o materiji koju će izučavati. Ukoliko učenik percipira izgled udžbenika kao „dosadan“, „siv“, „monoton“, on će u startu imati smanjenu motivaciju za savladavanje gradiva koje je u njemu sadržano.

Idejno – grafičko rješenje udžbenika

U aplikativnim teorijama učenja naglasak se uvijek stavlja na to da učenici bolje pamte ukoliko se u udžbenicima nalaze sadržaji koji su lako zapamtljivi zbog toga što prekidaju monotoniju teksta. Ukoliko je udžbenik nepregledan, sa neprilagođenim oblikom i veličinom slova, bez fotografija koje prate tekst, bez izdvojenih bitnih dijelova koje učenik mora savladati tada materija postaje dosadna i teško zapamtljiva.

Pedagoške standarde

Pedagoški standardi podrazumijevaju da je sadržaj udžbenika prilagođen uzrastu učenika, da poštuje principe „od konkretnog ka apstraktnom“, da povezuje sadržaj sa praktičnim životom, da nije pretrpan beskorisnim činjenicama i slično.

Sadržajni aspekt

Udžbenik treba da je sadržajno pregledan i jasan, da odražava postupno shvatanje objektivne stvarnosti i sadržaj se izlaže strukturirano, povezano i uz korištenje primjera.

Razvoj kritičkog mišljenja

Sadržaj udžbenika treba da potiče razvoj analitičkih i sintetičkih vještina, da nudi građu koja omogućava samostalno promišljanje i zaključivanje, te da potiče znatiželju učenika.

Kako je svaki udžbenik bio analiziran od strane najmanje dva istraživača, ocjena opštih karakteristika udžbenika određena je kao prosječna ocjena iz ocjena istraživača.

4.2.3 Analiza i obrada podataka

U okviru kvalitativnog dijela istraživanja, podaci su uneseni i obrađeni u NVivo, računarskom programu za kvalitativne obrade podataka. Podaci su unošeni tako da su unošeni dijelovi koje su istraživači označili, kodirali i dali svoje komentare. U izvještaju su prikazani kako označeni dijelovi, tako i komentari istraživača koji upućuju na slaganje ili neslaganje relevantnog dijela sa zakonima i ostalim dokumentima.

Kvantitativni podaci dobiveni na upitnicima za ispitivanje kvaliteta udžbenika obrađeni su u SPSS-u, računarskom programu za kvantitativne obrade podataka. U obradu nisu uzeti oni podaci koji su bili označeni od strane članova tima kao „nejasni“. Ovih slučajeva je bilo manje od 2% u ukupnom uzorku podataka te nisu mogli značajno uticati na rezultate istraživanja. U slučajevima kada su članovi tima smatrali da je relevantno čitavo poglavlje ili podpoglavlje, zbog obimnosti dokumenta u obradu je unesen naslov poglavlja ili podpoglavlja.

Ovdje treba pružiti dvije informacije važne za razumijevanje kvantitativnih podataka:

Iako je u toku čitavog istraživanja rađeno na identifikaciji što ekskluzivnijih kriterija i indikatora analize u smislu da istraživači mogu uključiti relevantan dio teksta u što jasnije definisane kriterije, u udžbenicima se našlo značajan broj dijelova koje su istraživači svrstavali pod dva ili čak tri indikatora. Iako ova činjenica jeste jedna od metodoloških ograničenja istraživanja, nosioci istraživanja su odlučili da takvi dijelovi teksta budu tretirani kao primjeri za sve navedene indikatore jer je ovo prije svega kvalitativno istraživanje u kojem sadržaj primjera najbolje pokazuje problem na koji želimo da ukažemo. Stoga ukupan broj označenih dijelova nije isti kao ukupan broj kodiranja. To znači da imamo manji broj označenih primjera u odnosu na broj kodiranja jer su pojedini primjeri višestruko kodirani.

Distribucije broja primjera po pojedinim udžbenicima nisu slične normalnoj distribuciji. To znači najveći broj udžbenika ima od 0 do 10 relevantnih primjera, dok su samo pojedini udžbenici imali više od 30 kodiranja sa ekstremnim slučajevima udžbenika u kojima se pojavljuje preko 50 kodiranih dijelova.

5. Rezultati

5.1 Maternji jezik

U okviru analize sadržaja udžbenika maternjeg jezika analizirana je većina udžbenika za peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred osnovnih škola i za sve razrede srednjih škola sa područja čitave Bosne i Hercegovine koje su odobrili Ministarstva za obrazovanje, nauku i kulturu Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i koji su korišteni kao zvanični udžbenici u školskoj 2005/2006. Ukupno je analizirano 65 udžbenika, a pregled broja udžbenika po razredima i nastavnim planovima dat je u sekciji „Predmet istraživanja“.

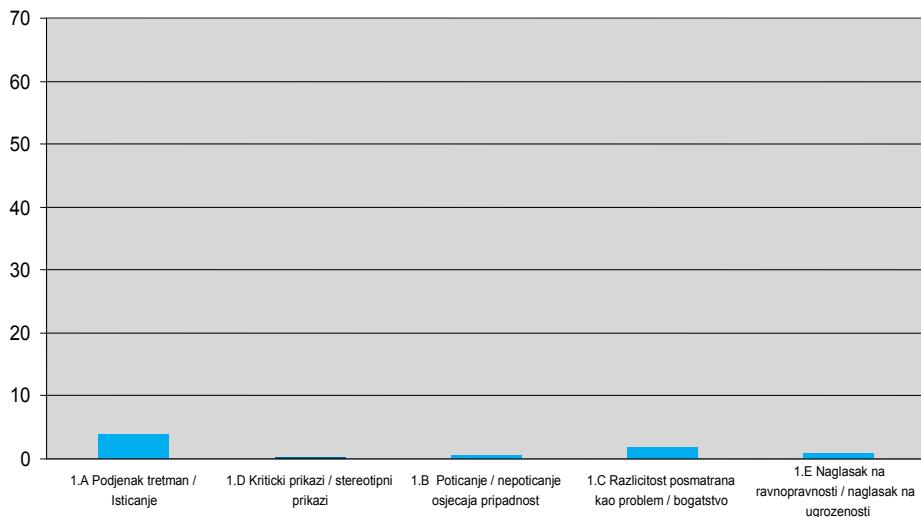
5.1.1 BiH teme u udžbenicima maternjeg jezika

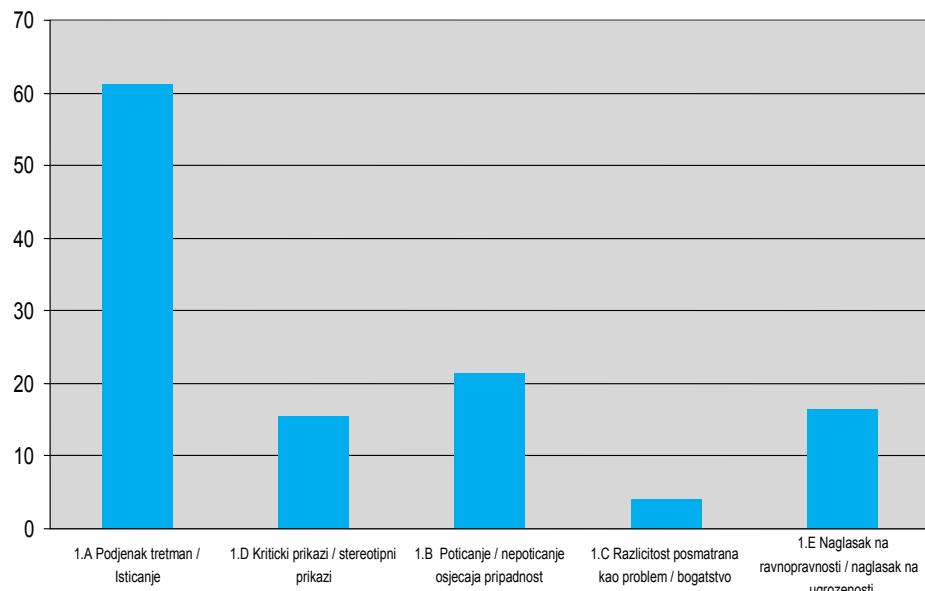
U narednim grafikonima predstavljena je zastupljenost primjera u okviru pojedinih tema. Na prvom grafikonu prikazan je odnos **prosječnog broja primjera** (ukupan broj primjera koji je ekspertni tim označio kao relevantan podijeljen sa brojem udžbenika) koji su označeni kao eksplisitno **u skladu** sa Zakonom i Obećanjima²⁰ i koji mogu poslužiti kao primjeri kako se određena tematika može tretirati kako bi se postigli kriteriji definisani ovim dokumentima. Na drugom grafikonu prikazan je odnos prosječnog broja primjera koji **nisu u skladu** sa Zakonom i Obećanjima²¹. Ostale sadržaje udžbenika eksperti su procijenili kao prihvatljive, odnosno kao adekvatne načine prezentacije određenih sadržaja. Ipak, prema ocjeni istraživačkog tima, većina udžbenika koji se koriste u nastavi maternjeg jezika prije svega promoviše kulturu vlastitog naroda i u takvim udžbenicima primjeri koji se bave kulturom drugih naroda su rijetki. Takvi primjeri su identifikovani kao pozitivni jer odskaču iz jednonacionalnog konteksta i ukazuju na mogućnost izučavanja jezika, kulture i tradicije svih naroda koji žive u BiH.

²⁰ Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju u BiH; Poruka građanima BiH: Reforma obrazovanja.

²¹ Ibid..

Grafikon 1:
BiH teme - prosječan broj primjera po knjizi u okviru pojedinih tema koji su eksplisitno u skladu sa zakonskim odredbama za sve udžbenike

Grafikon 2:
BiH teme - prosječan broj primjera po knjizi u okviru pojedinih tema koji NISU u skladu sa zakonskim odredbama za sve udžbenike odredbama za sve udžbenike

5.1.1.1 Primjeri koji su eksplicitno u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Ukupan broj primjera u udžbenicima maternjeg jezika koji su u potpunosti u skladu sa navedenim principima iz Zakona i reformskih obećanja je 91. Najčešći su primjeri koji ukazuju na podjednak tretman i proporcionalnu zastupljenost, bilo da se to odnosi na proporcionalnu zastupljenost kulture, jezika, religija ili naroda, ili da se odnosi na podjednak tretman sadržaja i neisticanje „svog“ kao najboljeg. Ovi primjeri se pojavljuju u prosjeku 3,5 puta po jednom udžbeniku maternjeg jezika. Slijede primjeri koji ukazuju učenicima da je različitost koju živimo u Bosni i Hercegovini naše bogatstvo, zatim primjeri u kojima se naglašava ravnopravnost. Primjeri koji potiču osjećaj pripadnosti kod učenika i primjeri kritičkih prikaza različitih sadržaja, evidentirani su u vrlo malom broju.

Pozitivni primjeri se najčešće pojavljuju u unutardržavnom kontekstu, zatim međudržavnom i konfesionalnom kontekstu, dok je broj pozitivnih primjera u ostalim kontekstima jako mali, skoro zanemariv. Sadržaj na koji se odnose pozitivni primjeri su najčešće kultura i jezik, dok su primjeri pozitivnog tretmana religije, naroda, države i čovjeka podjednako raspoređeni.

U dalnjem tekstu biće istaknuti neki od ovih primjera koji su izdvojeni u udžbenicima maternjeg jezika. Treba naglasiti da je osim dole navedenih pozitivnih primjera, značajan dio sadržaja udžbenika ocijenjen kao prihvatljiv i samim tim nije posebno istaknut.

Podjednak tretman

Sljedeći primjer je jedan od rijetkih primjera u udžbeniku iz kojeg je preuzet, a koji se odnosi i na druge narode i kulture, i iz tog razloga zasluzuje da bude ovdje naveden.

Zadatak:

U prazna polja upiši Đ ili DŽ: RO_ACI; _AMIJA; ĆEVAB_IJA; _EMPER; _UR_EVDAN; VOJVO_ANIN; RAČUN_IJA.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović, Zavod za

²² Puni naziv: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske

Poticanje osjećaja pripadnosti

U sljedećih nekoliko primjera potiče se i razvija osjećaj pripadnosti prema Bosni i Hercegovini.

Donosimo primjer teksta s Interneta prigodom dobijanja Oskara za film „Ničija zemlja“ Danisa Tanovića.

Ničija zemlja je zapravo genijalan film i to su prvi shvatili stranci neopterećeni posvojnim odnosom. Ciki i Nino bi mogli biti i Izraelac i Palestinac, sjeverni i južni Korejac, mogli bi jednostavno biti bilo koja dva neprijateljska vojnika na bilo kojoj ničijoj zemlji. No Cera, ranjenik koji leži na mini, je samo bosanskohercegovačka metafora, paradigmatska metafora Bosne i Hercegovine. A Tanovićev film je genijalan i zbog činjenice da mu simbol nije „pojeo“ spontanost. Ničija zemlja ulazi u povijest filmske umjetnosti. Autor filma je iz BiH, tema je rat u Bosni i Hercegovini, film je dobio Oskara. Denis de Rougemont (imenjak?) kaže da posveta otima djelo đavolu. Možda to važi i za nagrade. Danis Tanović je nagradu Američke filmske akademije posvetio svojoj rodnoj zemlji: This is for my country, for Bosnia.

Moj hrvatski 7, Roksandić, Diklić i Zelenika, Znanje, Mostar, 2005

Ovo je primjer usmene narodne pjesme koja je, pored toga što potiče svijest o pripadnosti BiH, vrlo dobro prilagođena uzrastu.

SAN SANJALA O BOSNI DJEVOJKA

**San sanjala u Bosni divojka,
Da zmaj leti priko polja ravna,
I sa zmajem dva goluba bila,
Za golubi tiče svakojake.
Majka joj je sanak tumačila:
„Što si, čerko, u sanku sanjala,
Da zmaj leti priko polja ravna,
Ono j' tvoje i milo i drago,
Što su ono dva goluba bila,
Ono su ti dva kuma vinčana;
Što su ono ptice svakojake,
Ono su ti gospoda svatovi!“**

Hrvatska čitanka 6, Diklić, Skok, i Zelenika, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Različitost posmatrana kao bogatstvo

Naredni primjer govori o ravnopravnosti sva tri službena jezika u Bosni i Hercegovini, što je vrlo rijedak slučaj u udžbeničkoj praksi.

Tako područje naše domovine pokriva jedno narječe - štokavsko - i na njegovim novoštokavskim govorima utemeljen je naš standardni bosanski, hrvatski, srpski jezik.

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžiefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Kritički prikazi

Naredni primjer donosi nam pjesmu koja duhovito opisuje dnevni raspored djeteta učeći dijete na njemu bliskom primjeru šta je to IMPERATIV. Interpretacija i izbor riječi vrlo su primjereni uzrastu.

IMPERATIV

Moje doba

Ustaj u 7.30

Ručaj u 12.00

U školu idи u 12.30

Budi točan Točan budi uvijek

ne zaboravi

uči

uči

nauči

nauči

zatupi

Uvečer nešto klopni Gledaj televiziju do kraja

spavaj

ništa ne spavaj

živi programirano

Gramirano

Gramtsžubn

Da

(Učenički ostvaraj)

imperare (lat.) – zapovijedati

Je li i vama cijeli dan u znaku imperativa, tj. prisiljavanje, opomena, zapovijedi?

Krešimiru se ne sviđa život po programu, pun zahtjeva, zapovijedi i rada zbog kojega mu na kraju dana umor miješa javu i san pa mu ni snovi nisu lijepi i odmorni.

Zato je stihove utemeljio na imperativu ili zapovjednom načinu.

Što znači zatupi i klopni? Jesu li to uobičajene riječi? Mogu li se naći u pjesničkom (književnom) ostvarenju?

Moj hrvatski 6, Težak, Diklić i Zelenika, Znanje, Mostar, 2004

U većini udžbenika maternjeg jezika Gorski vijenac ili neki njegovi odlomci su dati u kontekstu glorifikacije rata, razdora, isticanja spremnosti da se umre za vlastitu zemlju i mučeništva kao ključnog kriterija za patriotizam. Međutim, ovaj primjer pokazuje kako se Gorski vijenac može „koristiti“ i u druge svrhe koje su mnogo prihvatljivije za sve učenike. Svojom porukom, koja je prije svega ljubavna, razlikuje se od svih ostalih odabralih primjera i dokazuje da se za prezentovanje Gorskog vijenca može izabrati i dio koji ne potiče stereotipne prezentacije rata i naroda. Ovo je vrlo dobar primjer da epsko djelo ne mora služiti za reprodukciju stereotipa odabirom adekvatnog odlomka.

ОДЛОМАК ИЗ ГОРСКОГ ВЈЕНЦА П.П. ЊЕГОШ САН ВУКА МАНДУШИЋА

Čitanka za II razred gimnazije i stručnih škola, Ristanović, Savić i Milatović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ravnopravnost

Ovo je primjer izbora djela autora pripadnika drugog naroda. Skender Kulenović je jedini takav pisac u ovom udžbeniku.

ŠARENKA SKENDER KULENOVIĆ

Čitanka za 5. razred osnovne škole, Savić, Milatović i Đaković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Individualna, grupna i druga ljudska prava

U slijedećem primjeru se na vrlo dobar način izbjegava čest stereotip u jeziku „ljudi-žene“, koji je također prisutan u drugim dijelovima ovog udžbenika.

To znači da zamjenice za prvo i drugo lice (Ja i ti) ne razlikuju rod, jer i muškarac i žena za sebe kao govornika kažu ja, a za svog i muškog i ženskog sagovornika kažu ti.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

Slijedi nekoliko primjera koji pored toga što razvijaju kritičko mišljenje kod djece, ujedno potiču i njihovu radoznalost, samoinicijativnost i kreativnost. Učenici imaju priliku, ako urade ovaj zadatak, poboljšati svoje opće znanje o rjeci ili planini iz njihovog kraja.

За писмено изражавање

Распитај се о томе како је настало име ријеке (планине) на којој си боравио (боравила). Податке потражи у књигама и енциклопедијама из школске библиотеке. Распитај се код старијих како је ријека некада изгледала, да ли су на њој били млинови или воденице, да ли је ријека промијенила свој ток, да ли је некада била чистија.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

ČITAM, PIŠEM, RAZMIŠLJAM

Potraži u školskoj knjižnici podatke, članke i rasprave o korisnosti i štetnosti nuklearne energije. Potraži podatke o uporabi atomskog naoružanja i nuklearnim katastrofama koje su ugrozile čovječanstvo. Izloži svoja saznanja u razredu. Sastavi i u razredu provedi anketu pomoću koje ćeš utvrditi što tvoji vršnjaci misle o problemima:

- izgradnje nuklearnih elektrana
- zbrinjavanja nuklearnog otpada
- uporabe atomskog naoružanja.

Na temelju prikupljenih podataka organizirajte u razredu raspravu o:

- odgovornosti znanstvenika za budućnost čovječanstva
- opasnosti zloupotrebe znanstvenih dostignuća
- pogubnosti nedovoljne savjesnosti i stručnosti u raspolažanju dosezima moderne znanosti.

Hrvatska čitanka 7, Diklić, Skok i Ivanković, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U narednom primjeru učenicima se daje mogućnost diskusije bazirane na nekoliko tvrdnji izrečenih u odlomku knjige „Mali princ“. Time se pozitivno utiče na razvoj govorne kulture učenika i učenje argumentovane diskusije.

Kako lisica vidi i doživljava ljude?

Kojoj mudrosti je lisica naučila Malog Princa?

Da li prijateljstvo dolazi samo po sebi ili se ono mora njegovati?

Kako si shvatio/shvatila slijedeće sentence (mudre izreke):

- a) Samo se srcem dobro vidi.
- b) Govor je ponekad izvor nesuglasica.
- c) Zauvijek si odgovoran za ono što si pripitomio.

Pokušaj objasniti koje značenje riječ pripitomiti ima u ovom tekstu.

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Ovo je vrlo dobar primjer koji učenicima nudi, prije obrađivanja određenog književnog djela, da sami predvide šta bi moglo biti u tekstu koje nosi navedeni naslov. Na ovaj način učenici mogu iskazati svoja očekivanja od teksta s navedenim naslovom i još im se nudi mogućnost ilustracije pretpostavljene situacije, a sve u cilju razvijanja kritičkog mišljenja.

KOLA VOZI KOLOVOZ

Prije nego što pročitaš tekst, pokušaj na osnovu naslova odrediti sljedeće:

Na osnovu naslova, u tekstu očekujem da se govori o...

S obzirom na naslov, očekujem da tekst bude...

Na osnovu naslova, nacrtaj ilustraciju za pretpostavljeni tekst.

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

U sljedećoj pjesmi se naglašava jedna od univerzalnih vrijednosti - vjera u čovjeka. Pjesma se nalazi na naslovnoj strani udžbenika iz kojeg je preuzeta i na samom početku udžbenika, i svojim pozitivnim tonom boji cijeli udžbenik.

BJEROVATI

Вјеровати, и кад је мржња преко усне и кад су око тебе мутне воде.

Вјеровати и када мрак запљусне и облак кад прободе.

Вјеровати и кад се сумор јави, ко коров, горко, кад обујми лице; вјеровати птици, мраву трави и кад лети и кад се ломи нице.

Вјеровати у један камен тврдо па и планину макар нек односе; вјеровати да је за тебе што се брдом јавља — за твоје усне, за твоје косе.

Вјеровати и кад си сам, и туга, и кад си шиблје умјесто смјела храсте; вјеровати у ријеч, у загрљај, у поздрав друга, у корита плавичаста.

Вјеровати, и када страх је ружа и кад олуја о прозор лудо млати. Из мрачне собе у видик што се пружа — вјеровати, ипак, вјеровати.

Душан Костић

Čitanka za 7. razred osnovne škole, Stefanović, Ličina, Gaković i Šekara,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Učenicima je na primjeru različitog prevoda istog odlomka (jedan štampan u Sarajevu, drugi u Zagrebu) data na uvid mogućnost drugačijeg prijevoda – kako se ista misao s originala može iskazati da dva načina u prijevodu. Ovdje je potrebno napomenuti da nisu navedena imena prevodilaca, iako se govori o njihovom radu.

Оливер Твист

Фејгину се лице сневесели. Од једне младе даме окрену се другој.

Ненси, драга моја, - рече стариц њежно - шта ти велиш?

Да не пали, зато не треба ни да покушаваш, Фејгине – одговори Ненси.

Шта мислиш тиме да кажеш? - упита господин Сајкс, погледавши мрко.

Оно што сам рекла, Биле, - одговори дјевојка прибрано.

Па ти си баш најпогоднија личност за то - закључи господин Сајкс. - Нико те оvdje не познаје.

Али ја и не желим да ме упознају - одговори Ненси исто онако присебно. -

И прије нећу него хоћу, Биле.

Она ће ићи, Фејгине, - рече Сајкс.

Не, нећу, Фејгине, - одврати Ненси.

Хоће, Фејгине, - рече Сајкс.

И господин Сајкс је био у праву.

(Чарлс Дикенс, Оливер Твист, „Веселин Маслеша”, Сарајево, 1986).

Oliver Twist

**Faginu se oduljilo lice, па је наизмјенце погледавао у младу даму - која је била
кићено, да не каžemo рaskošno одјевена: црвена haljina, зелене cipele i žuti papirni
ulošci za uvojke - и у она drugo žensko биće.**

„Draga, Nancy“ upita Fagin blagim glasom, „а шта ти вeliš?“

„Da je sve utaman i da uzalud moljakate, Faginel“, uzvrati Nancy.

„Šta hoćeš time реći?“, на то ће господин Sikes ošinuvši је мрачним pogledом.

„To, Bille, што сам рекла!“ odvrati она спремно i мирно.

**„Pa ti si kao stvorena да идеš onamo“, razmišljao је naglas Sikes. „У onom kraju
нико те не познаје“.**

„Што ја i ne želim“, uzvrati Nancy истим мирним гласом. „I zato neću да idem, Bille!“

„Она ће ići, Faginel“ реће Sikes.

„Ne, Fagine, она неће!“ сикне Nancy.

„Jest, Fagine, она хоће!“ мимо ће Sikes.

I Sikes је bio u pravu.

(Charles Dickens, Oliver Twist, „Mladost“, Zagreb, 1980).

**Овде је дат исти одломак из романа Оливер Твист (познатог енглеског
писца Чарлса Дикенса) - у два различита превода, из пера двају различитих
преводилаца, и на два различита писма: ћирилица и латиници. Иако је у
питању исти одломак романа, преводи се — што је лако уочити - по много
чemu разликују. Понекад се чак учини да и није у питању исти одломак.
То само показује да преводиоци имају велику слободу при превођењу
стронога текста, јер желе да текст са страног језика што више прилагоде
духу језика на који преводе. При томе, преводиоци једино не смију
изневјеравати смисао текста.**

Srpski jezik i kultura izražavanja za 9. razred osnovne škole, Kovčević i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Slijedi primjer koji u sebi sadrži i pozitivnu i negativnu valenciju. Pozitivan je iz razloga što potiče
učenike da razmisle i upoznaju se sa običajima i drugih religija, i širi njihova shvatanja o svijetu.
Negativan je iz razloga što autori polaze od pretpostavke da su svi učenici koji se koriste ovim
udžbenikom jedne vjeroispovijesti, u ovom slučaju, katoličke, dok su pripadnici drugih vjeroispovijesti
kategorisani kao „drugi“.

**Prouči зашто i opisi kako kršćani proslavljaju trenutak Kristova rođenja? Koji se
običaji njeguju u tvome zavičaju? Kako se Kristovo rođenje obilježava tijekom
religioznih obreda, a kako u obiteljskom okruženju?**

**Potraži podatke i ukratko opisi kako svoje vjerske praznike slave pripadnici
drugih vjera?**

Hrvatska čitanka 7, Diklić, Skok i Ivanković, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

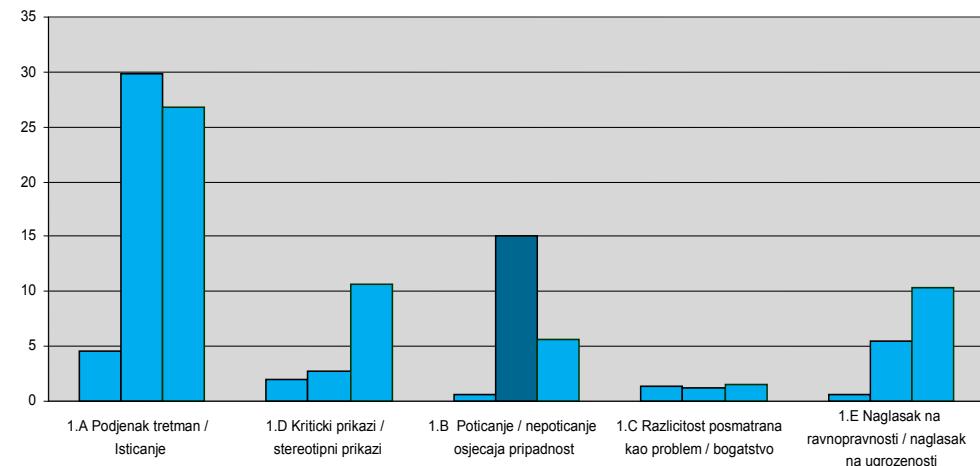
5.1.1.2 Primjeri koji NISU u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

U udžbenicima se nalazi veći broj negativnih primjera nego onih koje bismo mogli istaći kao **vrlo** pozitivne, odnosno eksplisitno u skladu sa Zakonima i Obećanjima. Najviše je primjera koji se odnose na isticanje različitih sadržaja, na primjer samo jednog naroda, države, kulture ili religije. Vrlo je primjetna tendencija da se kao dobro ističe jedino ono što je „naše“ i da se ne daje važnost niti uvažava ono što je „njihovo“. Po frekvenciji pojavljivanja slijede primjeri u kojima se ne potiče osjećaj pripadnosti. Ovi primjeri se obično pojavljuju kao primjeri koji ne potiču osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini ili koji potiču pripadnost nekoj drugoj državi. Tu su i primjeri koji potiču pripadnost samo jednoj kulturi i njenom književnom nasljeđu, dok se ostale uopšte i ne spominju kao da nisu nastajale u isto vrijeme i na istim prostorima. Treći po frekvenciji pojavljivanja su negativni primjeri u kojima se stavlja naglasak na ugroženost jedne kulture, jezika ili naroda. Odmah iza toga slijede primjeri koji na stereotipan način prikazuju samo jedan narod, normu jezika ili religiju .

Kontekst u kojem se najčešće pojavljuju negativni primjeri je međudržavni, zatim unutardržavni, dok je broj negativnih primjera na osnovu ostalih konteksta skoro zanemarljiv. U odnosu na sadržaj, negativni primjeri se najčešće odnose na narod, a potom na kulturu, državu i jezik.

Kakav je odnos negativnih primjera u udžbenicima kada ih posmatramo u okviru pojedinih nastavnih planova i programa u Bosni i Hercegovini?

Grafikon 3:
BiH teme - Prosječan broj negativnih primjera za pojedine teme u udžbenicima po Nastavnim planovima i programima

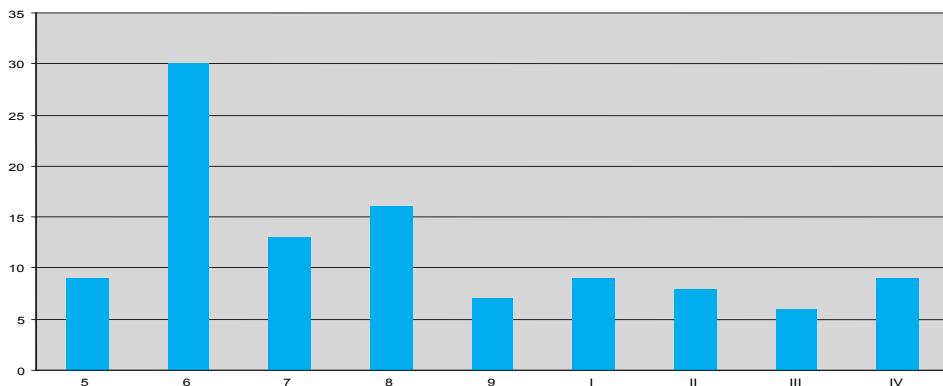

Generalno gledajući, u svim nastavnim planovima i programima najveći je broj onih primjera koji ističu jedan narod, jezik ili kulturu s tim da su oni znatno češći u udžbenicima koji se koriste u hrvatskom i srpskom nastavnom planu i programu. Primjeri koji su označeni kao oni koji imaju tendenciju da ističu samo jedno (državu, narod, religiju, jezik...) uglavnom se odnose na spominjanje samo jednog (svog) naroda, isticanje jednog (svog) jezika, kulture i slično. U udžbenicima koji se koriste u srpskom Nastavnom planu i programu imamo najviše primjera stereotipnog prikazivanja različitih sadržaja, ugroženosti i diskriminacije.

U udžbenicima koji se koriste u hrvatskom Nastavnom planu i programu drugi po frekvenciji pojavljivanja su primjeri nepoticanja osjećaja pripadnosti. Razlog za to je, najvjerojatnije, činjenica da je veliki dio sadržaja ovih udžbenika preuzet iz udžbenika koji se koriste u Republici Hrvatskoj. Tako se pri obradi pojedinih nastavnih jedinica koriste primjeri iz Hrvatske, iako za njih postoje sasvim adekvatni primjeri iz Bosne i Hercegovine.

U udžbenicima pripremljenim za bosanski Nastavni plan i program je najmanji broj negativnih primjera, ali oni se također pojavljuju, mada u manjoj mjeri, za temu isticanja različitih sadržaja. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da svaki od Nastavnih planova i programa, koji su i podijeljeni prema konstitutivnim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini, daje prednost i ističe najprije svoju etničku grupu.

Distribucija broja primjera po pojedinim udžbenicima nije slična normalnoj distribuciji. Tako imamo udžbenike koji imaju zaista mnogo izdvojenih primjera, one koji imaju znatno manje takvih dijelova, dok ima i onih udžbenika u kojima nije identifikovan niti jedan relevantan primjer. Ovo je bilo i za očekivati kada se radi o predmetu maternji jezik, jer je analiza pored čitanki obuhvatila i gramatike, u kojima je inače manje prostora za sporne primjere. Relevantni primjeri uglavnom su se pojavljivali u čitankama i to u onima u kojima se izučava književno nasljeđe sa naših prostora. Tako je u udžbenicima za osnovu školu najviše negativnih primjera u čitankama za 6. i 8. razred (i 9. u Republici Srpskoj), dok je u distribucija negativnih primjera u udžbenicima za srednju školu relativno ravnomjerna (Pogledati Grafikon 4).

Grafikon 4:
Prosječan broj negativnih primjera u udžbenicima prema razredima

Isticanje, neproporcionalna zastupljenost

Podjednak tretman – isticanje (neproporcionalna zastupljenost)

Da li su u tekstu i grafičkim prikazima svi narodi, dijelovi države ili religije podjednako zastupljeni? Da li se u interpretacijama sadržaja svim narodima, dijelovima države ili religijama daje podjednak tretman?

Kao što je već objašnjeno u poglavlju „Metodologija istraživanja“ indikator *proporcionalna zastupljenost*, odnosno podjednak tretman u udžbenicima, podrazumijeva da djeca uče sadržaje koji potiču iz svih kultura, etnosa, jezika ili religija koje egzistiraju na području Bosne i Hercegovine kako bi imali cjelovitu

sliku o okruženju u kojem žive. Neadekvatnost proporcionalne zastupljenosti u udžbenicima maternjeg jezika primjećujemo u međudržavnom kontekstu (navode se književnici iz samo jedne države, dok se autori iz drugih država obrađuju u vrlo maloj mjeri ili skoro nikako) i unutardržavnom kontekstu (navode se autori iz samo jednog entiteta, dok se autori iz drugog entiteta navode kao da su iz druge države), dok je primjera u većinsko-nacionalno-manjinskom i konfesionalnom kontekstu vrlo malo. U čitankama su najčešći primjeri neravnomjerne zastupljenosti autora iz tri konstitutivna naroda u BiH, slijede primjeri isticanja određene kulture, dok je nešto manji broj njih vezan za državu, jezik i religiju.

Slijede neki od primjera koji ilustruju *isticanje* u udžbenicima Maternjeg jezika.

Jedna od funkcija epske književnosti je da svijet predstavlja kao podijeljen na nas i njih, i proizvodi stereotipnu predstavu o „nama“ i „drugima“ kojoj u savremenoj nastavi ne treba biti mjesta, osim ako ne vodi ka kritici i revalorizaciji takve književnosti. Kako u BiH postoje tri konstitutivna naroda, a svaki od njih ima svoju epsku tradiciju, nužno je da učenici steknu uvid u sve tri, da se upoznaju sa junacima i motivima svake od njih, a cilj je da na kraju razumiju okolnosti u kojima se epska književnost javlja i da izgrade kritički odnos prema njoj. Za razliku od ovog pristupa, u narednom primjeru se na osnovu epske pjesme samo jednog naroda potiču učenici da zaključuju o epskim pjesmama, epici i njenim karakteristikama uopšte.

BUDALINA TALE DOLAZI U LIKU

INTERPRETACIJA:

.....

Zadrži se na slijedećim stihovima:

Fala tebi, Smiljanić-

**Tadija, a na daru i
poštenju tvome, Što s' me
jutros dobro dočekao, al'
ne fala tebi na udarcu. Da
si mene sabljom udario,
Lašnje bi ti ranu prebolio.**

**Al' si mene pleskom
udario, Jer se žene
pleskom udaraju.**

Na osnovu njih zaključi kako se u epskoj pjesmi poima junaštvo.

Skoro 500 stihova trebalo je epskom pjevaču da bi otkrio identitet glavnog junaka.

Sta saznajemo o Tali Ličaninu i njegovom životu?

U čemu se ogledaju razlike između Tale Ličanina i ostalih likova u ovoj pjesmi?

U čemu je osnovna razlika između njega i drugih junaka naših epskih usmenih pjesama?

Šta se u epskoj pjesmi jedino cijeni:

- izgled epskog junaka,
- njegovo porijeklo,
- njegovo junaštvo?

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Primjer za isticanje i zloupotrebu glagola "voljeti" u svrhu poticanja patriotskih osjećanja kod učenika.

Volim sve hrvatske rijeke.

Hrvatska čitanka 7, Diklić, Skok i Ivankačić, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U sljedećem primjeru se implicitno ukazuje da su samo bošnjački književnici i sufije pisali pjesme o negaciji smrti, o mističnom i magijskom.

Iz kojeg ugla ljudske svijesti je izrečena negacija smrti? Koju čovjekovu žudnju i nadu ona u sebi sadrži? Koliko ova pjesma korespondira sa sufijskim i općenito mističkim osjećanjem života i svijeta? Jeste li slične stihove nalazili i kod drugih pjesnika, npr. kod bošnjačkih pjesnika koji su pisali na nekom od orijentalnih islamskih jezika (Medžazija, Mejlija, Sirija, Sabit Užičanin, Fadil-paša i Šerifović i dr.)?

Čitanka za IV razred gimnazije, H. Hajdarević, Svetlost, Sarajevo, 2001

Slijedi navod iz udžbenika koji se koristi u Bosni i Hercegovini i koji je odobren od Ministarstava prosvjete, znanosti, kulture i športa u pet kantona/županija (Hercegovačko-neretvanske, Središnja Bosna, Hercegbosanske, Posavske i Zapadnohercegovačke).

Moja zemlja zove se Hrvatska.

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Prema ovom navodu u školama se uči samo srpski jezik.

U školi se uči samo srpski književni jezik.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru se ne daje potpuna informacija učenicima - da je glas „yat“ zamijenjen određenim slogovima i u hrvatskom i u bosanskom jeziku.

Nekada je umjesto tih glasova u srpskom jeziku bio samo jedan glas koji se zvao Jat.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Kod obrade religijskih tekstova uzimaju se primjeri samo iz Biblije.

ЈЕВРЕЈСКА И ХРИШЋАНСКА СВЕТА КЊИГА

Иако је уобичајено да се јеврејско и хришћанско свето религијско штиво, Библија, третира као целовит спис, као једна књига, примереније је ако се она, бар с научне тачке гледишта, проматра као колекција од више десетина књига као библиотека. Уосталом, сама реч на грчком значи "књиге", у множини, а не "књига", у једнини. Па које су то онда књиге које сачињавају, испуњавају ову свету библиотеку? Споменимо, најпре, да

Ова особена библиотека садржи два главна, велика “кataloga”: хебреј-ску Библију (хеб. ТАМАН) и хришћанску Библију, која поред грчког превода јеврејске Библије садржи и Нови завет. Ти велики каталоги деле се, опет, на мање “кataloge” преко којих се, најзад, долази до књига, груписаних према одређеним критеријима.

И хебрејска и хришћанска Библија морале су, наиме, бити канонизоване у складу с извесним религијским нормама и правилима. Сама реч канон на грчком, иначе, значи “норма”, “правило”, али и “листа” (књига), па је стога и каталог доста погодна метафора у том контексту. У сваком случају, од момента њихове канонизације, библијски текстови постају ауторитативни, свети списи чији се садржај па и распоред, више не смеју мењати.

Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D. Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru autor udžbenika koristi izraz „naš svijet“ kada govori o migraciji Bošnjaka u Tursku nakon Berlinskog kongresa. Time se kod učenika implicitno reducira osjećaj pripadnosti i potiče na identifikaciju sa samo jednim narodom – u ovom slučaju bošnjačkom.

ZADACI

1. Nakon čitanja cijelog romana Tuđe gnijezdo, H.Basića, inicirajte na nastavnom satu širu raspravu na ovu temu. O problemu odlaska našeg svijeta u Tursku nakon Berlinskog kongresa 1878. pisali su mnogi domaći historičari: Mustafa Imamović, Safet Bandžović, Muhidin Pelesić i dr.

Čitanka za IV razred gimnazije, H. Hajdarević, Svetlost, Sarajevo, 2001

Slijedi primjer neprimjerenog poistovjećivanja jezičkih procesa (ijekavizacije) sa teritorijalnom pripadnošću.

Taj glas se na jednom dijelu srpske teritorije zamjenjivao sa E, a na dragom sa IJE, JE i I.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Nakon odlomka iz romana „Tom Sawyer“ Marka Twaina, ne spominje se niti jedan drugi podatak o autoru romana nego se pažnja učenika usmjerava na prijateljstvo sa Nikolom Teslom kao najvažnijom informacijom o autoru.

Zadatak

Upoznaj se sa prijateljstvom između Mark Tvena i Nikole Tesle.

Čitanka za 5. razred osnovne škole, Savić, Milatović i aković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Slijedeći primjer ilustruje isticanje jednog pisma koje se prikazuje kao IDEALNO fonetsko pismo.

Као идеално фонетско писмо, Ћирилова азбука била је модел за којим су ишли, непосредно или посредно, творци других словенских азбука или реформатори постојећих.

Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D. Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećih nekoliko primjerima fokus je stavljen na izbor imena i naziva u nastavnim jedinicama koji ističu samo jedan narod, državu ili dio države ili nacionalnu grupu. Primjeri su preuzeti uglavnom iz udžbenika gramatike, u kojima je izbor primjera za nastavne teme koje se obrađuju, ostavljen autorima udžbenika. Autori su ipak mogli izabrati i neke druge primjere koji bi na isto tako adekvatan način mogli pomoći učenicima u savladavanju nastavne jedinice.

Favoriziranje imena i toponima iz jednog naroda i pretežno iz druge države.

Zagrepčanka Tajana pozvala je u goste prijateljice s kojima se upoznala ljetujući u Istri: Rabljanku Vedranu, Zlatarčanku Tihanu i Mostarku Ivanu.

Govore li one hrvatski? Što je izazvalo nesporazum?

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Veći dio navedenih primjera odnosi se na imena vezana za srpsku kulturu i istoriju, nisu prisutni primjeri iz kulture i tradicije drugih konstitutivnih naroda i ne dominiraju primjeri vezani za Bosnu i Hercegovinu.

Na primjer: Ulica srpskih vladara, Ulica bana Lazarevića, Ulica Branka Čopića, Ulica Nemanjina, Trg slobode, Trg žrtava fašizma; Prvomajska ulica, Njegoševa ulica...

Na primjer: Osnovna škola „Petar Kočić“, Filozofski fakultet u Banjaluci, Narodna biblioteka Srbije, Građevinsko preduzeće „Rad“, Opština Trebinje...

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović
, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Svi su primjeri uzeti iz druge države. Ovo je uobičajan primjer isticanja u udžbenicima u kojima se navode samo primjeri iz drugih država, a BiH uopšte ne spominje.

Lokativ prepoznajemo:

- po pitanjima i prijedlozima

Gdje su pronađeni ostaci hrvatskog pračovjeka? Na brdu Hušnjakovu kod Krapine.

O čemu govori freska Mrtački ples iz Berama? O životu i smrti.

Po čemu je poznata trogirska katedrala? Po portalu majstora Radovana.

Kada je proradila tiskara u Kosinju? Pri kraju 15. stoljeća.

Prema čijoj zamisli je podignuta đakovačka katedrala? Prema zamisli J. J.

Strossmayera.

Gdje se nalazi crkva svetog Vlaha? U Dubrovniku.

Na koja pitanja odgovaraju označene imenice? Koja se vrsta riječi nalazi ispred njih?

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Svi primjeri se odnose na Beograd. Time se ne može ostvariti Članak 43. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u kojem se traži razvijanje pozitivnog odnosa i osjećaja prema državi Bosni i Hercegovini.

ZADATAK:

Prepiši pravilno sljedeći tekst, stavljajući veliko slovo gdje je potrebno:

Šetao sam beogradom. Išao sam ulicom srpskih vladara, prošao pored narodnog pozorišta i cvjetnog trga i došao pred narodni muzej. Nastavio sam šetnju ulicom vase čarapića, sve do studentskog trga. Na studentskom trgu nalazi se filološki fakultet, a pored njega je filozofski fakultet i prirodno-matematički fakultet. Tu je i muzej „Dositeja Obradovića“ i pedagoški muzej.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U slijedećem primjeru preovladavaju bošnjačka imena. Tako npr. autor pravopisa daje slijedeći primjer za ispravno pisanje dvostrukih imena (ime + nadimak; nadimak + ime):

Musa Ćazim Ćatić, Muhamed Šaćir Kurtćehajić, Mehmedalija Mak Dizdar, Muhamed Hevai Uskufi, Seid Vehab Ilhamija, Mehmed Meša Selimović, Mehmed Džemaludin Čaušević, Abdulrezak Hifzi Bjelevac, Osman Nuri Hadžić.

Pravopis bosanskog jezika, S.Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

I u primjerima za pisanje prisvojnih pridjeva preovladavaju bošnjačka imena.

Husein-kapetanov, Husrev-begov, Nasrudin-hodžin, Omer-pašin, teta-Jasminin, Šejh-Jujin

Pravopis bosanskog jezika, S.Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

Ovaj udžbenik cio preferira samo primjere iz Federacije BiH i zanemaruje RS kao ravnopravan entitet u BiH (listovi Dnevni avaz i Večernji list!).

Imena novina, listova, časopisa, naslovi djela, radio i TV emisije, zakona - pišu se velikim slovom; ako su višečlani, samo prva riječ: Večernji list, Dnevni avaz, Za kim zvono zvoni, Ničija zemlja, Večer uz radio, Gradska panorama, Zakon o radu.

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

U istom udžbeniku u okviru izučavanja jedne jezičke promjene preovladavaju primjeri bošnjačkih imena.

Midhat

Subhija

Edhem

Muratbegović (od Murat-begović, ali: Muradbegović, od Murad-begović)

Nuhbegović

Podhum

hutba

tekbir

gangster, i sli.

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Vrijedni Ibrahim čita knjigu.

Vrijedni Ibrahim čita zanimljivu knjigu.

Naš vrijedni Ibrahim čita knjigu.

Ibrahim tečno čita.

Ibrahim je došao u zoru...

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžiefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

U dole navedenim primjerima ističe se Hrvatska država i hrvatski narod koji govori hrvatskim jezikom.

Po autorima ovih udžbenika, evidentno je poistovjećivanje jezičkih karakteristika i procesa sa teritorijalnom pripadnošću, pa tako imamo „hrvatsko čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječe“. Zatim, se ističe kako je hrvatski jezik nastao na „određenim pravilima i zakonitostima“ i kao se njime mogu služiti samo „školovani ljudi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj“.

Moj hrvatski

**U KAJ zuje zlaćane pčelice
pjesnikovih zrelih krajolika,
otkucaji vinskih nazdravica
u čast sunca, zemlje i oblaka.
U ČA bruje vjetri sa hridina,
bistri zvuci s kamenih zvonika,
let galeba na rubu modrina
i mornarska pisma trudbenika.**

**U ŠTO lahor nježno mrsi kosu
rasklasalih žita, stoljetnih hrastova,
pocikuju žice tamburice
i berdaša, pjesme zdravih snaša.**

**ČA- KAJ - ŠTO mi zvuči slađe?
Kojetnu narječju u mom srcu
Ijubav gradi gnjezda?**

**JEDNO SRCE - mojom domovinom
riječi svijetle
ko zvijezde do zvijezda.**

Učenički ostvaraj

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

HRVATSKI JEZIK - jezik je svih Hrvata u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

**Obuhvaća ne samo zajednički književni jezik nego i sve govore hrvatskoga
čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga narječja: ikavske, ekavske i jekavske.**

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Hrvatski jezik utemeljen na određenim pravilima i zakonitostima, koji se uči u školi i kojim se služe školovani ljudi u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj radi međusobnog sporazumijevanja zove se hrvatskim standardnim ili književnim jezikom.

Moj hrvatski 5, Diklić, Janković i Zelenika, Znanje, Mostar, 2004

Većina navedenih primjera, u dolje izdvojenom citatu iz udžbenika koji se koristi u Bosni i Hercegovini, odnosi se na hrvatske geografske prostore i primjere iz hrvatske kulture.

Velikim početnim slovom pišu se:

1. svi članovi vlastitog imena (ime, prezime, nadimak) te posvojni pridjevi nastali od vlastitih imenica na -ov, -ev, -in:

Ivan Gundulić, Nikola Šubić Zrinski, Marija Jurić Zagorka, Šarac (životinja), Braco, Švrčo, Stari, Beba, Seka, Ivanov, Sarčev, Bracin

2. svi članovi imena sela, gradova, zemalja i kontinenata (osim prijedloga):

Sveti Martin pod Okićeni, Ivanić Grad, Republika Hrvatska, Sjedinjene Američke Države, Južna Amerika

3. imena pripadnika naroda, stanovnika gradova, sela, zemalja i kontinenata:

Hrvat, Čeh, Dubrovčanin, Velikogoričanin, Švicarac, Južnoamerikanac.

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U sljedećem primjeru navodi se tekst u kojem se govori o aktivnostima patrijarha i iz kojeg se može iščitati ko je na poziciji moći (ko čestita) i ko je manjina (kome se čestita), pod naslovom „Produbljivanje dobrih odnosa“.

Патријарх Павле честитао Пасхалне празнике

ПРОДУБЉИВАЊЕ ДОБРИХ ОДНОСА

БЕОГРАД, 19. априла (Срна)

- Његова светост патријарх српски госаодин Павле данас је честитао пасхалне празнике Савезу јеврејских општина и пожелио „свако добро од Бога“ - наводи се у саопштењу Информативне службе Српске православне цркве лостављеном

агенцији Срна. Патријарх Павле је у честитки коју је упутио пречасним рабинима, предсједнику, Управи и свим члановима Савеза јеврејских општина, захелио неговање и продубљивање добрих односа између СПЦ и Јеврејске заједнице у Југославији.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 7. razred osnovne škole, Kovačević i Savić,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Glavni junak ove priče (na koga se odnosi citirani odlomak) radio se u Srbiji, ali je odrastao u Dubrovniku. Kada prijavljač navodi citirani odlomak, on je krenuo u Srbiju da preispita svoje porijeklo. U interpretaciji priče nigdje se ne problematizira ovakav način prijavljivanja i uvjerljivost (kako glavni lik zna za "srpske slave, Nemanju, svetog Savu") čime se može sugerisati da je kultura nešto što usvajamo samim rođenjem, a ne životom u određenoj društvenoj zajednici.

ЈЕЗЕРО НА МОКРОЈ ГОРИ

(бајка из српске старине)

(одломак)

....

**Свирао је уз пут, како за кога, али и за своју душу — величао српску
славу, Стефана Немању, светог Саву; певао и веселе песме, радовао се
животу.**

....

Čitanka za 7. razred osnovne škole, Stefanović, Ličina, Gaković i Šekara,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem zadatku za pisanje velikog slova navode se kulturne i znanstvene institucije isključivo iz zapadnog dijela Mostara koje imaju hrvatski predznak.

Piši pravilno cijeli tekst na poseban papir. U tekstu su svi nazivi napisani malim slovima. Izostavljeni su i zarezi.

**znanstvene kulturne i prosvjetne ustanove u mostaru
U mostaru ima više znanstvenih kulturnih i prosvjetnih ustanova.**

Među najstarije kulturne ustanove pripada matica hrvatska.

Najviša znanstvena ustanova je hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Članovi te akademije su najugledniji hrvatski znanstvenici.

U mostaru djeluje pedagoška akademija u ulici petra krešimira četvrtog. U toj akademiji obrazuju se buduće učiteljice/učitelji.

U mostaru djeluje hrvatsko narodno kazalište.

Osim hrvatskoga narodnog kazališta poznato je i kazalište lutaka gdje se izvode djela za djecu.

U mostaru djeluje i glazbena škola ivana plemenitog zajca.

Najpoznatija i najznačajnija knjižnica je gradska knjižnica u mostaru.

U srednjoj medicinskoj školi sestara milosrdnica obučava se medicinsko osoblje.

U institutu za hrvatski jezik i jezikoslovje zaposleni su jezikoslovci.

Moj hrvatski 7, Roksandić, Diklić i Zelenika, Znanje, Mostar, 2005

Dosljedno korištenje zamjenice "naš" za sve službene jezike u BiH u ovom primjeru autorica, ipak, rezerviše samo za bosanski jezik.

U nekim se riječima našeg jezika, najčešće u arabizmima, udvajaju (geminiraju) suglasnici i sonanti da bi riječ imala približniji izgovor izvornoj: Allah, muallim, mualima, tejemmum, ševval, ummet, Muhammed. Pripadaju, po pravilu, islamskoj terminologiji. (Ne geminiraju se izvedenice, npr. sunnet, ali osunetiti i sli.) Ali, kako su u našem jeziku odavno prisutne (izgovorom se prilagodile), mogu se u pisanim tekstu (najčešće u novinama) naći „neudvojene”.

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžiefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Istaknut je bosanski jezik, a nazivi hrvatski i srpski jezik stavljeni su u zagrdu, čime se daje posebna važnost jednom jeziku, dok su druga dva u nejednakom položaju.

Iako je u bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku latinica znatno češća u upotrebi, dominantna, cirilicu treba poznavati jer je ona dio našeg kulturnog naslijeđa.

Naš jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije, R.Hadžiefendić-Parić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

U sljedećem primjeru za nazine interpunkcijskih znakova ne navode se oba moguća termina prisutna u Bosni i Hercegovini. Tako nam autori nude samo termine: točka, uskličnik, dvotočje, izostavnik. Navodeći oba termina u svim udžbenicima (ne samo u ovom) autori bi omogućili učenicima da obogate svoj rječnik i bolje razumiju jedni druge.

Promotrimo koji nam rečenični i pravopisni znakovi pomažu u tome da naša pisana poruka bude jasna i u skladu s pravopisom.

Na kraju izjavne rečenice stavljamo točku: Moj djed sjedi kraj starog kamina. Iza upitne rečenice stavljamo upitnik: Koliko je sati?

Iza pojedinih uskličnih riječi i zapovjednih ili željnih rečenica stavљa se uskličnik: Hej, pričekaj me!

U rečenične znakove ubrajamo još zarez, dvotočje i druge znakove.

...

Dvotočje je razgovodak koji označava stanku ili promjenu jačine glasa ispred upravnog govora ili nabranjanja... Criticom označavamo dulju stanku u rečenici, a često stoji umjesto zareza i navodnika ili ako se nešto želi posebno istaknuti... Točku upotrebljavamo iza nekih kratica i iza rednih brojeva...

Dvotočje se kao pravopisni znak piše između brojeva da bismo označili omjer...

Criticu između brojeva upotrebljavamo umjesto prijedloga do, zatim kao oznaku smjera kretanja ili udaljenost između mjesta...

Izostavnik se stavlja umjesto izostavljenog slova i to najčešće u književnim tekstovima...

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Nepoticanje osjećaja pripadnosti

Da li se sadržajem udžbenika potiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini? Da li se učenici usmjeravaju da kulturni identitet i tradiciju svih naroda doživljavaju kao zajedničko naslijeđe i razvijaju osjećaj da iste dijele sa svim građanima BiH?

Ukoliko posmatramo kontekst u kojem se pojavljuju primjeri koji neadekvatno utiču na razvoj osjećaja pripadnosti oni se najčešće odnose na tretiranje pripadnosti Bosni i Hercegovini u odnosu na pripadnost drugim državama, u prvom redu Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori (u prosjeku po tri primjera po knjizi). Potom slijede primjeri koji su vezani za unutrašnje uređenje i konstrukciju države (u prosjeku po jedan do dva primjera po knjizi). Posmatrano prema sadržaju na koji se odnose ovi negativni primjeri to su pretežno

primjeri koji na neadekvatan način potiču pripadnost samo jednom narodu, zatim slijede primjeri ne razvijanja osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini. Osim njih udžbenici sadrže i primjere koji potiču pripadnost samo jednoj kulturi i kulturnoj baštini, samo jednom jeziku i religiji.

Evo samo nekih primjera koji ilustruju *nepoticanje osjećaja pripadnosti* u udžbenicima Maternjeg jezika:

U cijeloj lekciji govori se samo o srpskom jeziku uz korištenje dijela pjesme Petra Preradovića (književnika koji se izučava u okvirima hrvatske književnosti) "Jezik roda moga". Kurzivom je istaknut stih *To je jezik roda moga!* I, poslije, pitanjima se sugerira da je to srpski jezik. Prije pjesme su nacrtane osobe u narodnoj nošnji.

SRPSKI JEZIK - MOJ JEZIK I JEZIK NARODA MOGA

Jezik roda moga

Kao vječno more sinje U kretu

si gipkom, lakov, Podaje se

duhu svakom, I mreška se i

propinje, (Kakva moć je vjetra

koga) — Ziji, zveči, zvoni,

zvući, Šumi, grmi, tutnji, huči —

To je jezik roda moga!

(Petar Preradović)

Na slici su nacrtani ljudi koji razgovaraju. — Čemu služi govor? Kako se zove jezik „roda tvoga“? Zove li se tako i jezik kojim ti govorиш i pišeš? Po čemu je on dobio ime?

Jezik kojim govoris i piše srpski narod zove se srpski jezik. Srpski jezik koji se uči u školi, kojim se pišu knjige i stampaju novine ima svoja pravila. Jezik koji se odlikuje pravilnošću jeste književni jezik. Književnim jezikom treba da se govoris i u pozorištu, na radiju i na televiziji. U školi se uči samo srpski književni jezik.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Izbor ove Šantićeve pjesme iz cjelokupnog pjesnikovog stvaralaštva govori o svjesnoj namjeri autora udžbenika da kroz nastavu književnosti plasira ideološku poruku, čiji je primarni zadatak – formiranje nacionalnog bića.

Pjesma je, s obzirom na kontekst, politička, a budući da je nacionalno jasno određena, i patriotska.

МОЈА ОТАЦБИНА

....

И свуда где је српска душа која, тамо је мени отаџбина моја, мој дом и моје рођено огњиште.

Алекса Шантић

Čitanka za 6. razred osnovne škole, Gaković, Stefanović, Ličina i Šekara,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer pokazuje kako se lekcija o pridjevima koristi za razvijanje pozitivnog odnosa prema Hrvatskoj kao domovini, a ne Bosni i Hercegovini.

PRIDJEVI

Osebujnost hrvatskog folklora naročito se oslikava u tradiciji čipkarstva. Izrada čipaka razvijena je u svim dijelovima Lijepa naše. Slavonski uzorak je jednostavan i skladan, a paški je bogat i raznolik. Upravo se taj naš bogati i raznoliki paški uzorak cijeni u svijetu.
Koja je razlika između pridjeva *bogat i raznolik te bogati i raznolikil*

Moj hrvatski 5, Težak, Kanajet i Musa, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Različitost posmatrana kao problem

Različitost posmatrana kao bogatstvo - različitost posmatrana kao problem

Da li se postojeće različosti u kulturnom identitetu i tradiciji posmatraju kao prednost i vrijednost ili kao problem?

Život u različitosti omogućava svakom pojedincu da istražuje sebe i svoju okolinu, da formira vlastitu ličnost i svjetonazor poštujući prihvatajući druge i drugačije. Različitost je ono što nam daje mogućnost izbora i ukoliko se ona tretira kao problem, pojedinac gubi mogućnost izbora. Na žalost, u udžbenicima maternjeg jezika se nalaze vrlo negativni primjeri koji ističu *različitost kao problem*, posebno u svjetlu međudržavnih i unutardržavnih odnosa što onemogućava prihvatanje drugog i drugačijeg. Kada pogledamo sadržaj ovih primjera vidjećemo da se ti primjeri najčešće odnose na jezik, kulturu i narod.

U ovom primjeru autor označava turcizme kao strane riječi. S obzirom da u BiH mnogi turcizmi nisu strane riječi bili bi ih bolje definirati kao „manje poznate“ riječi ili „riječi stranog porijekla“.

Tisuću i jedna noć

Arapska pripovijetka

SINDBAD POMORAC

....

Obrati pozornost na strane riječi izdvojene iz teksta. Kojem jeziku pripadaju?

Što misliš, zašto ih je prevoditelj zadržao u tekstu? Što je time htio postići?

Hrvatska čitanka 7, Diklić, Skok i Ivanković, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Iako je ovo usmena epika, koja ima neke svoje zakonitosti, potrebno je ukazati na različitost koja predstavlja problem: Hajkuna u „bijeloj crkvi“ mora postati Anđelija, ako se hoće vjenčati s Radojicom.

МАЛИ РАДОЈИЦА

(dio narodne epske pjesme)

**...Отвори му сандук од дуката он на друштво дукате дијели па увати
Хајкуну ћевојку, одведе је у земљу Србију, доведе је у бијелу цркву, од
Хајкуне гради Анђелију, па је узе за вјерну љубовцу.**

Народна епска пjesma

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovdje smo zbog limitiranog prostora naveli samo naslov jedinice u kojoj se u cijelosti nekritički tretira jezička tema i stvara netrpeljivost prema drugom narodu.

Наслов:

ХРВАТСКА ПОЛИТИЧКА (ЗЛО)УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

Teorija književnosti za gimnazije i druge srednje škole, Milatović i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2004

Stereotipni prikazi

Kritički prikazi – stereotipni prikazi

Da li se učenicima prezentuju različita mišljenja o istom problemu ili se u prezentacijama polazi od uvriježenih stereotipa o vlastitom i drugim narodima?

Stereotipije su sudovi doneseni na osnovu nepotpunih i/ili netačnih informacija. Prisustvo stereotipnih prikaza u udžbenicima onemogućava učenicima kritičko promišljanje o sadržaju koji se izučava i na startu ga ograničava na uzak, stereotipima definirani prostor tumačenja. Generalizacija, odnosno stereotipije nisu rijetke u našem društvu, te ni sadržaj udžbenika maternjeg jezika nije oslobođen ovog fenomena. Najviše primjera stereotipnog prikaza različitih sadržaja imamo u međudržavnom (7,8 po knjizi) i unutar državnog (6,3 po knjizi) kontekstu. Najveći broj primjera stereotipnog prikazivanja odnosi se na narod, a nakon toga slijede primjeri koji se odnose na kulturu, državu, jezik i ostalo.

Ovi navodi nisu istiniti. Iz „Pisama“ se ne saznaje MNOGO o životu i radu, nego MALO o životu i NIMALO o radu, jer je Njegoš u Italiji bio bolestan, na liječenju, a ne na radu. Ono što saznajemo su Njegoševa, uglavnom, patriotska razmišljanja.

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

Поред литерарне, умјетничке вриједности, путопис Љ. Ненадовића „Писма из Италије“ значајан је и по томе што из њега сазнајемо многе појединости из живота и рада великог црногорског пјесника и владике Петра Петровића Његоша:

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Slijedi primjer romantičarskog pristupa jednoj realističkoj pripovijesti.

Шире образложи Пилипово реаговање и увјери се у његово поштење и моралну чврстину. Сусрет и дијалог са познаником Кљаком помоћи ће ти да уочиш два морала - моралну Пилипендину чврстину и Кљакину превртљивост.

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ono što boji sljedeći primjer je nacionalno-romantičarska retorika.

Hrvati su, a dugo već ne smjedoše to biti; ne mogoše u Hrvatsku, niti ona bijaše kadra k njima. (...) Premda je govor o Istri. Zemlja je ta, naime, u povijesti, u suvremenim spisima, pa i u svijesti pređa i savremenika kao zasebna hrvatska pokrajina, ako ne po svojim svojstvima, ono po svojoj sudsini.

Hrvatska čitanka 7, Diklić, Skok i Ivanković, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U dolje navedenom primjeru možemo vidjeti promovisanje nerealne, romantične slike o domovini/zavičaju!

STAZA PROLJEĆA

Niz padine, kroz klance, između izvora pitke vode, ravno s neba, zalahori mirisna bajka. I nitko više ne zna otkud je proljeće došlo. Ali, ono hita i od Bilog vira i Opuzena i Vida, tajnim oružjem osvaja svaki pedalj. I u cvjetnom haljetku stušti se preko Metkovića i Višića, uz Neretvu, do Počitelja. Tu predahne, umije se, počešlja kosu i u galopu stigne do Mostara. Kad li u Mostaru:

U Mostaru Stari most zagrlio rijeku.

I proljeće se u Mostaru našali s pjesnicima koji pjevaju o radostima prirode, rasplamsa nadahnuće u njihovim srcima. Našali se i sa uzgajivačima vinove loze: popije žilavku iz podruma. Pa od Mostara veselo hajd sve do Sarajeva.

Iz Sarajeva u Europu.

Nikola Martić

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Tekst nudi primjere za pisanje višečlanih geografskih pojmovima, ali zbunjuje nelogičnostima koje u interpretaciji nisu objašnjenje.

Јунаков гроб

Једна брдска главица на Косову, у селу Буњишту, зове се Јунаков гроб.

Предање каже да је један косовски јунак руком ухва-тио своју одсечену главу и тако га је његов виловити коњ понео са Косова. У Буњишту је нека девојка месила хлеб када је зачула галоп. Погледала је и спазила јунака без главе на коњу. Девојка се уплашила и викнула: „Мајко, погледај јунака без главе на коњу!“ Како је то изговорила, јунак је чуо за своју смрт и пао с коња. Мајка је проклела кћерку: „Проклета да си, кћери!“

Девојка се окаменила, и то место у Буњишту зове се Проклета девојка.

Место на које је пао јунаков виловити коњ прозвано је Коњски гроб.

Место где је јунак пао зове се Јунаково бупило, а оно где је сахрањен - Јунаков гроб.

У народу је остало веровање да се на Јунаковом гробу може излечити свака болест. Довољно је само да болесник дође на тај гроб и поклони му се.

(Српска народна легенда)

Srpski jezik i kultura izražavanja za 6. razred osnovne škole, Kovačević i Savić,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Stavljujući Svetog Savu na mjesto „oličenja nacionalnog bića srpskog naroda”, cijela grupa tekstova (*Силуан - СЛОВО О САВИ - , Свети Сава - ЖИТИЈЕ СВ. СИМЕОНА; Теодосије - ЖИТИЈЕ СВ. САВЕ; САВЕ*;) koji govore o njemu postaje problematična. Ti tekstovi se više ne posmatraju kao književni oblici srednjovjekovlja, nego kao stubovi srpske kulture i srpskog naroda, čemu, na ovaj način i u ovom obimu, nije mjesto u udžbeniku književnosti.

Кад су Турци поробили српску земљу, Свети Сава постаје оличење националног бића српског народа.

Čitanka za I razred gimnazije i četvorogodišnjih stručnih škola, Milatović i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer isticanja cirilice kao primarnog srpskog pisma, koje je ujedno i „najidealnije svjetsko pismo”.

Словенски језици пишу се или латиницом или ћирилицом; једино српски језик користи оба писма: и ћирилицу и латиницу, с тим да је ћирилица примарно српско писмо; српска ћирилица (коју је створио Вук Стефановић Караџић) најидеалније је свјетско писмо, јер сваком гласу одговара посебно слово.

Srpski jezik i kutura izražavanja za 9. razred osnovne škole, Kovčević i Savić,
Zavod za udžbenike, istočno Sarajevo, 2005

Stereotipnost u objašnjavanju nepoznatih riječi, uz korištenje naziva za vjeru: muslimani (malo slovo) kao zamjensko ime za naciju. Sigurno je da svi muslimani u svijetu ne zovu Srbe pogrdnim imenom.

Мање познате ријечи и изрази:

(...) - влах — погрдан назив (од муслимана) за припаднике друге вјере (обично Србе);

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Navodimo samo dio teksta koji je prepun stereotipa o porijeklu i ženama.

Имаš раšта, колjenović си! Begovica! Нек балије виде што губе!

.... Покази да си бабина, као сина те воли...

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole, S. Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Srpsko dijete (čobanče) predstavljeno je pametnije od učenih Turaka, što je romantiziranje stvarnosti. Iz priče nije jasno zašto je nepristojnost čobančeta predstavljena kao domišljatost. Tek se pitanjem na kojem insistira interpretacija “Koga predstavlja čobanče?” naglašava istorijski kontekst odnosa begovi (Turci) – raja, kojem u čitanci i na ovakav način nije mjesto.

ДОМИШЉАТО ЧОБАНЧЕ

(дипломак)

..Сјутрадан раним јутром чобанче отјера своју марву у поље на ранопашу.

Турци опет нађу чобанче у пољу, и сад кадија, сад хоџа, зауставивши се

код чобанчета, стану закерати и запиткивати дјечака ово и оно, а дијете им мудро одговарало, да су се чудили. Кадија напокон запита:

- Е, ко те је, дијете, све то научио што нам тако отресито одговараш?

Дијете на то:

А ко би, него моји родитељи?!

Јесу ли сва дјеца у вашем селу тако досјетљива? - упита кадија.

Дијете одговори:

- Много питаши, ага! Знам само то да нашим дјечацима у селу нијесу матере језик испредале, а вране мозак попиле.

Кадија се насмијеши говорећи:

Иди, дијете, до ђавола, премудар си!

Ави, Турци, идите с богом, те ме се оканите!

Турци крену даље и пођу својим путем. Хоџа ће кадији:

-Чујеш, побро! Паметно је дијете, нијеси му добро рекао да иде до ђавола, а оно нас шаље на пут с богом. Паметнији је од нас.

Кадија окрене коња назад и поскочи к дјетету, те повиче издалека:

-Чобанче! Не било ти што сам ти рекао: да идеш к ђаволу!

Чобанче одговори из цијела грла:

-Не било ни вама што сам ја вама рекао, па смо готови.

Турчин се покуњи на то и оде својим путем.

Народна приповијетка

УПОЗНАЈ РИЈЕЧИ И ФРАЗЕ:

....раја - назив који су Турци давали немуслманским поданицима, кметовима;

РАЗГОВОР О ПРИЧИ

Кога представља домишљато чобанче? У чему се огледа његова домишљатост?

Описи лик хоџе и кадије. Упореди те ликове са чобанчетом.

Čitanka za 5. razred osnovne škole, Savić, Milatović i Đaković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ova pjesma može dovesti do pogrešne interpretacije i učvršćivanja stereotipa o Romima. Naime, pjesma ovakva kakva je potiče rasizam prema romskoj populaciji. „lako smo svjesni diskriminacije prema njima, prema istraživanjima ta se diskriminacija rijetko stavlja u okvir rasizma. Ipak, viđenje Roma i njihov tretman od većine ima sve odlike razisma iz drugih istorijskih konteksta, poput fiksiranja na karakter i tradiciju marginalne grupe (lijeni, prljavi, prirodno skloni kriminalu, samo pjevaju i vesele se, neće da rade, dobro lažu tj. obmanjuju ljude i sl.) kao objašnjenja za njihovo ponašanje.“²³

ЦИГАНИН ХВАЛИ СВОГА КОЊА

Јован ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

Čitanka za 5. razred osnovne škole, Savić, Mijatović, Đaković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovaj odlomak, izuzet iz cjeline priповijetke, i ostavljen ovdje bez komentara o kontekstu, sugerira podjelu na "nas" i "vas". (Budućnost u stalnim konfrontacijama.) Mogao se naći drugi, neutralni primjer, jer ovaj afirmiše epski, romantičarski, nacionalistički pogled na istoriju.

Одломак из приповијетке Иве Андрмћа Прича о кмету Симану.

....Ево како је: четири стотине година сте ви јахали нас, сада ћемо четири стотине година ми вас, а послије ћемо се разговарати ко ће кога јахати за оних трећих четири стотине година....

Srpski jezik i kultura izražavanja za 8. razred osnovne škole, Kovačević i Savić,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Autori čitanke sugerisu ideološko čitanje. Pojedine likove iz Nenadovićevih Memoara, ili njihove postupke, autori nazivaju nečasnim, nepoštenim, kukavičkim. Odlomak je izabran po ideološkim, a ne književnoteorijskim kriterijima, jer nije tipičan za memoarsku literaturu. Nenadović opisuje ono ŠTO NIJE VIDIO, čemu nije prisustvovao!!!

Шта је тема овог одломка? (Наум Фочић Мемед-аге да погуби српске кнезове у историји познато као сјеча кнезова.) Фочић Мемед-ага лично је одлучио да погуби најчувеније кнезове : Илију Бирчанина, противог оца Алексу Ненадовића и Милована Грбовића. Зашто је одлучио да то сам уради? Чега се он прибојавао? И то му је пошло за руком. Чиме се послужио? (Добио их је на превару и „бацио“ у ланце) Шта мислиш о таквим подлацима у животу и шта можеш рећи из свог искуства?

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru evidentno je stereotipno vezivanje: jezik-narod-teritorija. "Srpski dijelovi BiH" je teško odrediv prostor, tako da ovaj primjer može biti uzet kao stereotip. (Tekst je podebljan od strane autora ovog izvještaja.)

Екавски се говори у највећем дијелу Србије, а ијекавски у Црној Гори и у српским крајевима Босне и Херцеговине и Хрватске (изузимајући екавско подручје у источној Славонији).

Pravopis srpskog jezika, školsko izdanje, M.Dešić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Književni tekst koji govori o "turskim ulicicama" i hajdukovanju Srba ne bi trebao biti u udžbenicima maternjeg jezika u osnovnoj školi.

Hajduk Stanko (odломак), Janko Veselinović

Čitanka za 7. razred osnovne škole, Stefanović, Ličina, Gaković i Šekara, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Naglasak na ugroženosti i diskriminacija**Naglasak na ravnopravnosti – naglasak na ugroženosti i diskriminacija**

Da li se kod učenika potiče stav da su svi ljudi ili narodi ravnopravni ili se potencira osjećaj ugroženosti jednog naroda od strane drugih naroda? Da li se drugi narodi diskriminiraju kako bi se istakle neke kvalitete vlastitog naroda?

U udžbenicima maternjeg jezika imamo znatan broj primjera koji *naglašavaju ugroženost i diskriminaciju*. Osjećanje ugroženosti se „podgrijava“ i prezentira u takvom obliku da učenici nemaju drugog izbora nego te stavove i mišljenja prihvati kao takva. Diskriminacija se najčešće ogleda u diskriminaciji drugih, tj. u korištenju pogrdnih izraza za druge narode. Primjeri u kojima se potencira *ugroženost* javljaju se uglavnom u međudržavnom kontekstu, mada nisu rijetki ni u unutardržavnom kontekstu. Ugroženost se dominantno odnosi na narod, a potom jezik, državu i kulturu.

Slijede neki od primjera koji prikazuju *naglašavanje ugroženosti* pojedinih sadržaja:

Ovdje se naglašava potreba za oprezom, jer se u svakom trenutku može desiti da se ukaže potreba za odabranom od vječitih neprijatelja srpskog naroda.

У самом срцу парка налази се велики споменик нашем чувеном писцу са Змијања и великим борцу за народна права — Петру Коцићу. Коцић стоји усправно и смјело гледа свакога у очи, као да хоће да покаже да се не боји никога осим Бога. Десна рука му је испружена, а кажипрост као да је уперен у сваког ко покуша да угрози слободу нашег народа.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Pjesma nema interpretaciju, a ovako napuštena svjedoči o vječnoj patnji naroda-žrtve okruženog neprijateljima.

ЈЕФИМИЈА

**...Векови су прошли, и заборав пада; а
још овај народ, као некад, грца; и
мени се чини да су наша срца у
грудима твојим куцала још тада.**

**И у мучне часе народнога слома, аkad
светlosti нема на видику целом, ja сe
сећам тебе и твојега дома, деспотице
српска с калуђерским велом!**

...

Милан Ракић

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Glavni lik drame izgovara rečenicu za koju autorica udžbenika u interpretaciji postavlja pitanje: „Na koji način Sokolović razmišlja o svojim zemljacima?“ Ovdje se jedino Bošnjaci smatraju zemljacima, sa naglaskom na njihovoj ugroženosti i žrtvu.

Drama Derviša Sušica "Veliki vezir" (dio)

....

МЕХМЕД ПАŠA SOKOLOVIĆ:Šta su to Bošnjaci izuzetno krivi...?

...

INTERPRETACIJA

Na koji način Sokolović razmišlja o svojim zemljacima?

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Pjesma kao i interpretacija autora udžbenika afirmiše ugroženost domovine i potrebu da i djeca budu uključena u njenu odbranu.

ОДБРАМБЕНА

**Пегави смо генерали;
сва су срца у том чину.
Нисмо више тако мали –
бранићемо домовину!
Хоћемо ли? Хоћемооо!
Мошо ОДАЛОВИЋ**

РАЗГОВОР О ЛЈЕСМИ

**У пјесми дјеца устају против неправде, а у заштиту слабијих и одбрану
своје отаџбине.**

Čitanka za 5. razred osnovne škole, Savić, Milatović i Đaković,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Autori čitanke naglašavaju kolektivnu patnju, koja nije tema Seoba. Ideološko čitanje, opet s namjerom da se srpski narod predstavi kao žrtva.

**Сигурно наслућујеш сву тежину положаја српског народа под туђином.
Претходна слика, која говори о положају славонско-подунавског пуча,
не оставља те равнодушним.**

12 redova kasnije...

Црњански слика колективну, а не појединачну патњу.

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Sljedeći primjer je ilustrativan za diskriminatorski odnos prema drugima, pripadnicima ne-srpskih naroda, koji se proglašavaju Srbima rimske i turske zakona.

**Вук никада Србе није дијелио ни по регионалној, ни по вјерској
припадности. За њега су били Срби сви они који су говорили штокавским
нарјечјем (тј. српским језиком), без обзира на то да ли су они из
Херцеговине, Србије, Војводине, Крајине, Босне, Хрватске, Далмације,
Црне Горе, Боке Которске или Дубровника. Србе је он дијелио на Србе
„три закона“ (три вјере): Срби грчкога закона (тј. Срби православци),
Срби римскога закона (тј. Срби католици, који говоре штокавски), Срби
турскога закона (тј. Срби мухamedанци). И за све њих и на основу**

Њихових језичких особина је стварао српски књижевни језик, какав имамо и данас.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 9. razred osnovne škole, Kovčević i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U narednom primjeru autori udžbenika Dalmaciju i Dubrovnik nazivaju "kod nas na primorju", što ne odgovara činjeničnom stanju. Ovim se naglašava tendencija davanja netačnih informacija učenicima.

Петнаesti и шеснаesti век донели су, најпре у Италији, а затим код нас на приморју и свуда у западној Европи, један величанствен и дотада скоро невиђен процват уметности и културе, науке и људске мисли о сврси и смислу живљења на свету.

Čitanka za I razred trogodišnjih stručnih škola, S.Ličina, L.Šekara,
Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2001

Nacionalna skupina (Bošnjaci) nazvana je vjerskim imenom (muslimani). Ako se dosljedno pod okvire hrvatske književnosti stavlju sva književna ostvarenja koja su nastala i prije konstituisanja hrvatske države i nacije, onda je potrebno da se to radi i sa književnošću drugih naroda.

У 17. stoljeću pojavljuje se književni rad na narodnom jeziku i među muslimanima BiH.

Čitanka za II razred gimnazije, Skupina autora,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Slijedi jedna patriotska pjesma koja književno-kritičkim tekstrom koji dolazi nakon nje govori o vječnoj ugroženosti države i iznosi činjenicu da je normalno poginuti za državu.

**Ђура Јакшић
ОТАЦБИНА
И овај камен земље Србије, Што
претећ сунцу дере кроз облак,
Суморног чела мрачним борама О
вековечности прича далекој,
Показујући немом мимиком
Образа свога бразде дубоке.**

**Векова тавних ту су трагови -Те
црне боре, мрачне пећине: А камен
овиј, ко пирамида Што се из праха
диге у небо, Костију кршних то је
гомила, Што су у борби против
душмана Дедови твоји вољно
слагали, Лепећи крвљу срца
рођеног Мишица својих кости
сломљене, Да унуцима спреме бусију,**

**Оклен ће некад смело презирућ
Душмана чекат чете грабљиве.**

- И само дотле, до тог камена,
До тог бедема...
Ногом ћеш ступит можда поганом?
Дрзнеш ли даље?... Чућеш громове,
Како тишину земље слободне Са
грмљавином страшном кидају;
Разумећеш их срцем страшљивим
Шта ти са смелим гласом говоре,
Па ћеш о стења тврдом камену
Бријане главе теме ћелаво у
заносноме страху лупати... Ал
један израз, једну мисао чућеш у
борбе страшној ломљави:
„Отаџбина је ово Србина!»...

ОТАЏБИНА ЂУРЕ ЈАКШИЋА

...

На претње које угрожавају овако свхваћен опстанак отаџбине Јакшић одговара не само претњом но и појачаним осећањем привржености. Оно се и овде, као и у другим песмама, пре свега изражава у сликама са посесивним генитивом:

....

Херојској температури песме доприносе и оне слике којима боју, умногоме, дају баш херојски епитети: кршне кости, страшна борба, мрачне боре, чете грабљиве, земља слободна, страшна ломљава, смели глас. Јакшић је у Отаџбини у изразу кондензованији но у другим патриотским песмама, па су му и слике такве. Згуснуте, непосредно наслоњене једна на другу, без свеза између себе, оне и чисто сликарским (пиктуралним) путем, остварују херојску кондензацију. Херојском тону много доприноси и звуковна основа песме, или, прецизније, партије, у којима, као и у Вишњићевој и Његошевој хероици, доминира глас р у различитим звуковним варијантама: Што претећ сунцу дере кроз облак: Те црне боре, мрачне пећине; Лепеки крвљу срца рођеног...

....

Миодраг Поповић

Književnost za II razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D.Babić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru dati su stihovi pjesme Kuća na drumu u kojoj se učenicima nudi loša i neadekvatna asocijacija kuće koja je u „ruži ratova“:

КУЋА НА ДРУМУ

Наша је кућа не само насред друма

Наша је кућа усред руже свих ветрова света

Наша је кућа и насред

Свих олуја Балкана.

Наша је кућа не само у ружи ветрова

Она је и у ружи, како изгледа, ратова..,

Наша се кућа налази

Усред океана неспокоја и немира...

Да линамје Усуд,

За сва времена доделио

Да пребивамо у ружи ратова,

Избеглиштва и логорских дотрајавања ?

Куда ће најбољи одвести Неумитни и олујни Ветар историје?

И тако, ето, улазимо у нови миленијум А заобилазног пута нема...

Танасије Младеновић

Čitanka za III razred trogodišnjih stručnih škola, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2001

Autori čitanke nakon pjesme "Plava grobnica" navode da je pjesma „objavljena 1917. godine i da govori o stradanju srpskog naroda i sahranjivanju srpskih vojnika u Jonskom moru.“ Međutim, pjesma govori o viziji pobjede inspirisane žrtvom. Bez jasno objašnjenog istorijskog konteksta i precizne interpretacije ova pjesma afirmiše "osvetničko i pravedničko hrišćanstvo" i može se iskoristiti za formiranje stereotipa.

Милутин Бојић

ПЛАВА ГРОБНИЦА

...

Да мириш тамјана и дах праха здружим

Уз тутњаву муклу добоша далеких.

...

**Пјесма «Плава гробница» објављена је 1917. године и говори о страдању
српског народа и сахрањивању српских војника у Јонском мору.**

Čitanka za III razred trogodišnjih stručnih škola, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2001

Naredni primjer ilustruje uopštavanje u interpretaciji književnog djela. Ovdje se, uopštavajući, učenicima sugeriše da su seobe jedina sudbina srpskog naroda..

**Роман Милоша Црњанског Сеобе говори о сталним сеобама као судбини
српског народа. Трагање за обећаном земљом и непознатим даљинама је
историјска чињеница, али и унутрашњи свијет појединца.**

Čitanka za III razred trogodišnjih stručnih škola, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2001

Dučićeva pjesma „Himna pobednika“ afirmiše nacionalno-romantičarski stereotip o Srbima kao ugroženim i mučenicima. To se u trećoj tački interpretacije i podvlači.

ХИМНА ПОБЕДНИКА

Јован Дучић

....

**Јер је отаџбина само оно куда Наш
зној падне где је крв очева пала; И плод
благословен рађа само груда Где су
мач зарђан деца ископала.
Само букињама збори се кроз тмине;
У зрцалу мача будућност се слика;
Преко палих иду пути величине;
Слава, то је страшно сунце мученика.**

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

**Покушајте да протумачите неке од његових мисли - изражених на
пјеснички начин - као што су: свијест о цијени побједе, вриједност
људских жртава за будуће нараштаје, дуг према отаџбини, цијена славе.**

Čitanka za III razred gimnazije i stručnih škola, Nikolić i Milić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U narednom primjeru se učenike potiče da na osnovu literarnih odlomaka procjenjuju istorijsku nepravdu učinjenu cijelom narodu.

На основу ових одломака процијените каква је колективна судбина српског народа? Какву је неправду доживио српски народ у својим лутањима, страдањима и сеобама по туђим земљама и народима?

Čitanka za III razred gimnazije i stručnih škola, Nikolić i Milić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U tekstu hrvatske himne ponavlja se agresivnost prema drugom, nedefinisanom "dušmaninu". Primjer daje sliku o sebi, o jednom narodu kao o žrtvi. Postavlja se pitanje da li je potrebno u okviru predmeta maternji jezik raditi interpretaciju himne i to himne druge države?

Hrvatska domovina

**Antun Mihanović (1796. -1861.)
„Rat je, braco, rat, junaci,
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konjče, hajd, pješaci,
Slava budi gdi su naši!“**

**Buci bura, magla projde, -
Puca zora, tmina bježi, -
Tuga mine, radost dojde, -
Zdravo slobost - dušman leži!**

**Veseli se, tužna mati,
Padoše ti vrli sini,
Ko junaci, ko Hrvati,
Ljaše krvcu domovini!**

**Teci, Savo hitra, teci,
Nit ti, Dunaj, silu gubi,
Kud li šumiš, svijetu reci:
Da svog doma Hrvat ljubi,**

**Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrastje bura vije,
Dok mu mrtve grob sakrije,
Dok mu živo srce bije!**

Čitanka za I razred gimnazije, Skupina autora, Školska naklada, Mostar i Školska knjiga, Zagreb, 2001

U narednom primjeru se kroz nepotpunu interpretaciju stavlja naglasak na ugroženost. Postavlja se pitanje koliko je, uistinu, smisleno i (bez)opasno premještanje istorije u čitanke? Na koji način dozirati i interpretirati istoriju prilikom izučavanja maternjeg jezika? Da li je jedini smisao uvrštavanja nekog istorijskog teksta u čitanku da kod djece pobudi osjećaj ugroženosti i straha?

Pjesma Moj dom, Silvije Strahimir Kranjčević, je napisana u vrijeme kad je u Hrvatskoj banovao Khuen Hedervar koji je provodio snažnu madžarizaciju nastojeći zatrti hrvatsko ime i jezik.

Čitanka za I razred gimnazije, Skupina autora, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Primjer prikazuje narod kao žrtvu.

Судбина старе српске књиге не може се одвојити од судбине народа у којем је поникла и коме је увек служила. Њено уништење у пожарима, похарама и најездама прати многобројне ратне несреће које је српски народ доживљавао током векова.

Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola, S.Ličina, L.Šekara

Primjer sugestivne interpretacije.

**Пјесма: НА ГАЗИМЕСТАНУ, М.Ракића
ИНТЕРПРЕТАЦИЈА**

....

**У првом дијелу пјесник открива јунаштво и величину жртвовања српских бораца, који свјесно дадоше животе за отаџбину:
„Сваки леш је свесна жртва, јунак прави».**

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer izjednačavanja političkog i književnog u književno-kritičkim prikazima djela.

Дело Николе Кольевића, премда подељено на теме књижевне и теме политичке, у суштини је јединствено, јер је посвећено судбини српског народа у овом смутном времену, али и обасјано из дубина повести и са више страна не мање драматичне савремености.... савремена драма српског народа свагда виђена у драми Европе и њене цивилизације.... Присутно је стално у Кольевићевом делу и православно и извorno хришћанство..... . Јер, без отаџбине нема целовитости бића.... „многе хриди о које је ударао и разбијало се српско национално биће: од пропasti средњовековне државе, до бројних сеоба и комунистичког интернационализма «....

Teorija književnosti za gimnazije i druge srednje škole, Milatović i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2004

5.1.2 Prisustvo političkih sadržaja

Da li se u udžbenicima daju kritički osvrti na političke procese i situaciju u BiH ili se nude pristrasne političke interpretacije?

Istraživači u udžbenicima maternjeg jezika nisu pronašli primjere koji na primjeren način, u skladu sa Zakonom i Obećanjima, obrađuju političke sadržaje. Možda razloge za to treba tražiti u činjenici da još uvijek ne postoji koncenzus o tumačenju događaja iz bliske prošlosti kao i različitom viđenju trenutnog uređenja Bosne i Hercegovine i anticipacije budućeg života na ovim prostorima. U skladu s tim, politički sadržaji se plasiraju u udžbenicima prema uvjerenjima i stavovima one etničke skupine i njene elite koja dominira na određenom dijelu BiH.

Negativni primjeri se isključivo odnose na način prezentacije političkih opcija i nisu tako česti (u prosjeku 1,2 po udžbeniku). U primjerima se vidi da su oni dominantno vezani za tumačenje bliske prošlosti i trenutnog stanja u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Ovi primjeri su najčešći u udžbenicima za bosanski Nastavni plan i program, slijede udžbenici za srpski Nastavni plan i program, dok ih u udžbenicima za hrvatski Nastavni plan i program ima najmanje.

Udžbenici maternjeg jezika u nešto manjoj mjeri sadrže tekstove koji ukazuju na tendenciju integracije politike vjerskih institucija sa konceptom građanske politike. U udžbenicima bosanskog Nastavnog plana i programa takvih primjera je najmanje, dok su u udžbenicima hrvatskog (0,2 primjera po udžbeniku) i srpskog (0,04 primjera po udžbeniku) Nastavnog plana i programa evidentirani u određenoj mjeri.

Primjeri prisustva političkih sadržaja u udžbenicima maternjeg jezika

Naredni primjer je očita politička analiza književnog djela. Autor Čitanke iz svog političkog ugla, posmatra život i djelo bh. književnika Derviša Sušića, ne nudeći mogućnost i drugačijeg mišljenja koje bi pomoglo učenicima da sami steknu svoje mišljenje.

INTERPRETACIJA

Odlomak "Kaimija" iz romana Pobune mogao bi se uzeti karakterističnim za izbor i obradu literarne teme u Derviša Sušića. Autor je često, u vlastitom slikanju Bosne i njezine povijesti, ustrajavao na tragu forsirane demitizacije sveg što se odnosilo na "prošli vek". U tome je posjedovao izvoran promatrački dar, nerv za karakter, za detalj, snagu u jeziku i izrazu, ali to je često "išlo na živce" onima koji su povijest "svog naroda" poznavali (ili htjeli) mnogo svetijom i svjetlijom. U Pobune Sušić uvodi epske junake: Budalinu Talu, Mustaj-bega Ličkog, ali i sufijskog pjesnika Hasana Kaimiju. Pitanje je samo koliko su svi ovi protagonisti u činjeničkoj vezi s historijom, a koliko su samo "birani ciljevi" piščeve književne intuicije i uobrazilje.

Kako pisac vidi Bošnjaka, a kako Anadolca na samom početku ove pripovijedne cjeline? Kako se u tim nepoznanicama ponaša Kaimija?

O čemu razgovaraju Tale Ličanin i Hasan Kaimija? Koliko u sukobu Tale Ličanina i Mustaj-bega Ličkog vidite "sukob klase", što je bila omiljena spisateljska tema u periodu komunističkog totalitarizma iz Sušićeva vremena?...

Kakvi su Sušićevi opisi, dijalozi, kako izgledaju glavni junaci pripovjedačkog kazivanja? Jesu li: a) podvrgnuti karikaturalizaciji; b) demitizaciji s ideološkom tezom; c) predočeni u onoj realnosti kakvim ih je pisac u svojoj recepciji povijesti video?

Čitanka za IV razred gimnazije, H. Hajdarević, Svetlost, Sarajevo, 2001

U sljedećem primjeru se naglašava vjerska interpretacija književnog djela.

Svako poglavlje počinje navodima Kur'ana. Ali, Selimović često kur'anske ajete prekida tamo gdje se okrnuje njihov puni smisao i značenje. Tako, u poglavlju "Al-Asr", nakon što se Bog zaklinje vremenom i upozorava da je "svaki čovjek na gubitku", u Kur'anu se nastavlja: "Osim onih koji vjeruju, koji ustrajavaju na dobru, koji preporučuju istinu i koji preporučuju strpljenje". Pokušajte sebi razjasniti šta znači samo ova izdvojena konstatacija - "da je svaki čovjek na gubitku"?....

..... Uporedite navode iz Kur'ana kako su korišteni u Dervišu i smrti i izvorne prijevode u nekom od prijevoda Kur'ana na bosanskom jeziku (prijevod Besima Korkuta ili prijevod Enesa Karića). Pokušajte otkriti u nastavi kulture religija ili na drugi način koliko i zašto Selimović odstupa od kur'anskog izvornika. Ovo je važno i iz razloga što se u ovom romanu nijansira psihobiografija jednog pobožnog i učenog čovjeka, derviša, dakle čovjeka koji je cio svoj život podario bliženju Božjem zadovoljstvu i praktičnom tumačenju svete muslimanske knjige.

Čitanka za IV razred gimnazije, H. Hajdarević, Svetlost, Sarajevo, 2001

U narednom udžbeniku se pretjerano ističu turcizmi u bosanskom jeziku, čime se iskrivljuje jezička, istorijska i politička perspektiva – naš jezik pun je riječi i iz drugih jezika (posebno germanizama i latinizama). Evo jednog od tih primjera.

U odlomku možemo pronaći i nekoliko turcizama.

To su riječi koje su ušle u naš jezik preko turskog jezika. I danas ih mnogo imamo u našem jeziku, gdje su se odomaćeile i predstavljaju jednu njegovu značajnu karakteristiku.

Evo ih nekoliko: paša, šeher, begovi, raja, kadifa...

Ima još poneki turcizam u odlomku.

Pronađi ih i dopiši: _____

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole, S. Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

U narednom primjeru evidentno je nepotrebno izdvajanje i politizacija. Više se razlikuje govor Srba u Vojvodini od Srba iz Vranja. Isto tako, razlikuju se i govor Bošnjaka iz Krajine i Bošnjaka iz Sandžaka ili Hrvata iz Hercegovine i onih iz Travnika ili Slavonije.

Govor Srba u Bosni uveliko se razlikuje od govora Srba u Srbiji.

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole, S. Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Ovo je primjer nepotrebnog i tendencioznog pitanja u udžbeniku za književnost.

Какав је значај имало за даљу судбину српске државе проглашење

Стефана Немање, у калуђерству Симеона, за свеца?

Čitanka za I razred gimnazije i četvorogodišnjih stručnih škola, V. Milatović, B. Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Cijeli udžbenik (Pravopis bosanskog jezika, S. Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004) napisan je latinicom, iako se u udžbeniku konstataže da su u BiH u upotrebi oba pisma. Svi primjeri tiču se isključivo bošnjačke nacionalne istorije i kulture. Tako ovaj udžbenik koji je u upotrebi u svim razredima osnovne i srednje škole uvodi jak nacionalni nabor. Rješenja koja pravopis nudi nisu objašnjena i čine se paušalna – motivisana političkim a ne lingvističkim razlozima.

Primjer upotrebe crte kod obilježavanja pauze između dva dijela teksta donosi neprimjerenu političku poruku.

Ta nepotrebna, neobično štetna distanca od matice, od vrela, od izvornih formi, taj bijeg od vlastitog bića, taj samoubilački pohod u samozaborav, ta mimikrija, to nekritičko poimanje tuđeg, to snishodljivo prihvatanje nečijeg kao boljeg samo zato što nije moje, ta tragikomična raspolučenost između onoga što jesam i onoga što drugi hoće da sam, taj neprirodno golemi jaz između jezičke aktivnosti naše i generacije naših očeva i majki – nije li to, ipak, izbor samih Bošnjaka?

Pravopis bosanskog jezika, S. Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

U svojoj etnogenezi bosanski Slaveni, kasnije Bošnjaci ili Bosanski Muslimani, kao središnji južnoslavenski narod, vrlo malo su se miješali sa drugim narodima, što nije slučaj sa okolnim Južnim Slavenima, u čijoj je etnogenezi udio neslavenskog elementa prilično značajan – na istoku Grka, Albanaca, Cincara, Rumuna i drugih, a na zapadu Nijemaca, Italijana, Mađara, Čeha itd. (preuzeto iz M. Imamović, Historija Bošnjaka).

Pravopis bosanskog jezika, S.Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

Preduvjet za biološki, ekonomski i teritorijani oporavak Bošnjaka jeste jačanje svijesti i duha (preuzeto iz Š.Filandra, Bošnjačka politika u XX stoljeću).

Pravopis bosanskog jezika, S.Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

Sljedeći primjer pokazuje implicitno povezivanje države i religije.

Uzvičnik se piše iza parola i ustaljenih izraza:

(1) Živjela Bosna i Hercegovina! (2) Bajram mubarek olsun!

Pravopis bosanskog jezika, S.Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

Ovo je politički komentar koji je neprimjeren čitanci. Ocjena bez argumenata.

Srpska nacionalna ideja, koju je zastupao do kraja života, paradigmatski svjedoči o dezorientaciji, nesnalaženjima i zabludeama, koje će obilježiti jedan period u bošnjačkoj povijesti.

Čitanka za III razred gimnazije, Spahić i Kunić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

5.1.3 Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

Da li sadržaj udžbenika potiče učenika na samostalno krtičko sagledavanje neke teme? Da li se kod učenika razvija stav da su razlike u mišljenju poželjne?

Iako ih nema puno, u udžbenicima maternjeg jezika su identificirani primjeri koji prema indikatorima *ne potiču kritičko mišljenje*. Najveći je broj onih primjera koji ne ostavljaju učenicima dovoljno prostora za formiranje vlastitog mišljenja, zatim slijede primjeri u kojima se ne praktikuje korištenje multiperspektivnog pristupa, dok je onih koji ne ostavljaju prostora za diskusiju o određenoj temi i onih koji ne koriste navode iz više izvora za kontraverzne teme, znatno manje.

Prema Nastavnim planovima i programima najviše negativnih primjera nalazimo u udžbenicima srpskog nastavnog plana i programa, i to prije svega onih primjera koji ne ostavljaju učenicima dovoljno prostora za formiranje vlastitog mišljenja, nakon čega po istom indikatoru slijede udžbenici iz bosanskog Nastavnog plana i programa. Najmanje negativnih primjera evidentirano je u udžbenicima za hrvatski Nastavni plan i program, ali je u ovim udžbenicima najčešće nekorištenje multiperspektivnog pristupa.

Primjeri nepoticanja razvoja kritičkog mišljenja u udžbenicima maternjeg jezika

U sljedećem primjeru tematika pljačke hajdučke pjesme se u interpretaciji postavlja na nivou poželjnog i opravdava se. Ako još znamo da je pljačkaš Srbin, a opljačkani Turčin, onda ovaj primjer možemo okarakterisati i kao poticanje stereotipa sliki i mržnje prema drugome. Umjesto da se u interpretaciji propituje tema pjesme, ona se opravdava.

Епска народна пјесма: СТАРИНА НОВАК И КНЕЗ БОГОСАВ

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

О коме се говори у пјесми?

Због чега је Старина Новак морао прећи Дрину и побјећи у Босну?

Наведите стихове из којих се види поштење Старине Новака. Због чега је погубио Турчина младожењу? Шта је узео од Турчина, а шта му је оставио и куд је отишао?

Народни пјевач правда поступак Старине Новака према Турчину младожењи. Како то чини?

Шта казују завршни стихови у пјесми?

Објасни стих: „Не бојим се никога до бога”.

Шта је то у пјесми поетско што вам се допало?

Шта вам се свиђа у поступку Старине Новака?

Како оправдавате његове поступке приказане у пјесми?

Какву сте стекли представу о хайдуцима читајући наведену пјесму?

Čitanka za I razred gimnazije i četvorogodišnjih stručnih škola, Milatović i Savić,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U narednom primjeru se učenicima daje slika koju trebaju pisati, i odmah nakon toga nude rečenice za opis. Na ovaj način se ne potiče kritičko mišljenje i ne oslobođa dječije viđenje date slike.

Obrati pažnju na sliku. Kako bi opisao / opisala sliku? Koje osobine vjetra, trave i drveta uočavaš? Evo nekoliko rečenica koje pripadaju tom opisu:

- Duva jak vjetar. - Zelena trava se povija. - Vjetar povija mlado drvo. - Drvo raste na planinskoj livadi.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole, Kovačević i Tešanović,

Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Na sličan način i autorica sljedećeg udžbenika, u komentaru datom nakon bajke implicira da učenici ne mogu sami razumjeti da je "...glavni junak bajke snalažljiv i hrabar i, uspješno savladavajući niz prepreka, on uvijek dospijeva do željenog cilja".

Prodavac osmjeha, Husein Dervišević (odломак)

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

U ovom primjeru se ne nudi prilika učenicima da razgovaraju o temi, nema više različitih izvora i drugačijih mišljenja, već im se jednostavno „servira“ romantičarsko shvatanje jezika.

Ниједан језик, међутим, не смије имати превише посуђеница. Култура народа се не може градити на туђим језицима.

Srpski jezik i kultura izražavanja za 9. razred osnovne škole, Kovčević i Savić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U narednom primjeru navodi se tekst Jovana Skerlića u kojem on poredi Vuka Karadžića i Dositeja Obradovića. U tekstu se eksplicitno kaže da Dositej ne piše čistim srpskim jezikom za razliku od Karadžića i da je zato Vuk bolji. Učenicima se ne daje mogućnost interpretacije kao ni kontekst nastanka Skerlićevog teksta.

ДОСИТЕЈ КАО РЕФОРМАТОР ЈЕЗИКА

....

У погледу чистоте језика којим је писао, Доситеј није беспрекоран. Пре свега, Доситеј се родио у једном крају где је српско становништво јако измешано са туђинским, и где је језик неизбежно морао изгубити од своје првобитне чистоте. Затим, Доситеј је половину свога живота провео у туђини, где је могао само изгубити од свога знања народнога језика. Затим, он је из почетка сав био васпитан у руско-словенској књижевности, и од тих читања из прве младости остао му је велики број речи и реченичних обрта којих се никада није могао сасвим ослободити. Вук Каракић, рођен у једном чистом српском крају, где се народни језик недотакнут очувао, без образовања на руско-словенском језику, у погледу језика стоји кудикамо над Доситејем.

Јован Скерлић

Književnost za II razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D.Babić,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

5.1.4 Individualna, grupna i druga ljudska prava

Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji koji poštuju/krše prava zagarantovana Konvencijom o ljudskim pravima? Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji kojima se diskriminiraju ljudi na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj, ekonomskoj ili rođnoj osnovi?

Poštivanje ljudskih prava i sloboda je univerzalna osnova tolerancije i života u današnjem svijetu. Kao što je navedeno u poglavlju Metodologija četiri su osnovna indikatora prema kojima su ocjenjivani primjeri (ravnopravnost po osnovu rase, spola, jezika, religije, političkog mišljenja, socijalne pripadnosti, fizičkog i mentalnog zdravlja, nacionalnih manjina i slično; pravo na mir; uočavanje pojava antisemitizama i poštivanje autorskih prava).

U udžbenicima maternjeg jezika primjeri kršenja ljudskih prava su najčešće evidentirani u udžbenicima srpskog Nastavnog plana i programa i to skoro dva do tri puta više nego u udžbenicima ostala dva Nastavna plana i programa. Po broju primjera zatim slijede udžbenici za hrvatski Nastavni plan i program, dok je u udžbenicima bosanskog Nastavnog plana i programa evidentiran najmanji broj ovih primjera.

Primjeri kršenja individualnih, grupnih i drugih ljudskih prava u udžbenicima maternjeg jezika

Autor udžbenika se odlučuje da uvrsti tekst u kojem je naglašena diskriminacija prema ženi, a da pri tome u interpretaciji ne ponudi učenicima da problematiziraju stavove iznesene u tekstu.

„Треба сваку жену туђи и јутром и увече, чим обуче котулу, док се ђаво у њој не смири и не цркне!“ виче Госпава, као да је заборавила да је и сама женско. Глава јој је храпава као рељеф на карти Европе. Као да је мушки, јер мушким језиком говори, мушким срцем расуђује.

...

„Кукавица, није он човјек него јадо, што јој главу не одсијече, треба свако женско коњма на репове, а што више цичи—знај да више лаже. Што је не баци у безданицу или пред стрвине да је развку.“

(preuzeto iz СВАЂА (одломци) Радослав Братић, Б. Караповић: ПОРОДИЦА)

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovo je primjer koji održava i razvija stereotipnost u jeziku: ljudi-žene. To bi trebalo izbjegavati u obrazovnom sistemu.

Било је и некад жена и људи, мој синко, али их више нема.

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Naredni primjer može doprinjeti razvijanju stereotipa o ženi.

КРАТКЕ ШАЉИВЕ ПРИЧЕ

Некакав Херцеговац запита кадију ваља ли жену послушати, а кадија му одговори да не ваља; онда Херцеговац настави:

- Моја жена јутрос бјеше навалила да ти донесем један ћуп масла; но сам ја међер добро учинио што је нијесам послушао.

Онда кадија рече:

- Добро је ка' што и паметну жену послушати.

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Iz navedenog odlomka ovog književnog djela učenici bi mogli steći ili produbiti rasne stereotipe. Lik crnac je prikazan kao glup i neko ko ne govori jezik kao ostali likovi, bijelci. U prijevodu on govori glagole u infinitivu i ima neuobičajen red riječi u rečenici. Jedan od likova u romanu ga naziva "crnim psetom". Ovaj odlomak je mogao ostati u udžbeniku da je autorica skrenula pažnju na vrijeme u kojem je Poe pisao i da je ponudila učenicima da razgovaraju o izdvojenom dijelu.

Paragraf iz priče Zlatni jelenak, E. A. Poe

-Ti, lopužo - zasikta Legrand kroz stisnute zube - crno pseto prokleti, govori, odgovaraj! Govori kad ti kažem, i nemoj da mi vrdaš! Gdje ti je lijevo oko?

- Nebeski otac? O, masa Vili, zar to ne biti moje lijevo oko? - rekao je sa užasom crnac, pokazujući rukom svoje desno oko.

- Naravno, tako sam i mislio! Ura! Znao sam to - kriknu Legrand, pusti crnca i zavrти ga kao vihor oko sebe, na čuđenje sluge koji nas je čutke i naizmjence posmatrao.

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

U sljedećih nekoliko primjera navodi se ijekavizacija pojedinih djela, a nije navedeno da li je to urađeno uz dozvolu autora. Ovakvi primjeri mogu ilustrirati povredu autorskih prava.

Takav primjer je pjesma Branka Miljkovića koja je ijekavizirana. Ovdje se različitosti, u ovom slučaju različiti dijalekti, posmatraju kao problem i pored toga krše autorska prava.

**Na napuštaj me, svijete,
Ne idi, naivna lasto, Ne
povrijedite zemlju Ne
dirajte vazduh**

**Ne učinite nikakvo zlo vodi Ne
posvađajte me s vatrom Pustite me
da koračam Prema sebi kao prema svom cilju.
Branko Miljković, Pohvala svijetu**

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole,
S.Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Još nekoliko primjera ijekavizacije. Navedeni tekstovi su u izvornom obliku pisani ekavicom.

Ubi me prejaka riječ!

Branko Miljković

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole,
S.Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Za vas smo izdvojili šta djeca misle o značenju pojedinih glagola.

**gomilati
kad se ugomilaš u pijesak pa te poslije svrbi
kad se neko golica pa se poslije miluje
to je kad se gomilaju ljudi ili druga stoka ili krompir
kad mnogo pojedeš pa stomak nagomilaš**

**izvaliti
može svašta da se izvali
moj tata kad čita novine
dođu nam gosti pa ja nešto kažem i svi se smiju što sam izvalio**

ispariti

**kad si bez para ti si ispario džemper se ispari pa se štrika čarapa ispariti je ono kad hoče
da te kupaju**

nazidati

**kad se nazida zidar na kuću kad se nazidaju čokolade u izlogu kad nazad ideš i vičeš
čuvaj se**

odgurnuti

to je kad nećeš da jedeš oni ti gurnu pa moraš

čovjek je odgurnut kad ga ne voli niko

Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole, S.Kopić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Ovo je tipičan primjer spolne diskriminacije.

NEMUŠTI JEZIK

.....

**Pa se opravi sa ženom kući, a pođu na konjima: pod njime bijaše konj, a pod
ženom kobila, idući tako čovjek izmakne naprijed, a žena zaostane. Onda konj pod
čovjekom zarže. Konj veli kobili:**

- Hajde brže, što si ostala!

A kobila odgovara:

**- E, lasno je tebi, ti nosiš jednoga gospodara, a ja troje: nosim gazdaricu, i u njoj
dijete, pa u sebi ždrijebe.**

**Na to se čovjek obazre i nasmije, a žena to opazi, pa brže obode kobilu i stigne
čovjeka pa ga zapita zašto se nasmijao. On joj odgovori:**

-Nizašto, samo onako.

**Ali ženi ne bude to dosta, nego saleti muža da joj kaže zašto se nasmijao. On se
stane braniti:**

**-Prođi me se, ženo, bog s tobom, što ti je? Ne znam ni sam. Ali što se on više
branjaše, ona sve više navaljivaše na nj da joj kaže zašto se nasmijao. Najposlje joj
čovjek reče:**

-Ako ti kažem, ja ću odmah umrijeti.

**Ona opet, ni za to ne mareći, jednako navali govoreći da drukčije ne može biti nego
da joj kaže. Uto dođu kući. Odsjednuvši s konja, čovjek odmah naruči mrtvački
sanduk i kad bude gotov, metne ga pred kuću, pa kaže ženi:**

**Evo sad ću leći u sanduk, pa još jedanput obazre se oko sebe, kadali onaj matori pas
došao od stoke i sjeo mu čelo glave pa plače. Čovek, opazivši to, reče ženi:**

Donesi jedan komad hljeba te podaj tome psu.

**Žena doneće komad hljeba i baci ga pred psa, ali pas neće ni da gleda, a pijetao
dođe i stane kljuvati u komad. Onda pas reče pijetlu:**

-Nesrećo nesita, tebi je do jela, a vidiš gdje gazda hoće da umrije!

A pijetao mu odgovori:

- **Pa nek umrije kad je lud. U mene ima sto žena, pa ih svabim sve na jedno zrno
proje kad gdje nađem, a kad ona dođu, ja ga požderem; ako li se koja stane srditi, ja
je odmah kljunom; a on nije vrijedan jednu da umiri.**
**Kad to čovjek čuje, on ustane iz sanduka, pa uzme batinu i dozove ženu u sobu.
Hodi, ženo, da ti kažem.
Pa sve batinom po njoj.
Eto to je, ženo! Eto, to je, ženo!
I tako se žena smiri i nikad ga više ne zapita da joj kaže zašto se smijao.**

Narodna bajka

...

Vuk Stefanović Karadžić je narodne pjesme i narodne pripovijetke podijelio na muške i ženske. Bajke je svrstao u ženske pripovijetke. Razmisli zbog čega. Imaj u vidu podjelu rada između muškarca i žene, tj. kojim poslovima je bio više okrenut muškarac, a kojim žena.

Čitanka za 9. razred osnovne škole, Ličina, Šekara, Gaković i Stefanović, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Naredni primjer prikazuje žene kao neiskrene i proračunate.

...kad žena plače, pitaj je šta hoće...

Pravopis bosanskog jezika, S. Halilović, Dom štampe, Zenica, 2004

Učenicima se u interpretaciji predlaže da nauče posljednja četiri stiha elegije u kojima se govori o spremnosti lirskog subjekta da žrtvuje svoj život za vjeru i domovinu.

Juraj Šišgorić

Elegija o pustošenju Šibenskog polja

Iz drugoga dijela

....

**Pomoć uz Marsov sad pograbit ja ču svoj štit. Za te, o
vjero mi sveta, za te, o mili moj dome,
Žrtvujem život što bje divljačkim ljudima dat.
Tebi se zaklinjem, za te svoje sad izlažem grudi,
Pripravan za tebe mrijet, ranam' u krvavim sav.**

Preveo Nikola Šop

**Nauči četiri završna stiha napamet. Krasnoslovi ih ostvarujući svečani ugođaj
himne i prisege.**

Čitanka za II razred gimnazije, Skupina autora, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U narednom primjeru daje se negativna slika drugog, u ovom slučaju Albanca.

Милан Ракић СИМОНИДА (одломак)

Ископаше ти очи, лепа

слико! Вечери једне, на

**каменој плочи, Знајући да га
тад не види нико, Арбанас ти
је ножем избо очи.
Али дирнути руком није
смео ни отмено ти лице,
нити уста, ни златну круну,
ни краљевски вео под којим
лежи коса твоја густа...**

Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D. Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Konstatacija u sljedećem primjeru nije tačna i ne proizlazi iz teksta. Pogrešnim uopštavanjem se okriviljuje čitav narod (Četiri pasusa kasnije): „Njega raspetog hule Jevreji, ismejavaju...“

Вођство јеврејског народа такмичи се са Пилатом у неправди и злочину.

Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D. Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovo je primjer stereotipa o Jevrejima.

**Bio sam van sebe od uzbuđenja slušajući njegovu pjesmu. Само каква разлика
измеđu šutljive atmosfere u Jevrejinovom dućanu, tom carstvu brojki i računa gdje
se sve i zauvijek zna šta i čemu služi, i ove svečanosti u kojoj pjesma, nada i radost
obećaju i pružaju ono što mnogi u ovom šarolikom svijetu ne mogu ni sanjati!**

Čitanka za 6. razred osnovne škole, A. Softić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

5.1.5 Specifičnost udžbenika maternjeg jezika

Analiza udžbenika maternjeg jezika ukazala je na jednu specifičnost. Naime, u većini udžbenika primjećena je tendencija takozvanog prisvajanja autora (pisaca, književnika, pjesnika) i dijela pojedinim narodima. Tako se isti autori u jednim udžbenicima proglašavaju srpskim, u drugim bosanskim, a u trećim hrvatskim piscima. Pogotovo je ova tendencija primjetna za određen broj imena za koje autori udžbenika nikako da se odluče gdje su rođeni, na kojim prostorima su živjeli, a na kojim stvarali. Ponekad se ide tako daleko da se u bilješci o piscu uopšte ne navodi mjesto rođenja. Upravo zbog učestalosti ove pojave u udžbenicima u svim nastavnim planovima i programima, smatramo da se ovakvi primjeri moraju izdvajati u posebnu kategoriju. Ovim želimo istaći postojanje ove problematike i ukazati da ovakva praksa nije u skladu ni sa Zakonom ni sa Obećanjima. Istina, pojedine pisce je gotovo nemoguće ‘odložiti’ u samo jednu ladicu (recimo, Ivo Andrić). No, to su izuzeci koji potvrđuju praksu prisvajanja pisaca prema nacionalnom i dnevno-političkom osjećaju i nahođenju.

U narednim primjerima navest ćemo samo neke, vrlo interesantne primjere ove pojave.

Alhamijado književnost, koja je ekskluzivno bh. tvorevina, svrstava se u hrvatsku književnost. (Dio teksta u navedenom primjeru je podebljan od strane autora ovog izvještaja.)

U okviru lekcije: TRONARJEĆJA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

ALHAMIJADO KNJIŽEVNOST

Od konca 15. stoljeća bosanski muslimani uključuju se u tokove književnosti u Otomanskom Carstvu. Pored pisanja tri orientalna (islamska) jezika postojala je i književnost na narodnom jeziku pisana arabicom. To je ALHAMIJADO (arapski aladžamije - strani, nearapski jezik) KNJIŽEVNOST.

Moj hrvatski 6, S. Težak, Z. Diklić, M. Zelenika, Znanje, Mostar, 2004

Autor čitanke ne daje mogućnost učenicima drugih nacija da Aleku Šantiću osjećaju kao svog pjesnika!

Шантићеве пјесме Моја отаџбина, Остајте овдје или Ми зnamо судбу добро је знао готово сваки Србин.

Кад откријеш основни мотив и осjeћање у пјесми Ми зnamо судбу, лако ћеш закључити зашто је био такав однос према Шантићевој поезији.

Čitanka za 8. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru se može vidjeti kako se književnike i pjesnike koji su svojom mišlju i djelom prevazilazili etničke granice, svrstava i reducira na određeni etnički korpus.

Наслов: САВРЕМЕНА СРПСКА Књижевност

Скендер Кулеповић

Иво Андрић

Меша Селимовић

Бранко Ђорђић

Književnost za IV razred gimnazije i srednjih stručnih škola, Babić i Malešević,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Marin Držić se u narednom primjeru prezentuje kao srpski pisac, jer se nigdje ne naglašava godina nastanka autorovog teksta i da pod "naš" misli jugoslovenska, a ne srpska književnost.

СТЕРИЈИН ТВРДИЦА

....

Феномен тврдичења је превасходно комични мотив и није чудно што су га писци у разним епохама обрађивали. Док су Плаут и Молијер, као и наш ренесансни комедиограф Марин Држић, у своје комедије о тврдицама укључивали мотив о закопаном благу, Стерија то не чини.

....

Васо Милинчевић

Književnost za II razred gimnazije i srednjih stručnih škola,
D.Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Hasanaginica se implicitno tretira kao srpska usmena pjesma, jer se nigdje ne naglašava godina nastanka autorovog teksta i da se pod "naša" misli jugoslovenska, a ne srpska književnost.

Најзначајнији резултат тог интересовања је чувена Хердерова збирка народних песама Гласови народа у песми (1778), у коју је, поред песничких производа других народа, ушла и наша народна песма Хасанагиница.

Književnost za II razred gimnazije i srednjih stručnih škola, D.Babić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Na kraju udžbenika Hrvatska čitanka 7 (Z. Diklić, J. Skok, Ž. Ivanković) u sekciji *Bilješke o piscima*, ogroman je nesrazmjer u korist hrvatskih pisaca. Za bosanske pisce izbjegava se navesti zemlja porijekla, za razliku od njemačkih, francuskih, sjevernoameričkih i ostalih. Za Maka Dizdara kaže se da je rođen u Hercegovini. Ovakvi primjeri osporavaju integritet Bosne i Hercegovine.

5.1.6 Analiza opštih karakteristika udžbenika maternjeg jezika

Ukupno su analizirana 64 udžbenika maternjeg jezika – pored udžbenika jezika i čitanke, u analizu su uključeni i pravopisni priručnici. Predmetom analize bili su udžbenici osam izdavača i to:

- Svjetlost, Sarajevo;
- Sarajevo Publishing;
- Znanje, Mostar;
- Školska naklada, Mostar i Školska knjiga, Zagreb;
- Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske-Istočno Sarajevo;
- GIK OKO;
- Bosanka riječ, Tuzla;

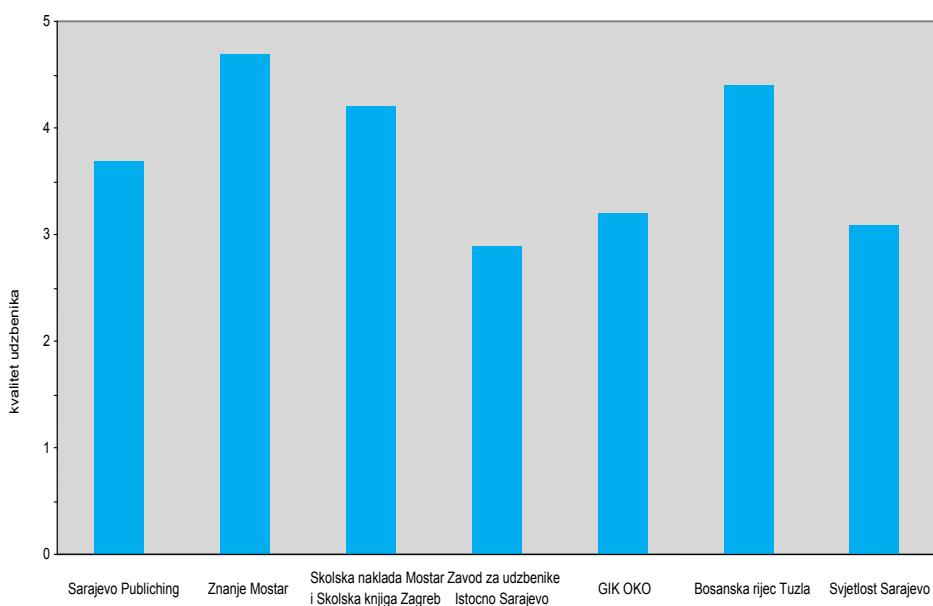
Rezultati pokazuju da postoji značajna razlika po svim kriterijima vezanim za opšte karakteristike udžbenika. Kako je to objašnjeno u poglavljju Metodologija kriteriji su bili sljedeći:

- Vanjski izgled udžbenika i naslovna stranica
- Idejno – grafičko rješenje udžbenika

- Pedagoški standardi
- Sadržajni aspekt
- Razvoj kritičkog mišljenja

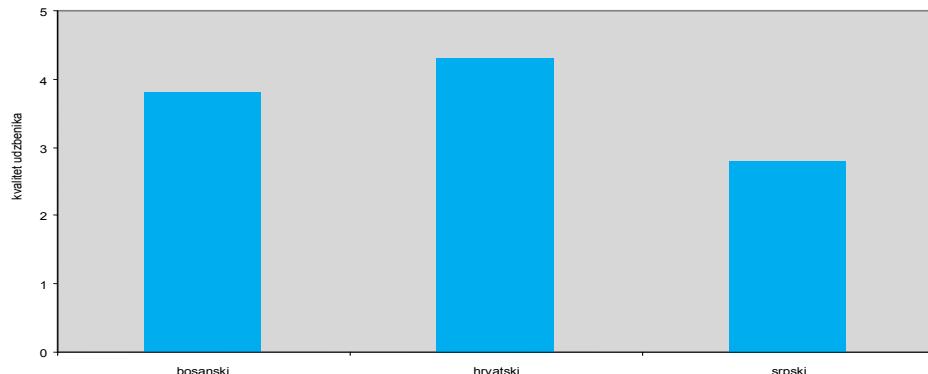
Svi izdavači, odnosno udžbenici su ocjenjeni ocjenama koje se kreću u rasponu između 3 i 5. Na grafikonu ispod, prikazane su razlike među izdavačima za sve subskale zajedno, odnosno njihove prosječne vrijednosti. Udžbenici izdavačkih kuća Znanje iz Mostara, Bosanka riječ iz Tuzle i Školska naklada iz Mostara ocijenjeni su kao generalno najbolji prema opštim karakteristikama udžbenika. Zatim slijede udžbenici izdavačke kuće Sarajevo Publishing iz Sarajeva, dok su ostali izdavači ocijenjeni niskim ocjenama. Najniže su ocijenjeni udžbenici izdavača iz Republike Srpske.

Grafikon 5:
**Razlike u opštem kvalitetu
udžbenika maternjeg jezika prema
izdavačkim kućama**

Prema Nastavnim planovima i programima najbolje su ocijenjeni udžbenici hrvatskog Nastavnog plana i programa, zatim udžbenici bosanskog, pa udžbenici srpskog Nastavnog plana i programa u opštoj procjeni ukupne kvalitete udžbenika.

Grafikon 6:
**Razlike u opštem kvalitetu
udžbenika maternjeg jezika
prema NPP**

5.1.7 Diskusija - kakvi su udžbenici maternjeg jezika?

U bh. obrazovnom sistemu i u njegovim različitim nastavnim planovima i programima udžbenici maternjeg jezika imaju različite nazive prema jednom od tri zvanična jezika: bosanskom, hrvatskom ili srpskom. Učenici na kraju godine imaju pravo da izaberu koji će im se naziv jezika upisati u knjižicu/svjedočanstvo bez obzira koji jezik uče. Iz praktičnih razloga, u ovom istraživanju smo koristili naziv maternji jezik i udžbenici maternjeg jezika.

Naslovi udžbenika uglavnom nose imena jezika koji se izučava u tom udžbeniku. Tako imamo Bosanski jezik, Moj hrvatski ili Učimo hrvatski jezik, zatim Srpski jezik i kultura izražavanja, Govorimo srpski: s lakoćom do jezične kulture, i tako dalje. Potrebno je napomenuti i to da je maternji jezik upravo kriterij po kojem se dijele Nastavni planovi i programi i nacionalna grupa predmeta. Na taj način jezik postaje sredstvo za segregaciju učenika po nacionalnom principu.

Kao što su potvrdili nalazi *Istraživanja stavova* u sklopu ovog projekta, a koje je provedeno na prostoru cijele Bosne i Hercegovine, ono što su učenici i roditelji istakli kao primaran problem obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini upravo je „potenciranje izučavanja kulture samo jednog naroda i to najčešće onog koji je većinski na datom području”²⁴. Obrazovni sistem okarakterisan je kao jednonacionalan – „usmjeren isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda”. Udžbenici maternjeg jezika to u velikoj mjeri potvrđuju.

²⁴ FOD BH, Istaživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u NPP i užbenicima nacionalne grupe predmeta, 2007grupe predmeta, 2007

Nakon dubinske analize utvrđeno je da su svi udžbenici, bez obzira kojem Nastavnom planu i programu pripadaju, ideološki i nacionalno usmjereni i promoviraju kulturu jednog naroda. Većina njih pisana je samo za jednu grupu učenika, tj. prepostavljuju po automatizmu da će svi učenici u odjeljenju biti pripadnici samo jednog od tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini. U takvim udžbenicima se onda obilato koriste zamjenice „naš” jezik, pisac, pjesnik, umjetnik. Tako imamo da je štokavski dijalekt osnovica samo „našeg“ hrvatskog jezika, da su Mak Dizdar, Meša Selimović „naš“ hrvatski pisci ili u najboljem slučaju hercegovački (ovaj prvi), zatim imamo primjere u kojima je „naš“ jezik prepun turcizama koji su se udomaćili u upotrebi (a o latinizmima i germanizmima niko ne govori), da je Marin Držić „naš“ srpski komediograf, a „Hasanaginca“ srpska usmena balada. Ivo Andrić, Meša Selimović, Aleksa Šantić, Branko Čopić, Mak Dizdar „šetaju“ iz naroda u narod kako to odgovara autorima čitanki. Ćirilica se kao pismo koristi jedino u Republici Srpskoj (prema navodima iz udžbenika srpskog Nastavnog plana i programa); ćirilica je idealno fonetsko pismo; srpski jezik je najbolji i slično.

Udžbenici za hrvatski Nastavni plan i program su većim dijelom preuzeti iz Republike Hrvatske, a to znači da je sadržaj udžbenika sa neznatnim izmjenama preuzet iz Nastavnog plana i programa Republike Hrvatske, a samo formalno se pojavljuju izdavači ili suizdavači iz Bosne i Hercegovine. Zbog toga u ovim udžbenicima srećemo primjere samo sa područja Hrvatske, primjere vezane samo za hrvatski narod, jezik, književnost i kulturno nasljeđe. Potrebno je naglasiti da su svi takvi udžbenici odobreni od strane Ministarstava nauke, kulture i sporta pojedinih županija/kantona, ali i Federalnog.

Udžbenici za srpski Nastavni plan i program su u znatno manjoj mjeri „posuđeni“ iz susjedne zemlje, tj. iz Srbije. I pored toga se u ovim udžbenicima veliča pripadnost Srbiji, navode se pisci, pjesnici, književnici samo srpske nacionalnosti, daju primjeri (gradova, sela, ulica, imena, rijeka, planina, i dr.) samo iz Srbije i Republike Srpske.

Udžbenici bosanskog Nastavnog plana i programa, također nisu oslobođeni razvijanja nacionalne svijesti i prikazivanja iz ugla samo jednog naroda. Jedina je razlika što oni ipak prije svega potiču pripadnost Bosni i Hercegovini kao državi. Što se tiče poticanja pripadnosti (ako se to tako može nazvati) i ljubavi prema vlastitom (maternjem) jeziku tu je primjetno naglašavanje bosanskog jezika. Ovo naglašavanje bosanskog jezika je u skladu sa istraživanjima stereotipa Pilvi Torsti²⁵, koja u svom radu definiše auto- i hetero- stereotipe. Iako se stereotipni prikazi razvijaju za sve aspekte života, posebno su interesantne stereotipije o društvenim grupama kojima pojedinac pripada (kao autostereotipi) i o pripadnicima pojedinih društvenih grupa (heterostereotipi). Autostereotipi često imaju pozitivnu konotaciju, kao romantičarski prikazi. S druge strane, heterostereotipi češće (iako ne uvijek) imaju negativnu konotaciju. Ove stereotipije u sebi nose jaku prosuđivačku komponentu koja nam omogućava da razlikujemo pojedine grupe, a onemogućava da uvidimo različitost unutar jedne grupe, bilo da je to grupa kojoj mi pripadamo ili neka druga. Prema ovoj kategorizaciji, naglašavanje Bošnjaka kao naroda koji najviše zastupa ideju o integralnom bosanskom identitetu je upravo panbosanska orijentacija. Pri tom se bosanski identitet poistovjećuje s idejom o više nacija između kojih nema konkurenčije.

Mada se u udžbenicima bosanskog Nastavnog plana i programa koriste oba pisma, i cirilica i latinica, ono što je važno primijetiti, i što pored zakonskih (kršenje autorskih prava) ima i šire konsekvence, je „prevođenje“ tj. ijezikavizacija ekavskih tekstova. Ovaj proces ima za posljedicu osiromašenje znanja i rječnika učenika, i potiče na segregaciju na jezičkoj osnovi. Pored neospornih nedostataka, u većini ovih udžbenika su zastupljeni autori različitih nacionalnosti.

Iako je, Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju u BiH, propisano da je jedan od ciljeva obrazovanja podučavanje učenika o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji u skladu sa civilizacijskim tekovinama, te podučavanje o drugima na način koji uvažava različitosti i razvija međusobno razumijevanje i solidarnost, u većini udžbenika situacija nije ovakva. Udžbenici se uglavnom bave izučavanjem tradicije samo jednog naroda bez uvažavanja činjenice da na prostoru Bosne i Hercegovine ne živi samo jedan narod i da je književno i kulturno nasljeđe koje imamo rezultat međusobnog prožimanja i uticaja autora iz sva tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina.

Jedan od ciljeva obrazovanja je i poticanje razvoja kritičkog mišljenja i analitičkog pristupa u čitanju i interpretaciji književnih tekstova. Međutim, u udžbenicima maternjeg jezika ovakvih primjera je veoma malo. Mnogo veći broj je suprotnih primjera, koji kroz svoje sadržaje učenicima nude već formirane zaključke i mišljenja o različitim temama, pogotovo onim kontraverznim, ne nudeći im različite izvore informacija ili različite pristupe jednoj temi. Na ovaj način, potiče se stvaranje predrasuda i stereotipa, a oni se i potvrđuju i održavaju provlačeći konstantno istu tendenciju kroz osnovno i srednje obrazovanje. Jedino šta se od učenika zahtijeva je jednostavno memorisanje ponuđenog sadržaja i reprodukcija tog sadržaja u nepromijenjenom obliku. To dovodi do poistovjećivanja učenika sa kolektivnim vrijednostima i normama koje su predstavljene kao neupitne i nepromjenjive.

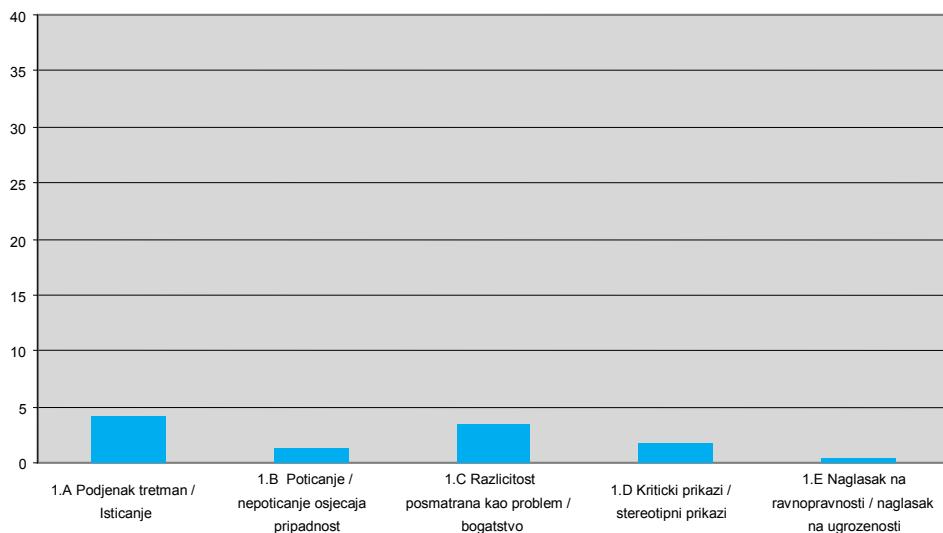
²⁵ Torsti (2003)

5.2 Istorija

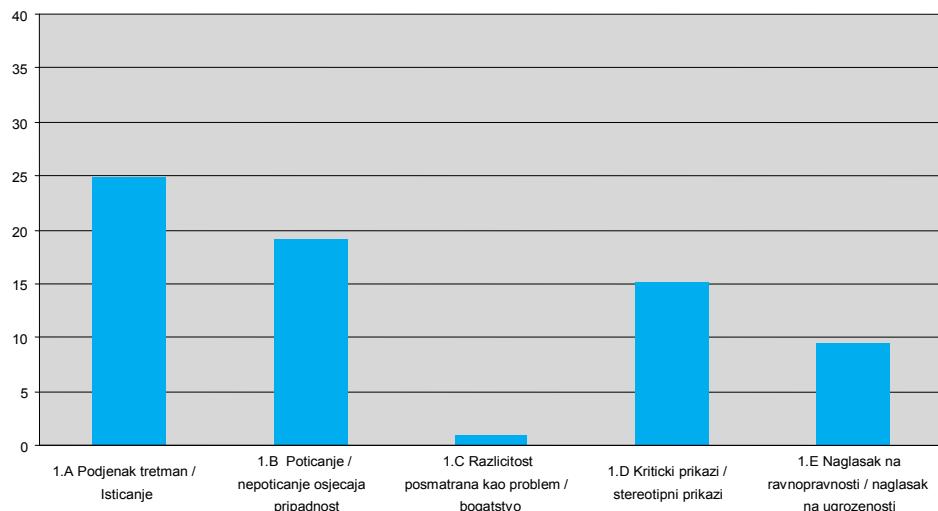
U okviru analize sadržaja udžbenika istorije analizirano je ukupno 38 udžbenika (u sekciji „Predmet istraživanja“ data je tabela sa brojem udžbenika po razredima i nastavnim planovima i programima).

5.2.1 BiH teme

I prilikom analize udžbenika istorije istraživači su obilježavali one dijelove teksta za koje su smatrali da mogu poslužiti kao pozitivni primjeri kako prezentovati pojedinu temu, te primjere koji nisu u skladu sa Zakonom i Obećanjima, te smjernicama za izradu udžbenika. Grafikon 7 prikazuje prosječan broj eksplisitno pozitivnih primjera, dok Grafikon 8 daje pregled prosječnog broja primjera koji nisu u skladu sa Zakonom i Obećanjima.

Grafikon 7:
BiH teme - prosječan broj primjera u udžbenicima istorije koji su eksplisitno u skladu sa Okvirlnim zakonom i Obećanjima

Grafikon 8:
BiH teme - prosječan broj primjera u udžbenicima istorije koji NISU u skladu sa Okvirlnim zakonom i Obećanjima

5.2.1.1 Primjeri koji su eksplicitno u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Iz Grafikona 9 se vidi da se izrazito pozitivni primjeri pojavljuju u prosjeku oko 3 po udžbeniku. Najčešći su primjeri podjednakog tretmana. To su primjeri u kojima se ravnopravno govori o svim bosanskohercegovačkim narodima i u kojima se koriste primjeri iz čitave Bosne i Hercegovine, a ne samo pojedinih dijelova. Tu su također i primjeri u kojima se Bosni i Hercegovini daje ravnopravan tretman u odnosu na druge države. Drugi po frekvenciji pojavljivanja su primjeri u kojima se različitost naroda, kulture i religija u BiH tretira kao bogatstvo. Kroz ovakve primjere učenici imaju priliku da upoznaju pluralni karakter Bosne i Hercegovine i da prema toj činjenici grade pozitivan stav. Na žalost, primjeri kojima se jasno potiče osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini kao domovini, primjeri kritičkih prikaza pojedinih istorijskih događaja, kao i primjeri naglašavanja ravnopravnosti svih naroda u BiH su dosta rijetki u udžbenicima istorije. Također nisu nađeni ni pozitivni primjeri tretiranja manjinskih naroda u Bosni i Hercegovini. Ovo ne znači da se manjine ne spominju, ali ne u takvom kontekstu da bi to spominjanje moglo poslužiti budućim autorima udžbenika kako da potaknu razumijevanje i pozitivne stavove prema manjinama. U dalnjem tekstu dati su neki od tih primjera.

Podjednak tretman

Primjer ističe jednake mogućnosti za privrednu djelatnost za sve koji su živjeli i radili u tom periodu.

У периоду од XVI до XVIII вијека оживјела је градска привреда. Занатлије и трговци који су трговали са Дубровником и далматинским градовима на западу и са осталим крајевима Турске на истоку, припадали су свим вјериоисповијестима. Од градова су значајну улогу имали Сарајево и Бањалука у Босни и Мостар у Херцеговини.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike²⁶, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer koji pokazuje različite načine računanja vremena kod "starih" naroda.

Рачунање времена. Историјски догађаји и појаве дешавали су се у неком времену и на неком простору. Задатак историјске науке је да утврди вријеме и мјесто настанка догађаја или појаве, односно да их датира. Догађаје издалеке прошлости тешко је тачно датирати, јер је скоро сваки народ имао своју еру, то јест систем рачунања година. Ера је код свих народа почињала од неког важног догађаја. Стари Грци почели су бројати године од одржавања прве олимпијаде 776. Римљани од наводног оснивања Рима 753. године прије нове ере. Исламски свијет броји године од пресељења пророка Мухамеда из Меке у Медину 622. го-дине. Та година назива се хиџра. Стара хришћанска и јеврејска ера, која је била у употреби у Византији, Србији и Бугарској, почињала је од наводног стварања свијета 5508. године.

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Na realan način opisana je kultura pripadnika različitih konfesija u određenom istorijskom vremenu.

Култура је била заснована на вјерској подјели становништва. Муслимани, припадници владајуће вјере, подизали су многе џамије, караван-сајре, ханове и мостове. Православни су наилазили на тешкоће у обављању својих вјерских обреда, а нарочито у подизању цркава и манастира. Они су у култури наставили средњовјековну традицију, али код сељака свих вјери исповијести доминантна је била патријархална култура.

Istorijski zapis za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U sljedećem primjeru se učenicima na naučno neutralan način objašnjavaju uzroci i priroda nacionalnih pokreta na južnoslavenskom prostoru.

Pod utjecajem evropskih nacionalnih pokreta kod južnoslavenskih naroda pojavile su se nacionalne ideje. Cilj im je bio oslobođenje od tuđinske vlasti i ujedinjenje svih prostora koji naseljavaju određeni južnoslavenski narodi. Put za ostvarenje tih ciljeva bio je različit. Narodi pod osmanskom vlašću nastojali su do autonomije doći oružanom borbom, dok su narodi pod habsburškom vlašću vodili borbu za nacionalnu i kulturnu autonomiju unutar Monarhije. Pokrete koji su vodili te borbe nazivamo nacionalnim pokretima. Oni su bili različitog sadržaja. Pored kulturnih, ovi pokreti su imali svoje političke ciljeve. Premda su neki nastajali izvan Bosne, ipak su imali snažnog utjecaja u njoj.

Historijski zapis za 7. razred osnovne škole, Radušić, Husić i Smriko, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

U narednom primjeru vidimo proporcionalnu zastupljenost svih naroda:

**Danas se Slaveni dijele na:
Istočne Slavene (Rusi, Bjelorusi, Ukrajinci); Zapadne Slavene (Poljaci, Česi); Južne Slavene (Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Slovenci, Makedonci, Crnogorci).**

Historijski zapis za 5. razred osnovne škole, Hadžibabić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Poticanje osjećaja pripadnosti

Sljedeći primjer na dosta realan način prikazuje proces širenja i prihvatanja hrišćanstva u ranofeudalnom dobu.

У српске земље хришћанство је прво долазило са запада. На то указује један латински натпис из IX вијека који је нађен код Пријепоља. Није утврђено када је и која српска династија прва примила хришћанство. Зна се да је тек Мутимиров син имао хришћанско име Стефан. Српски владари Петар, Павле и Захарија имали су латинска имена. Међу Србима се хришћанство споро ширило, јер народ није разумио ни молитве нити хришћанске књиге на латинском језику. Срби су прихватили хришћанство

тек када су ученици Ђирила и Методија стигли у Рашку и проповиједали на словенском језику. Није тачно утврђено када је формирана српска хришћанска црква. Зна се да је папа Јован VIII тражио од кнеза Мутимира да се свештеници Србије потчињавају архиепископу Паноније. Прва српска епископија настала је у Београду (887), Браничеву и приморска у Стону. Главна српска епископија основана је у Расу тек 1020. године. Из тога периода су и епископије у Нишу, Призрену и Липљану.

Istoriјa za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Ovaj primjer jasno i koncizno uvodi učenika u tematiku nove nastavne jedinice.

SREDNJOVJEKOVNA BOSNA

У овом poglavlju obradit ćemo sedam cjelina. One su posvećene historiji srednjovjekovne Bosne. Prvo se upoznajete sa Slavenima i njihovim osobinama, pa teritorijalnopolitičkim razvojem, društvenim odnosima, privredom, vjerom i kulturom srednjovjekovne Bosne. Na kraju pratite pad srednjovjekovne bosanske države.

Istoriјa za 6. razred osnovne škole, Kurtović, Mesihović i Hajrulahović, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

U istom udžbeniku je i primjer u kojem se pojašnjavaju različiti termini i njihova upotreba.

Termini srednjovjekovna Bosna i područje Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku nisu i ne znače isto. Srednjovjekovna Bosna je u početku obuhvatala mali prostor u dolini rijeke Bosne. Kasnije se teritorijalno širila obuhvatajući okolna područja. U doba najveće kulminacije obuhvatala je i dijelove područja današnje Srbije, Crne Gore i Hrvatske. U isto vrijeme, srednjovjekovna Bosna nije obuhvatala područje krajnjeg sjeverozapada današnje Bosne i Hercegovine. Područje lijeve obale Une bilo je u sastavu Hrvatskog kraljevstva, a od 1102. godine u sastavu Ugarske.

Istoriјa za 6. razred osnovne škole, Kurtović, Mesihović i Hajrulahović, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Na jasan i objektivan način prikazan je društveno – ekonomski položaj srpskog stanovništva u Ugarskoj

Друштвено-економски положај српског становништва у Угарској. Од велике сеобе Срба у Угарску повећао се број Срба у Хабзбуршкој монархији. Крајем XVIII вијека (1797) у Угарској са Хрватском живјело је око 670 000, а средином XIX вијека (1847) око 730 000 Срба. Више од половине тог становништва живјело је у Војној граници, а остало у жупанијама. Највећи дио српског становништва припадао је сељаштву. Положај српских сељака у Војној граници био је наизглед повољнији јер су, због обављања војничких дужности, били ослобођени феудалних обавеза. Међутим, они су били оптерећени стражарским службама у миру, а у рату су гинули за туђе интересе. Српски сељаци у жупанијама били су кметови на посједима феудалаца или на државним (коморским)

посједима. Имали су многе феудалне обавезе и давали порезе, као и остали сељаци у Монархији.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Različitost posmatrana kao bogatstvo

Naredni primjeri afirmišu različite uticaje na kulturni život u BiH i raznolikost koju su ti uticaji donijeli.

У vrijeme osmanske vladavine BiH je doživjela snažne kulturne promjene koje su bile posljedica utjecaja istoka. U tom razdoblju razvila se orientalno-islamska kultura, koja je imala velikog utjecaja na promjene u arhitekturi, književnosti i umjetnosti. Pored islamske kulture svoje kulturne tokove u BiH formirali su i pravoslavci, katolici i Jevreji.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžiabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

U BiH je postojao jedan poseban oblik književnog stvaralaštva koji je pisan bosanskim jezikom i arapskim pismom, nazvan alhamijado književnost. Pored nje postojala je i književnost na orientalnom jezicima. ...Bosanski franjevci bili su nosioci kulturnog stvaralaštva katolika u Bosni i Hercegovini. Pored prijepisa ranijih književnih djela, oni stvaraju i nova, pisana latinicom i bosančicom... Pravoslavni manastiri bili su centri kulturne djelatnosti. U njima su prepisivane crkvene knjige, ali i pisani ljetopisi i hronografi. Ova djela nastala su na crkveno-slavenskom jeziku.

.....

Kultura BiH dodatno je obogaćena doseljavanjem Jevreja u XV stoljeću. Oni su spajanjem donesene špansko-jevrejske kulturne i bosanske tradicije stvorili kulturne odlike po kojima su postali prepoznatljivi u odnosu na Jevreje u drugim zemljama.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžiabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Ovo su pozitivni primjeri vjerske tolerancije i načina suživota u okruženju koje je isprepleteno različitim vjerama i kulturama što kod učenika potiče razvoj tolerancije.

Zanatska i trgovačka privreda u esnafima obuhvatala je pripadnike svih vjera. Nerijetko su u jednom esnafu bili pripadnici svih konfesija.

Historija za 7. razred osnovne škole, Isakovic i Pelidija, Svjetlost, 2004

Struktura bosanskohercegovačkog društva

Na prijelazu iz 18. i do kraja sultanove vlasti u 19. stoljeću bosanskohercegovačko društvo bilo je dosta slojevito. U Bosni su živjeli ljudi različitih vjerskih pripadnosti: muslimani, katolici, pravoslavni, Jevreji. Bilo je u manjem broju i Albanaca, osmanskih Turaka, Nijemaca, Mađara i drugih.

Historija za 7. razred osnovne škole, Isakovic i Pelidija, Svjetlost, 2004

U narednom primjeru pokazuje se kako se jedan pojam može objasniti putem različitih izvora.

Porijeklo riječi Slaven nije jasno. Jedni u njemu prepoznaju određenu vezu sa vjerom, drugi smatraju da im je mjesto (močvara) dalo ime, treći da im ime potječe od rijeke, a četvrti da njihovo ime znači slovo - "oni koji govore istim jezikom". Političke teorije panskavizma (sveslavenstva) dovode riječ Slaven u vezu sa "slavom", "ugledom", "poznatim imenom". Smatra se, uglavnom, da riječ Slaven označava sveukupnu prastaru slavensku zajednicu.

Slavus - sdavus (Slaven - rob): U srednjovjekovnom latinskom jeziku riječ *sdavus* (rob) nastala je od riječi *slavus* - *sdavus* (Slaven). *Sdavus* je postao izraz koji je odgovarao pravnom statusu roba. Zamjenio je latinsku riječ *servus* (rob). Za Slavene se mislilo da su prvenstveno robovi. Ime Slavena postalo je oznaka za porobljeni narod u većini evropskih zemalja. Tako se u pojedinim jezicima za roba govorilo: španski - *escravo*; katalonski - *sdaus*; italijanski - *schiaovo*; njemački - *sklave*; engleski - *slave*; holandski - *slaaf*.

Fama crescit edundo. (Priča raste idući.)

Beduinski pjesnik Al-Ahtal (VII stoljeće) zapisao je da "čak i pustinjske ptice bježe preplašene kad ugledaju slavenske ratnike". U XII stoljeću agronom Ibn al-Avan ističući bijelu kožu Slavena otisao je tako daleko u poređenju da je u svom djelu o poljoprivredi jednu vrstu bijelog pasulja nazvao "slaveni".

Historija za 6. razred osnovne škole, Kurtović, Mesihović i Hajrulahović,
Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Primjer adekvatnog načina obrade jedne zahtjevne teme.

Повлашћени слојеви хришћана у Османском царству

Ипак, положај свих слојева балканског хришћанског становништва није био једнак. У XVI вијеку очувао се дио хришћанских феудалаца којима је османска власт оставила неке посједе. Ти хришћани, спахије, готово сви крајем XVI вијека, примили су ислам. Постојали су и други привилеговани слојеви хришћанског становништва: војнуци и мартолози, дербенције и други. Они су чинили помоћне војничке редове једно вријеме. Привилегован је био и положај вишег хришћанског свештенства. Неке области, претежно са сточарским становништвом, уживале су локалну самоуправу (племенску и кнежинску). Такву самоуправу уживала су црногорска, брдска и херцеговачка племена, а постојала је и у неким другим крајевима (Стари Влах, Неготинска крајина и др.). Најчешће су то били планински крајеви са сточарском привредом, где нису могли да се образују спахилуци. Ови становници су давали тачно утврђени порез, тзв. филурију.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Kritički prikazi

Istaknute najvažnije političke opcije u vezi sa ujedinjenjem 1918. godine.

О уједињењу југословенских народа постојали су различити ставови; од настојања да се то оствари у оквиру Аустроугарске до става да је уједињавање свих словенских народа на овом простору најбоље рјешење. У Србији су, такође, постојале различите идеје о уједињењу. Једни су предлагали уједињење Срба и Бугара у заједничку државу, док су други, заступајући идеје Илије Гарашанина изнете у Начертанију (1844. године), предлагали стварање јужнословенске државе под вођством Србије итд.

Istorija za II razred četverogodišnjih stručnih škola, Gaćeša, Živković i Stanojlović,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Kritička ocjena političkih platformi Jugoslovenskog odbora i srpske vlade.

Крфска декларација У новим условима, када се већ осјећала надмоћ држава Антанте над Централним силама, српска влада, с Пашићем на челу, дала је иницијативу за одржавање заједничке конференције с представницима Југословенског одбора. Послије извјесних неспоразума, њихови представници су, 20. јуна 1917. године, на Крфу, потписали документ, назван Крфска декларација који је био компромис између ставова српске владе и Југословенског одбора. Мада српска влада није признавала Југословенски одбор за равноправног партнера у процесу уједињавања и мада је Пашић касније гледао на Декларацију као на пропагандно-манифестациони чин, ипак су обје стране стале на становиште да су Срби, Хрвати и Словенци један народ.

Istorija za II razred četverogodišnjih stručnih škola, N.Gaćeša, D.Živković, B. Stanojlović

Ravnopravnost

U naredna dva primjera dati su naslovi nastavnih jedinica od kojih prva obrađuje pojam demokratije i ljudskih prava, dok se druga odnosi na BiH krajem XVIII stoljeća. U obje nastavne jedinice učenicima je prezentovan sadržaj tako da su svi narodi, jezici i drugi oblici nasljeđa predstavljeni tako da učenici steknu uvid u ravnopravnost svih koji žive na ovim prostorima.

**Наставна јединица:
ПОЈАМ ДЕМОКРАТИЈЕ И ОСНОВНА ЉУДСКА ПРАВА**

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

**Наставна јединица:
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВИЈЕКА**

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

5.2.1.2 Primjeri koji NISU u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Negativni primjeri, odnosno primjeri koji nisu u skladu sa Zakonima i Obećanjima svojim brojem dominiraju nad eksplisitno pozitivnim primjerima. Najveći broj tih primjera svojim sadržajem ističe pojedini narod, govori o samo jednoj grupi ili dijelu države zanemarujući ostale ili posvećuje mnogo veću količinu teksta samo jednom od ovih elemenata, dok su drugi objašnjeni tek uzgredno.

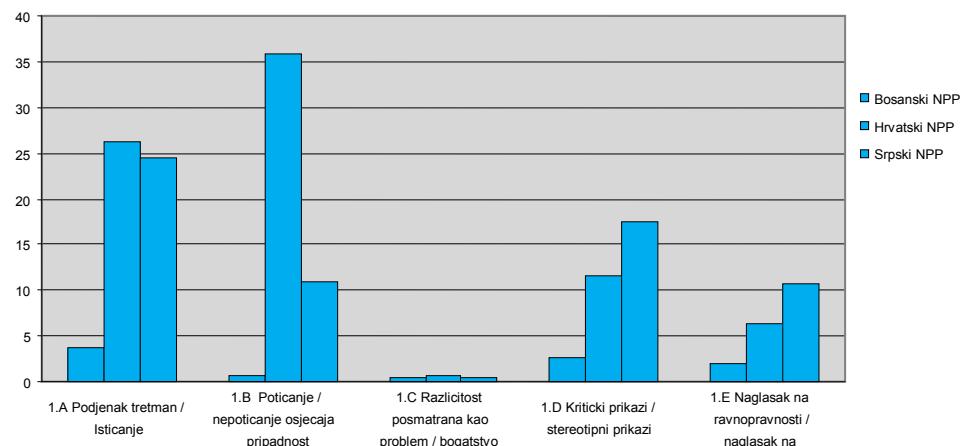
Slijede primjeri kojima se potiče osjećaj pripadnosti samo jednom narodu ili dijelu države, ili, pak, drugoj državi, a ne Bosni i Hercegovini, a onda dolaze primjeri stereotipnog prikazivanja bilo vlastitog naroda, bilo drugih naroda. Za razliku od pozitivnih primjera koji se pojavljuju podjednako i u unutardržavnom i u međudržavnom kontekstu, negativni primjeri se značajno češće pojavljuju u međudržavnom kontekstu. Primjera većinsko – manjinskog odnosa gotovo da i nema.

Posmatrajući broj ovih primjera prema nastavnim planovima i programima, vidimo da se negativni primjeri pojavljuju najčešće u udžbenicima za hrvatski NPP. Jedan od razloga je sigurno taj što su udžbenici modificirane verzije udžbenika koji se koriste u Republici Hrvatskoj. U udžbenicima za hrvatski nastavni plan i program najčešći su primjeri kojima se ne podstiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, te primjeri u kojima se ističe hrvatski narod ili se državi Hrvatskoj i hrvatskom narodu daje mnogo više prostora (npr. 17 stranica o hrvatskom narodu, nakon čega slijede 2 stranice u kojima je dat pregled onoga što se dešavalo sa ostalim narodima).

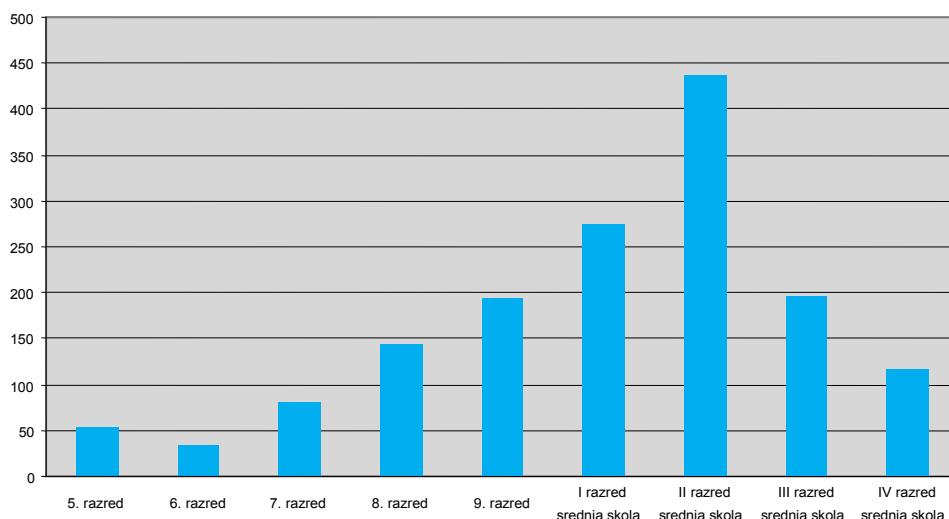
Posmatrajući kvantitativne podatke možemo zaključiti da je u udžbenicima za bosanski NPP najmanji broj negativnih primjera. Ti negativni primjeri se odnose na isticanje jednog naroda (u ovom slučaju bošnjačkog), isticanje ugroženosti bošnjačkog naroda i stereotipne prikaze kako bošnjačkog tako i drugih naroda.

U udžbenicima za srpski nastavni plan i program, od negativnih primjera dominiraju oni koji ističu srpski narod i državu, a potom slijede stereotipni prikazi srpskog i ostalih naroda. Značajan broj primjera odnosi se i na potenciranje ugroženosti srpskog naroda, kao i na poticanje osjećaja pripadnosti samo jednom dijelu države ili drugoj državi.

Grafikon 9:
BiH teme - Prosječan broj primjera za pojedine teme u udžbenicima istorije koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima po nastavnim planovima i programima

Za razumijevanje kvantitativnih podataka u dalnjem tekstu treba istaći da broj primjera nije podjednak u udžbenicima svih razreda. Negativni primjeri se najviše pojavljuju u onim udžbenicima koji obrađuju nacionalnu istoriju. U Grafikonu 10 dat je pregled ukupnog broja označenih dijelova teksta po razredima koji nisu u skladu sa Zakonom i Obećanjima. Vidimo da su negativni primjeri značajno prisutniji u udžbenicima za starije razrede osnovne škole, njihov broj raste i kulminira u drugom razredu srednje škole, dok je u trećem i četvrtom razredu srednje škole taj broj znatno manji.

Grafikon 10:
BiH teme - Ukupan broj negativnih primjera u udžbenicima istorije prema razredima

Isticanje, neproporcionalna zastupljenost u udžbenicima istorije

Da li su u tekstu i grafičkim prikazima svi narodi, dijelovi države ili religije podjednako zastupljeni? Da li se u interpretacijama sadržaja svim narodima, dijelovima države ili religijama daje podjednak tretman?

Neproporcionalnost u prezentaciji pojedinih sadržaja i isticanje samo „svog“ očigledno nije rijetkost u udžbenicima istorije. Ona se uglavnom ogleda kroz prezentaciju sadržaja koji se odnose na jedan narod, drugu državu ili samo dio naše države. Koriste se primjeri iz samo jednog entiteta, primjeri iz samo jednog naroda ili se pak, tim sadržajima daje mnogo više prostora u odnosu na druge. Istoču se zasluge samo „svog“ naroda i samo „svoje“ države (što ne podrazumijeva BiH). Većina primjera vezana je za međudržavni kontekst (u prosjeku 11 po udžbeniku) i odnosni se dominantno na narod (u prosjeku 11 po udžbeniku) i državu (u prosjeku 7 po udžbeniku). Slijede primjeri koji najbolje ilustruju isticanje, odnosno neproporcionalnost u prezentacijama.

Primjer selektivnog izbora informacija i pristupa u opisivanju kompleksnih istorijskih procesa.

Привредном реформом из 1965. године хтјело се повећати продуктивност рада, отклонити губитке у привреди, смањити увоз, а повећати извоз и техничкотехнолошко побољшање. Ова реформа проведена је само дјелимично, јер се државни и партијски врх плашио незапослености и пропадања предузећа која не могу пословати по законима тржишта. Због

таквог става руководства успораван је привредни развој и Југославија се споро укључивала у међународну подјелу рада, што је продубљавало и друштвену кризу. На Косову су сепаратисти организовали демонстрације на којим су ношene пароле са натписом: „Косово република“ што значи одвајање од Југославије и припајање Албанији. У Хрватској је Мас-покрет од 1967. до 1971. године интензивно радио на разбијању Југославије. Врхунац економске и друштвенополитичке кризе достигнут је усвајањем Устава 1974. године који је омогућавао националистима и сепаратистима да блокирају рад свих савезних органа власти и крену у разбијање југословенске федерације.

Istoriјa za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Prebacivanje krivice za kriju u društvu i ekonomiji na samo jedan politički faktor

Знатан допринос национализму и унутарњим превирањима у Хрватској и Југославији дала је Десета сједница руководства СК Хрватске (јануара 1970), на којој је «унитаризам» оцењен као највећа опасност за југословенско друштво. Тада је речено да у Хрватској не постоји «тенденца хрватског национализма».

Istoriјa za II razred četvorogodišnjih stručnih škola, Gaćaša, Živković i Stanojlović, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Istiće se samo razvoj srpske kulture u osmanskom periodu.

Хришћански живаљ живио је затворено у тешким условима, држећи се својих обичаја, начина живота и народне умјетности. Куће су им биле од слабог материјала, мрачне и без намјештаја. Одјећа је украшавана везовима и шарама. Сеоско становништво окупљало се на свечаностима код цркава и кроз пјесме епску и лирску поезију. Кроз приповиједање његоване су приче, гатке, загонетке и пословице. У епским (јуначким) пјесмама опјевани су догађаји и личности из средњовјековне историје: Косовска битка, хајдуци и ускоци. Епске пјесме чувале су државну традицију и подстицале нараштаје на борбу за ослобођење. Народна књижевност била је подлога за српски књижевни језик.

Istoriјa za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Naredni primjer ukazuje na napore Katoličke crkve koje ona sistematski ulaže za postizanje mira, ali se u lekciji nigdje ne spominju napori koje ulažu religijske institucije drugih religija, kao ni njihova zajednička zalaganja.

Uloga Katoličke crkve u očuvanju mira

Katolička je crkva u прошlosti имала велики углед и јак утицај на збivanja u svijetu, posebno u Europi. Меđutim, razvoj u 20. st. izazvao je promjene u kojima su različite идеологије (liberalizam, marksizam) уманjivale тај утицај. За Crkvu је osobito била nepovoljna појава низа нових социјалистичких држава u коjima је religija била sustavno

potiskivana. To je navelo crkvene poglavare (rimске pape) da Crkvu osuvremene, tj. da ona djeluje u skladu s današnjim vremenom. S crkvene strane nastoji se pomoći rješavanju postojećih problema, prije svega naporima za očuvanje mira u svijetu.
O ulozi Katoličke crkve u suvremenom svijetu i njenoj modernizaciji raspravljaljao se na Drugome vatikanskom koncilu (saboru), održanome od 1962. do 1965. Sazvao ga je papa Ivan XXIII., koji se posebno zalagao za miroljubive odnose među državama i narodima Zapada i Istoka. Sadašnji je papa Ivan Pavao II. poznat po svome velikom zalaganju za mir i opći napredak čovječanstva te po svojim brojnim pohodima državama na svim kontinentima.

Povijest za 8. razred osnovne škole, Matković, Goluža i Šarac,
 Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Isticanje samo jednog naroda (ostali se ne spominju ni ovdje ni u drugim dijelovima udžbenika).

према аустроугарском попису из 1879, живјело је 1,158.000 становника од којих су 496.000 (42,88%) били Срби.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Isticanje vlastitog naroda, uz nedefinisane pojmove patriotizma, "otadžbine", pravde, slobode ...

Да одговоримо на питање зашто учимо историју?

Зато што је историја изузетно значајна наука и наставни предмет за васпитање и образовање младих. Из историје сазнајемо како су настали и развијали се велики народи, међу које спада и наш народ, како су развијали своје духовне видике и кроз које су фазе пролазили у свом развоју. Из историје сазнајемо о пријашњем животу народа, о његовим обичајима, искуствима, стеченим знањима, шта је оставил човјечанству у аманет, упознајемо научна дјела и моралне идеје славних људи, што у нама буди племените врлине, нарочито љубав према домовини и глобалној заједници и наводи нас да опонашамо велике умне и моралне људе. Учећи историју развијамо мишљење, памћење, логичко закључивање, развијамо естетска осjećања, челичи нам вољу и карактер. Историја је дивна школа за његовање патриотизма и љубави према правди, слобodi и демократији. Отаџбина се више воли ако се зна њена историја. Понављање историје има тешке последице. Историја нас упознаје са осjećањима људи, даје нам праведан суд о добру и злу, предочава нам истинu и вјерну слику љубави и пожртвовања за отаџбинu. Историја има велики значај за друштвени живот, јер се своја општина и државa више воле ако се зна њихов настанак и историјски развој. Учење прошlosti користи да се боље разумије садашњост и правилније оријентише у будућност.

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Mirovni pregovori između zaraćenih strana vođeni su u Beogradu 1739. godine. Ovim mirom Austrija je izgubila sve što je Požarevačkim mirom dobila u Srbiji, Vlaškoj i

Bosni. Ona je potpuno potisnuta s lijeve obale Save i Dunava, čime su propali njeni planovi o širenju na cijelom Balkanu. Bosanskom ejaletu su vraćeni gradovi oduzeti 1718. godine, te je Bosna ponovno dobila granice koje su joj još 1699. godine međunarodno priznate. Ovakav ishod rata imao je presudnog utjecaja na Bošnjake-muslimane. Pobjeda kod Banja Luke učvrstila je njihovo uvjerenje da mogu braniti svoju zemlju i bez osmanskih trupa.

Banjalučki boj predstavlja jednu od najslavnijih bitaka u historiji Bosne i Bošnjaka. On je doprinjeo stvaranju svijesti o posebnosti Bosne. Izuzev Ali-paše, svi ostali učesnici bitke su bili Bošnjaci. Ovim Sporazom Austrija se za duže vrijeme odrekla pokušaja proširenja na čitavo Balkansko poluostrvo te je na tlu Bosanskog ejaleta zavladao gotovo pedesetogodišnji period mira.

Historija, udžbenik za 3. razred gimnazije, Hadžabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Nepoticanje osjećaja pripadnosti u udžbenicima istorije

Da li se sadržajem udžbenika potiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini? Da li se učenici usmjeravaju da kulturni identitet i tradiciju svih naroda doživljavaju kao zajedničko nasljeđe i razvijaju osjećaj da iste dijele sa svim građanima BiH?

Ovaj kriterij analize je u udžbenicima istorije imao drugi po redu najveći broj negativnih primjera. Kontekst u kojem se pojavljuju ovi primjeri je nešto češće međudržavni u odnosu na unutardržavni. Predmet ovog kriterija je dominantno država (u prosjeku 12 primjera po udžbeniku), odnosno kod učenika se ne potiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini. Slijede primjeri koji potiču pripadnost samo jednom narodu (u prosjeku 4 po udžbeniku).

U udžbenicima su identifikovani primjeri u kojima se cijele nastavne jedinice posvećuju događajima, ličnostima ili lokacijama koji nisu iz Bosne i Hercegovine. Takvi primjeri nisu u skladu sa Smjernicama za pisanje udžbenika iz istorije. Jedna od tih nastavnih jedinica se nalazi pod naslovom datim u narednom primjeru.

**Nastavna jedinica:
Najznačajniji hrvatski povjesničari**

Povijest za I razred gimnazije, Bubanj-Valentić i Zovko, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Slično ovome, u okviru sljedeće nastavne jedinice BiH je posvećen samo jedan paragraf, a ostatak Hrvatskoj.

**Nastavna jedinica:
ŠIRENJE KRŠĆANSTVA U ILIRIKU**

Povijest za I razred gimnazije, Bubanj-Valentić i Zovko, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Ili naredni

DOBA RIMSKE REPUBLIKE

Sadržaji cjeline koja obuhvaća razdoblje od kraja 2. tisućljeća pr. Krista do godine 31. pr. Krista upoznat će vas s ulogom Grka i Etruraca u razvoju rimskog kraljevstva, rimske republike, s borbotom za prevlast na zapadnom Sredozemljtu, ujedinjenjem Apeninskog poluotoka pod rimskom vlašću, s rimskim osvajanjima Balkanskog poluotoka te s životom najstarijih poznatih naroda na tlu Hrvatske.

Povijest za I razred gimnazije, Bubanj-Valentić i Zovko, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Tendenciozno tumačenje ideje „bosanskog jezika“ u doba austrougraske vladavine.

Власти су чак настојале да лансирају идеју о “босанском” језику и народу као дијелу османске нације. Међутим, та идеја је била неостварљива јер је вјерска подјела била веома дубока.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer za upotrebu istorije u svrhu poticanja svijesti o pripadnosti drugoj državi.

Koji je zadatak povijesti kao znanosti? Koji su zadaci nastave povijesti? Zašto se povjesni tragovi uništavaju tijekom ratova? Pojasnite na primjeru Domovinskog rata u Hrvatskoj.

Povijest za I razred gimnazije, Bubanj-Valentić i Zovko, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Različitost posmatrana kao problem u udžbenicima istorije

Da li se postojeće različitosti u kulturnom identitetu i tradiciji posmatraju prednost i vrijednost ili kao problem?

U okviru ove teme istraživači su našli najmanji broj primjera koji nisu u skladu sa Zakonom i Obećanjima. Većina tih primjera se odnose na **unutardržavni** kontekst. Različitost unutar Bosne i Hercegovine, posebno **vjerska i kulturna**, se tretiraju kao otežavajući faktor za njen razvoj. Dakle, kada govorimo o različitostima kao problemu, tada autori tačno specificiraju što je to kod naroda što je „problem“ – različite religije i različito kulturno nasljeđe. Ovo je jedina tema u kojoj narod i država gube primat nad kulturom i religijom. Još jedna specifičnost primjera koji su označeni kao „različitost posmatrana kao problem“ u udžbenicima istorije je ta da su to uglavnom primjeri u kojima se interpretiraju politička struktura, procesi i promjene koje su postojale ili su se dešavale kroz istoriju, posebno u 20. vijeku. Stoga su primjeri koji se nalaze pod kriterijem „Prisustvo političkih sadržaja“ također i primjeri koji problematiziraju različitosti. Jedan primjer ove podteme govori o tome kako su razlike među stanovništvom bile problem odupiranju turskim vlastima.

Рашка, Космет и Стара Србија. Српске земље - Стара Србија (Македонија), Рашка и Космет прве су пале, а посљедње се ослободиле од турске власти. Турски феудални систем и корумпирана управа учинили су дасе ове области економски и културно најспорије развијају. У овим областима живјели су Срби, Албанци, Роми, Муслимани, Турци и друге народности. Већину становништва чинили су сељаци, преоптерећени феудалним обавезама и државним порезима. Султани су покушавали да реформама и законима олакшају положај кметова. Етничке и вјерске разлике становништва олакшавале су турским властима да спречавају и угуше сваки национално-ослободилачки покрет.

Istorija za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Stereotipni prikazi u udžbenicima istorije

Da li se učenicima prezentiraju različita mišljenja o istom problemu ili se u prezentacijama polazi od uvriježenih stereotipa o vlastitom i drugim narodima?

U odnosu na udžbenike geografije, u udžbenicima istorije ima mnogo više stereotipnih i romantičnih prikaza. S jedne strane, historija kao predmet daje više prostora za romantičarsko pripovijedanje. S druge strane, romantični prikaz historije onemogućava sticanje realne slike događaja iz prošlosti. Stereotipni i romantični prikazi se pojavljuju podjednako u unutarnjopravnom kontekstu i u međudržavnom kontekstu (u projektu po 7 u udžbeniku), a najveći broj primjera odnosi se na stereotipne prikaze države i naroda.

Slijede primjeri stereotipnih prikaza u udžbenicima istorije.

Isticanje mučeništva Bosne kao granice.

Bosna od dotadašnje pogranične provincije, iz koje su kretali vojni pohodi na zapad, postaje odbrambeni bedem o kojem ovisi opstanak cjelokupnog Carstva.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Укидањем еснафа почeo је у Босни и Херцеговни развој робноговчане привреде. Из европских земаља увозена је јефтиња индустријска роба, што је утицало на опадање домаће занатске производње. Отваране су мануфактуре, које су временом прерасле у индустријска предузећа. Трговина је већином била у рукама Јевреја, индустријска предузећа власништво Срба, који су створили грађанско слој друштва, назван „српска чаршија“

Српско грађанство је своју дјецу школовало на страним универзитетима и тако стварало српску интелигенцију која је постала идејни вођа покрета за ослобођење од турске власти и уједињење јужнословенских народа.

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R. Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Banjalučka bitka predstavlja jednu od najslavnijih bitaka u historiji Bosne. Ona je doprinijela stvaranju svijesti o posebnosti Bosne. Izuzev Ali-paše, svi ostali učesnici bitke su bili Bošnjaci, koji su potpuno samostalno, bez pomoći Porte, odbranili svoju zemlju.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžiabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

У јесен 1812. године огромна Наполеонова армија, у којој је поред Француза било припадника свих народа под француском влашћу, па и Срба из Војне крајине, напала је Русију.

Istorijski materijal za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Svjesni sudbine svojih sunarodnika, koji su u prethodnim ratovima дошли под власт Beča i Venecije, као и чинjenice да је snaga Osmanskog carstva sve више slabila, Bošnjaci се у XVIII stoljeću svrstavaju у jedinstveni front odbrane Bosne. Zahvaljujući tome, они су се у три рата вођена на тлу Bosanskog ejaleta у XVIII stoljeću, успјели одупrijeti neprijateljima и очувати Bosnu i Hercegovinu.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžiabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Mladobosanci су атентатима на државнике htjeli upozoriti svjetsku javnost на težak položaj bosanskohercegovačkog naroda i da ukažu na austrougarski apsolutizam. Prilikom otvaranja Bosanskog sabora, pokušao је mладобосанac Bogdan Žerajić izvršiti атентат на генерала Varešanina. Не зелеći да буде ухапшен и осуђен, Žerajić је испио отров и умро. Njegov поступак је постао svijetao ideal i uzor оmladini kako се ћртује за отадžбинu i slobodu svog naroda.

Istorijski materijal za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Prvi svjetski rat je bio nepravedan i osvajački. Jedino su Srbija, Crna Gora i Belgija водиле прavedan i oslobođilački rat.

Istorijski materijal za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Kralj Aleksandar је у оквиру припрема за одбрану од фашизма posjetio Francusku 9. oktobra 1934. Kralja је у марселијској лuci dočekao francuski ministar Luj Bartu. Kada su njih dvojica sjeli u automobil, kralju je prišao терориста i pucao. Kralj је ту ubijen, a Bartu је kasnije podlegao ranama. Atentator је bio припадник фашистичког krila VMRO-a. У Francusku је ušao sa grupom ustaša. Ubistvo našeg kralja dokaz је појачане agresivne politike fašističkih snaga u Evropi. Kralj Aleksandar је bio prva žrtva fašizma.

Istorijski materijal za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Napad на Jugoslaviju počeo је без objave rata u zoru 6.aprila 1941. Glavni udar išao је prema Zagrebu, Sarajevu i Beogradu. Njemačke jedinice су ušle u Zagreb 10.aprila. Zagrepčani су ih dočekali s cvijećem i raznim đakonijama. Za srpski i miroljubivi jugoslovenski narod то је bio početak patnji, stradanja i genocida.

Istorijski materijal za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

NATO pakt i Evropska Unija pojačali su 1998. ekonomski i politički pritisak na Jugoslaviju. Članice NATO pakta su, s ciljem da pridobiju javno mnjenje u svojim zemljama i opravdaju vojnu intervenciju, lansirali lažne vijesti o ugroženosti ljudskih prava na Kosovu... NATO pakt je počeo bombardovanje Jugoslavije 24.marta 1999. Najmoćniji vojni savez u istoriji ljudskog društva od 19 država sa pet stotina miliona stanovnika napao je malu miroljubivu balkansku zemlju.

Istorija za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Za razliku od drugih nacionalnih pokreta bošnjački nacionalni pokret nikada nije imao ideju o stvaranju velike države. Šta mislite zašto?

Historija, udžbenik za 7. razred osnovne škole, Radušić, Husić i Smriko, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Naglasak na ugroženosti i diskriminacija u udžbenicima istorije

Da li se kod učenika potiče stav da su svi ljudi ili narodi ravnopravni ili se potencira osjećaj ugroženosti jednog naroda od strane drugih naroda? Da li se drugi narodi diskriminiraju kako bi se istakle neke kvalitete vlastitog naroda?

Za razliku od udžbenika geografije u kojima poticanje osjećaja ugroženosti nije kvantitativno jako zastupljeno, u udžbenicima istorije potenciranje koncepta ugroženosti je nešto češće. S jedne strane, shvatljivo je da su kroz istoriju stanovnici ovih područja bili izloženi uticajima i vladavini različitih carstava koji su ih koristili za svoje ratne pohode. S druge strane, način prezentiranja tih događaja je procijenjen kao neadekvatan jer implicira da je ugroženost ostala do danas. Čak se u primjerima daje jasna veza između prethodnih situacija „ugroženosti“ i interpretacije trenutnog položaja nekog naroda. Diskriminacija drugih ogleda se prije svega u korištenju pogrdnih izraza za druge narode, te opisivanje drugih pridjevima suprotnim od onih koji se pripisuju vlastitom narodu kako bi se pokazalo da su oni „ne-mi“.

Primjeri u kojima se potencira ugroženost javljaju se uglavnom u međudržavnom kontekstu (oko 5 po udžbeniku), mada nisu rijetki ni u unutardržavnom kontekstu (oko 3 po udžbeniku). Ugroženost se dominantno odnosi prvo na narod, a potom državu.

Predstavljanje islama u krajnje negativnom kontekstu. Korištenje citata da bi se podvukla mržnja, neispravno pisanje riječi Kur'an.

Мухамедово учење изложено је у Курану - исламској светој књизи. Куран је за муслиманске вјернике истовремено и зборник вјерских обреда и закона. Мухамед је проповиједао свети рат. Заклињем се оним у чијим се рукама налази Мухамедова душа, сваки који крене против непријатеља и из љубави према Алаху погине у борби уђи ће у рај, проповиједао је Мухамед. Куран прописује борбу све док не буде друге вјере осим ове у Алха. Држећи се ових порука, Арабљани су послије Мухамедове смрти кренули у освајања.

Istorija za 7. razred osnovne škole, R. Mihaljčić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Isticanje ugroženosti vlastitog naroda u krajnje neadekvatnoj prezentaciji društvenih odnosa.

Многе спахије (аге и бегови) били су домаћег поријекла, са јаким ослонцем у муслиманским сународницима који су чинили већину градског становништва. Сељака кметова било је и муслимана и они су као припадници владајуће вјере имали повољнији положај. Највећи број кметова - раје, припадао је православним хришћанима Србима чији се положај непрекидно погоршавао због честих ратова, гладних година и епидемија. Много српског становништва се исељавало у пограничне крајеве Аустрије и Млетачке републике, одакле је непрекидно ратовало против сународника исламске вјери исповијести. То је заоштравало вјерске и социјалне односе у Босни и Херцеговини до краја постојања османске власти. Мањи дио становништва (у западној Херцеговини и средишњој Босни) био је католичке вјери исповијести и његов је положај био исти као и православних Срба.

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Iz ukupnog balkanskog stanovništva izdvojeno je само srpsko s potenciranjem „vječne žrtve”.

Османска освајања почињу средином XIV вијека и трају до 40-их година XVI вијека. Праћена су тешким раздором и сеобама српског народа у краљевину Угарску. Сеобе Срба појачане су почетком XVI вијека османским освајањима за вријеме владавине султана Селима I (1512 - 1520) и Сулејмана Законодавца (1520 -1566). Послије Мохачке битке (1526) Угарска је била у агонији и њен већи дио освојиле су Османлије падом Будима 1541. и освајањем Баната 1552. Тако су се готово сви Срби поново нашли под османском влашћу све до великог Бечког (Морејског) рата (1683 - 1699).

Istorija za 8. razred osnovne škole, Perović, Stanojlović i Strugar,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Одмах по извршењу атентата аустроугарске власти позвале су Хрвате и муслимане да уништавају све што је српско. Почела је општа хајка на Србе и њихову имовину. Хрватски и муслимански олош плјачкао је и демолирао не само српске трговачке и занатске радње, већ и породичне куће. Почело је убијање Срба, присилно расељавање и одвођење у логоре. Имао се утисак да аустроугарске власти желе искоријенити српски народ. Генерал Поћорек формирао је помоћну милицију, названу шуцкори који су имали право хапсити и без суда убијати Србе. Шуцкори и аустроугарска војска поубијали су знатно више Срба од 460, колико је признао бечки двор. Само је у Србињу (Фоча) објешено пет, у Требињу 37 и у Тузли приближно том броју недужних Срба. Само на дан Церске битке убијено је 126 Срба. Маса српског живља пресељена је у крајеве где се умирало од глади и болести. За Србе су отворени концентрациони логори у Аустрији, Мађарској, Добоју и другим мјестима. Кроз злогласни логор у Добоју прошло је до сре-дине 1916. године

16.673 мушкарца и 16.996 Српкиња. У свим логорима помрло је много логораши од глади, болести тифуса и исцрпљености физичким радом.

Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola III stepen, R.Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Jasenovac je највећи град мртвих antifašista. Izgraђен је по угледу наnjemačke koncentracione logore... Jasenovac se duboko ukorijenio u istorijsko pamćenje srpskog naroda. Pravoslavlje ne zna za osvetu, ali se ne smije zaboraviti da je Jasenovac bio највеће губилиште srpskog, јеврејског i romskog naroda od доселјавања na Balkan. Treba pamtiti, ali i činit sve da se to nikada ne ponovi.

Istorija za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Seobe Hrvata pod Osmanlijama

Seobe Hrvatainicirane zločinima Turaka i Vlaha počele su iz Bosne u koju su Turci najprije prodri. Napuštanje domaćeg ognjišta izaziva tragediju hrvatskog naroda i ostavlja duboke posljedice u kasnijem povijesnom razdoblju. Hrvatski prostor na koji dolazi tuđinac mijenja etnički i vjerski karakter.

Povijest za II razred gimnazije, Mirošević, Šanjek, Mijatović i Nikić, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, 2005

Oni Hrvati koji su i dalje ostali u BiH bili su izloženi najgorim represalijama. Zbog svega toga nije ni čudo što je dio katolika prelazio na islam ili pravoslavlje i, što je, još veći dio iselio iz BiH. Zapravo, čudo je da su se katolici uopšte uspjeli održati u BiH.

Povijest za III razred gimnazije, Jurković, Mijatović, Mirošević i Macan, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Može se zaključiti da su u Drugom svjetskom ratu procentualno, u odnosu na ukupan broj stanovništva. Najviše su stradali bosanski Muslimani (8,1%). Bosanski Muslimani su narod nad kojim je izvršen stravičan genocid. Preko genocida nad Muslimanima u Drugom svjetskom ratu se šutke prelazilo. Bilo je zabranjeno o tome govoriti kao da su njihove žrtve manje vriejdne od tragedije i žrtava pripadnika drugih jugoslavenskih naroda.

Historija za 8.razred osnovne škole, M. Ganibegović. Svetlost, Sarajevo, 2004

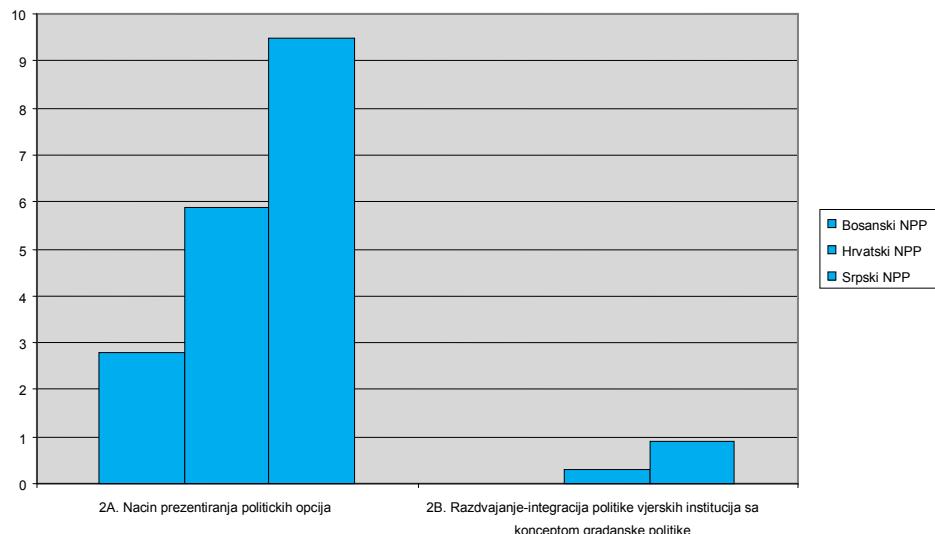
5.2.2 Prisustvo političkih sadržaja

Da li se u udžbenicima daju kritički osvrti na političke procese i situaciju u BiH ili se nude pristrane političke interpretacije?

Kao i u udžbenicima geografije, ni u udžbenicima istorije nije identificiran ni jedan pozitivan primjer prezentiranja političkih sadržaja. S druge strane, u udžbenicima se nalazi značajan broj negativnih primjera prezentiranja političkih struktura, opcija ili promjena u politici (u prosjeku 8 po udžbeniku). U

odnosu na neke druge kriterije, njihov broj se ne čini tako veliki, ali kvalitativnom analizom vidimo da su oni toliko radikalni da direktno potiču destruktivnu obrazovnu praksu.

U kontekstu nastavnih planova i programa postoje značajne razlike u broju negativnih primjera po udžbeniku. Neadekvatne prezentacije političkih opcija, kao i integracija politike vjerskih institucija sa konceptom građanske politike, najčešće su u udžbenicima za srpski nastavni plan i program, što se može vidjeti na narednom grafikonu. U udžbenicima za hrvatski nastavni plan i program također nalazimo značajan broj sadržaja koji se odnose na neadekvatne interpretacije političkih opcija, dok ih je u udžbenicima za bosanski NPP najmanje. Primjeri negativnih interpretacija politike i političkih opcija javljaju se najviše u lekcijama koje podučavaju o periodu vladavine Osmanskog carstva, Austro-Ugarske vladavine, te događaja u 20. vijeku (svjetski ratovi, period socijalizma, raspad Jugoslavije i kasnije). Političke opcije i procesi se prezentiraju na način da i dalje podržavaju uvriježene stavove o tome što se desilo u prošlosti, te važeće stereotipe o vlastitom i drugim narodima i njihovo ulozi u tim procesima.

Grafikon 11:
Prosječan broj primjera političkih
sadržaja u udžbenicima istorije koji
nisu u skladu sa Okvirnim zakonom
i Obećanjima prema nastavnim
planovima i programima

Slijede primjeri neadekvatnih prezentacija političkih opcija.

Nekom poboljšanju stvarnog stanja nije pomogla ni obnova višepartijskog života, jer je projekat "Velike Srbije" bio već uveliko gotov i samo je bilo pitanje dana kada će se pristupiti njegovoj realizaciji.

Historija za 8.razred osnovne škole, M. Ganibegović. Svjetlost, Sarajevo, 2004

Kako su Talijani u svom okupacijskom području na teritoriju NDH nastojali što više potisnuti ustašku vlast i onemogućiti djelovanje hrvatske vojske, izdašno su podržavali četnike i s njima blisko surađivali. U mnogim dijelovima NDH četnici su, često i pod Talijanskom zaštitom, činili velike zločine. Palili su kuće, pljačkali i uništavali imovinu i ubijali nedužno stanovništvo... Partizanski pokret je bio usmjeren protiv Nezavisne Države Hrvatske, a cilj im je bio doći na vlast i ponovo obnoviti Jugoslaviju. U

krajevima odakle su regrutirani vojnici NDH, partizani su vršili teror, uboštva i pljačke. Uništili su mnoga hrvatska sela i poubijali mnogo hrvatskih domoljuba. Posebno su se bili okomili na Katoličku Crkvu, pa je od njihove ruke stradalo više stotina svećenika. Zajedničko sa četnicima bilo im je nastojanje rušenja Nezavisne Države Hrvatske. Njihova povezanost i zajednički ciljevi došli su do izražaja tijekom rata, kada su mnogi predstavnici četničkog pokreta postupno prelazili u partizane, da bi unutar nove organizacije nastavili antihrvatsku borbu i politiku.

Povijest za 8. razred osnovne škole, Matković, Goluža i Šarac, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U vrijeme osmanske vlasti u BiH je bila prisutna vjerska tolerancija. Razlika između muslimana i ostalih odnosila se na određena prava i obaveze, ali su svi podjednako uživali zaštitu države. Glavna razlika odnosila se prema pravu rata, te obavezi plaćanja poreza. Muslimani su, zahvaljujući vojnoj obavezi jedini bili politički narod, što im je davalо veću mogućnost napredovanja u državnim i vojnim službama. Međutim, ovo je istovremeno sa sobom nosilo i veću izloženost stradanju i pogibiji. S druge strane ovakvoj opisanosti nemuslimani nisu bili izloženi, ali im je onemogućena politička i vojna karijera.

Historija, udžbenik za 3. razred gimnazije, Hadžabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Послије стварања Хрватске бановине усљедили су захтјеви да се формира словеначка државна јединица и аутономна област Босна и Херцеговина. Састављен је Нацрт уредбе да се споје бановине Врбаска, Дринска, Дунавска, Моравска, Зетска и Вардарска у једну бановину под именом Српска земља. Ова Уредба није, на жалост, никада реализована.

Istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, R. Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

U narednim primjerima vidimo ne samo interpretaciju političkih zbivanja, nego i prezentaciju različitosti kao problema.

Po dolasku Kallaya na mjesto vrhovnog upravitelja BiH, austro-ugarska uprava pokušava stvoriti bosansku naciju i bosanski jezik, da bi suzbila političke zahtjeve Hrvata i Srba, koji već imaju formiranu nacionalnu svijest, i ujedno sprječila osvješćivanje muslimana. Dakle, pokušalo se od već formirane srpske i hrvatske nacije stvoriti zajedno sa muslimanima bosansku naciju. Naravno, ovakva neprirodna politička akcija morala je doživjeti neuspjeh.

Povijest za III razred gimnazije, Jurković, Mijatović, Mirošević i Macan, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

U vrijeme Austro-Ugarske uprave, domaće stanovništvo je u BiH imalo malu korist od razvijanja industrije. Tek desetak godina nakon okupacije i domaće stanovništvo se počelo snalaziti u novim gospodarskim prilikama. Najprije su se snašli Srbi. Hrvati su ostali mali trgovčići i obrtnici. Muslimani su ostali pasivni promatrači zbivanja u zemlji.

Povijest za III razred gimnazije, Jurković, Mijatović, Mirošević i Macan, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Nacionalne suprotnosti i jačanje državne krize

Uspostavljanjem federalnih jedinica u obnovljenoj Jugoslaviji KPJ je tvrdila da je konačno riješila nacionalno pitanje. Doista, u prvim poslijeratnim godinama nije bilo vidljivo izraženih nacionalnih napetosti. No s vremenom se pokazalo da je to privid i da nacionalne suprotnosti sve više dolaze do izražaja.

U Srbiji je postupno jačala srpska državna ideja koja se protivila postojanju dviju autonomnih pokrajina unutar srpske republike. U Hrvatskoj je raslo negodovanje zbog novoga (partijskog) centralizma koji je narušavao koncepciju federalizma. U Sloveniji se otpor centralizmu pojavio zbog koncentracije kapitala u Federaciji. Da bi se prevladale te suprotnosti u vlastitim redovima, partijski vrh je isticao potrebu jačanja „jugoslavenskoga socijalističkog patriotism“a, što je zapravo još ojačalo velikosrpski nacionalizam, jer se u partijskim redovima do samog vrha namnožio broj velikosrpski orijentiranih članova. Nacionalizam najveće (srpske) nacije bio je prikriven unitarističko-centra-lističkom praksom koja se uvodila od samog obnavljanja države. Tako se s vremenom pokazalo da je nova jugoslavenska država pod partijskim ustrojstvom opterećena sukobom između srpske državne ideje, koja je podržavala centralističku praksu, i nesrpskih naroda, koji su težili učvršćivanju svojih republika kao nacionalnih država. Taj se sukob vješto prikrivao monolitnošću KPJ/SKJ, partijskom disciplinom i Titovim autoritetom. Šira javnost o tom sukobu nije bila informirana.

Što se tiče Hrvatske, sve se više iskazivalo njezino gospodarsko iskoristavanje. To potvrđuju statistički pokazatelji prema kojima je od 1953. do 1959. g. (a to su godine oživljavanja privrede) porast jugoslavenske privrede iznosio 202%, a hrvatske samo 19%.

Povijest za IV razred gimnazije, Matković, Mirošević, Goluža, i Šarac,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar 2003

Naredni primjer je preuzet iz dva udžbenika u kojima je dat istovjetan tekst (istorija za I razred srednjih stručnih škola III stepen, Ranko Pejić i Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić). U njemu su opisana kretanja u Jugoslaviji od 1945 do kraja 90-ih pri čemu su interpretacije oslanjaju na stereotipe o stalnoj ugroženosti srpskog naroda. Drugi se prikazuju kao nacionalisti, nepouzdani i okrutni.

Репресалије према присталицама Информбира

Многи Југословени, нарочито Срби код којих је свијест о вјерској и националној сродности са Русима дубоко укоријењена, тешко су прихватили сукоб са СССР. Комунистички режим се сурово обрачунао са оним који нису јавно осудили Резолуцију и ставове Информбира.

Присталице или осумњичени да су присталице ИБ хапшени су и без могућности одbrane осуђивани на дугогодишњу робију. За непослушне чланове КП и присталице ИБ отворени су логори: Голи оток код Сења, Стара Градишака, Свети Гргур и Раб.

Логор Голи оток отворен је јула 1949. године. У њему је издржавао казну велики број недужних људи. У логору су примјењиване разне физичке и психичке тортуре. Логораци су умирали од глади, физичке и психичке исцрпљености. Морали су да једни друге муче. Комунисти су суровије мучили осуђенике него што су они у предратним затворима били мучени.

Српски народ сматра да је Устав из 1974. године био погубан за јединство Србије и да је узрок разбијање југословенске федерације. Народи из република које су напустиле Југославију, сматрају да је тај Устав био демократски.

Словенска територијална одбрана почела је 1991. године нападати припаднике ЈНА. У нападима словенске територијалне одбране погинуло је доста недужних младића који су служили редовни војни рок и без бојеве муниције одупирали се нападима сецесиониста. Словенско руководство провело је плебисцит. Словенија се насилно отцијепила и убрзо била међународно призната. Касније су се отцијепиле и одмах међународно признате Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија. Брзим признавањем отцијепљених република од стране западних држава било је јасно да су оне планираle и помогле разбијање Југославије.

Дезинтеграција Србије. Уставом из 1974. године нанесена је Србији велика штета. Одвојене су покрајине Војводина и Косово, које су постале државе у држави. Покрајине су имале предсједништво, извршно вијеће, уставни суд и остale државне институције. Србија није имала, осим ресора народне одбране, никаква овлашћења у покрајинама. Скупштина Србије није могла доносити одлуке без сагласности покрајина. Покрајине, међу-тим, нису морале тражити сагласност Србије. У свим органима власти Србије били су представници покрајина, који су могли утицати на креирање политike. Србија нмје имала своје представнике у органима власти покрајина. Овакво стање су покрајинска руководства користила за своје циљеве. Државност република и покрајина кочила је нормално функционисање савезних институција, што је подстицало разбијање југосло-венске федерације.

Хрватско руководство је, уз благонаклоност Међународне заједнице, маја и августа 1995. године покренуло оружане операције „Бљесак“ и „Олуја“ на територију Српске Крајине. Приликом овог напада погинуло је, осим војника, на хиљаде српских жена, дјеце и стараца. Протјерано је са вјековних огњишта на стотине хиљада Срба. Колоне изbjеглица, које су гранатирали хрватски авиони, преселило се у Србију. НАТО пакт није осудио ове насиљничке операције, већ их је подржавао и помагао. Западни дио Републике Српске Крајине окупирала је хрватска војска 1995. године. Источни дио РСК остао је до 1998. године под заштитом Уједињених нација, а затим, против жеље српског народа укључен је у састав Хрватске. Међународна заједница није имала разумевања за српски народ који је само хтио слободу - очувати национална и политичка права. Живот Срба у РСК је био лијеп, слободан и демократски, али нажалост кратак.

У току четири године рата у Босни и Херцеговини су ратовале три националне војске: муслиманска, српска и хрватска.

Интервенција НАТО пакта

Чланице НАТО пакта и Европске уније подржале су амерички захтјев из Рамбујеа, што је значило крај самосталности и суверености Југославије. Савезна Република Југославија иступила је против захтјева из Рамбујеа као против аустроугарског ултиматума 1914. године. НАТО пакт је почeo бомбардовање Југославије 24. марта 1999. године. Агресори су напад на Југославију цинички назвали „Милосрдни анђео“ (Јачи је увијек у праву). Агресија је извршена без одлуке Уједињених нација, чиме је прекршена њена Повеља, али се агресори нису на то обзирали. НАТО пакт је свјесно створио овај преседан за будуће освајачке подухвате. Додуше неке државе су, међу којим и чланице Савјета безбједности, Русија и Кина, дигле свој глас против агресије.

5.2.3 Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

Da li sadržaj udžbenika potiče učenika na samostalno krtičko sagledavanje neke teme? Da li se kod učenika razvija stav da su razlike u mišljenju poželjne?

У udžbenicima istorije istraživači су identificirali dijelove koji su vrlo pozitivni u smislu razvijanja kritičkog mišljenja kod učenika. Kao i za prethodni kriterij, međutim, broj pozitivnih primjera je mali. Pojavljuju se u prosjeku manje od jednom u udžbeniku, a najčešći su primjeri u kojima se omogućava diskusija o temi koja se obrađuje. Neki od tih pozitivnih primjera su:

Postojanje navoda iz više izvora

Primjer u kojem se navode interpretacije iz većeg broja izvora što potiče kritičko razmišljanje, ali i omogućava učenicima da uvide sličnosti u tumačenjima različitih izvora koji često u dnevropolitičkim govorima bivaju tumačeni kao suprotstavljeni jedni drugima.

Religijski pristup porijeklu i razvoju čovjeka sličan je kod svih monoteističkih vjera. Prema Bibliji, Bog je stvorio čovjeka od zemljanih praha i udahnuo mu život. Prvi čovjek zvao se Adam, a od njegovog rebra stvorena je prva žena Eva. Kur'an tvrdi da je prvi čovjek Adem nastao kroz mnogobrojne etape koje su trajale milionima godina.

Historija, udžbenik za 5. razred osnovne škole, Hadžibadić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Postojanje navoda iz više izvora u tumačenju problematike.

Naseljavanje i porijeklo Grka je još uvijek velika nepoznanica. Mišljenja i tvrdnje pojedinih znanstvenika se razlikuju do te mjere da su poznate različite teorije formirane kao "znanstvene škole". Prema nekim tvrdnjama stanovništvo Grčke je bilo srođeno etničkoj masi predsumerskog i preddarijskog stanovništva Iraka i Irana.

Pravci naseljavanja današnje Grčke išli su u više smijerova. Predstavnici "sjeverne teorije" smatraju da su Grci naseljavali, prije dolaska u Grčku, sjeverna područja Balkana. Na Balkan su došli sливom Dunava iz južnoruskih stepa. U Grčku su došli dolinama rijeka Vardar, Morava i Bistrica. Predstavnici "istočne teorije" smatraju da su Grci oko III milenija pr.n.e. naseljavali jugoistočni Balkan i da su se preko Bosfora prebacili u Malu Aziju. Odatle su se, potisnuti Hetitima, preko mora preselili u Grčku. Treća skupina naučnika smatra da su se Grci na svom putu izjužnoruskih stepa podijelili u dvije grupe. Jedna je preko Balkana prodrla na Peloponez, a druga preko Bosfora i Dardanela u Malu Aziju.

Historija za 2. razred gimnazije, Hašimbegović, Busuladžić, Sijarić i Veladžić,

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Primjer u kome se ističe značaj istraživanja i kritičkog promišljanja.

Historijska istraživanja. Kako se piše historija?

Da bi se saznala prošlost, potrebno ju je istražiti. To se čini na više načina: proučavanjem starih dokumenata arheološkim iskopavanjima, prikupljanjem iskaza od učesnika u nekom događaju i sl. Pri tome se mora biti krajnje oprezan jer nije svaki izvor vjerodostojan. Dužnost historičara je da piše istinito (objektivno), bez ikakvih predrasuda, to jest, da prikaže događaj onako kako se uistinu zbio bez obzira ko su njegovi učesnici, odakle su i koje su vjerske, rasne ili nacionalne pripadnosti. Drugim riječima historičar mora biti nepristrasan i ne smije prikrivati činjenice. U suprotnom, njegovo djelo je bez ikakve vrijednosti, a može biti i štetno.

Historija za 5. razred osnovne škole, E. Imamović, Svetlost, Sarajevo, 2004

Историјски извори су документи, текстови, предмети и све из чега се долази до сазнања о догађајима, појавама, људима и људским заједницама из прошлости. Према ономе шта садрже, историјски извори се дијеле на писане, материјалне и усмена предања (традицију). У писане изворе спадају књиге, штампа, часописи, повеље, уредбе, наредбе, писма, закони и други документи које су оставиле разне установе. Из писаних извора добија се највише података и стиче највише сазнања из прошлости. Документи се чувају у архивима, а књиге, часописи и штампа у библиотекама.

У материјалне изворе или предмете спадају стара оруђа за рад, оружја, остаци зграда и насеља, надгробни споменици, посуђе, накит, новац, обичаји, језик и географски називи. Наука која се бави проучавањем материјалних остатака назива се археологија (архео -стар и логос - наука). Материјалне изворе археолози налазе откопавањем остатака зграда, гробница, насеља и проналажењем предмета које су израдили људи из далеке прошлости. Материјални извори (оруђе, оружје, новац, накит, посуђе и други предмети) чувају се у музејима. Веома богате музеје, библиотеке и архиве имају Београд, Сарајево, Загреб, Дубровник, Бања Лука и други велики градови. За стицање ширег образовања и при писању историјских

научних дјела неопходно је користити се грађом (документима) из архива, књигама из библиотека и експонатима из музеја као што су оруђа, накит, посуђе, ношња и други остаци материјалне културе.

Istorijska znanost za 6. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Kako se vidi neki događaj. Različita objašnjenja

Ako se temeljno, stručno i savjesno prouči i obradi neki događaj iz prošlosti, neće biti primjedbi ni s jedne strane. Ako se tako ne postupi, napisano neće imati nikakvu vrijednost, čak može biti štetno. U nekim slučajevima historičari zbog nedovoljnog poznavanja materije ili nedovoljne obučenosti, pišu pogrešno. Ima i slučajeva da se namjerno iskrivljuju događaji, bilo iz političkih, vjerskih ili nacionalističkih pobuda. Zadatak historičara je da historijske događaje piše i tumači pravilno, bez obzira kakvi su. Ako se drugačije postupi, to kod ljudi stvara nedoumicu i zabunu pa se pitaju šta je ispravno a šta nije. Pogrešno i pristrasno pisanje historije kod ljudi može stvoriti politički, vjerski ili nacionalistički naboј koji se može izrodit u netrpeljivost, a iz ovoga, pak, sukobi sa nesagledivim posljedicama.

Historija za 5. razred osnovne škole, E. Imamović, Svjetlost, Sarajevo, 2004

Historijski izrazi (terminologija)

Čitajući ili slušajući historiju upoznajemo izraze koji su zajednički svim jezicima svijeta. Za razdoblje od 1000 godina kaže se milenium, za razdoblje neodređenog trajanja kaže se "epoha", za priču ili predanje "mit, legenda", za vrijeme prije Isusova (Isa pejgamberova) rođenja upotrebljava se izraz "prije nove ere", a za vrijeme poslije rođenja kažemo "nova era". Za predmete koje su ljudi izradivali u dalekoj prošlosti upotrebljava se izraz "artefakti". Neki stari narodi, kao Egipćani, Kinezi, Grci ili Rimljani, koji su razvili visoku kulturu, tvorci su visokih "civilizacija" ili "kultura". Ima još puno izraza koji se često upotrebljavaju u historijskoj nauci.

Historija za 5. razred osnovne škole, E. Imamović, Svjetlost, Sarajevo, 2004

ЗАШТО УЧИМО ИСТОРИЈУ

Драги учениче,

У VI разреду имаћеш нове наставне предмете међу којима је и историја. Из овог предмета учићеш о животу људи од настанка човјека до данас. Учићеш како су настала и развијала се прва људска друштва (заједнице) и како су се стварала материјална и духовна добра, почевши од каменог оруђа до компјутера данас. Упознаћеш узroke и посљедице многих догађaja koji су утицали на промјене и развој људskих зајedница. У претходним разредима (IV и V) из предмета Познавање природе и друштва научио си понешто из прошlosti нашег народа и сазнао бројне догађaje из наше богате и славне историје.

Историја је веома интересантан и значајан наставни предмет за васпитање и образовање младих. Изучавајући историју сазнајемо како су настале прве људске заједнице, народи и нације, како су се људска друштva развијала и кроз које су фазе развоја и напретка пролазила. Сазнаћеш и тешкоће кроз које

су људска друштва пролазила и како су их савлађивала да би живот учинила бољим и унапређивала средства за производњу. Изучавајући историју развија се памћење, правилно расуђивање и осjeћање за лијепо, за праведно, истинито и корисно. Отаџбина се више воли када се зна њена прошлост и пут како је настала и развијала се. Познавање прошлости олакшава нам да се боље сналазимо у садашњости и да се правилније оријентишемо према будућности. Прошлост, садашњост и будућност међусобно су повезане и не може се једна без друге правилно разумјети. Велики значај историје за васпитање и образовање младих уочили су најстарији народи. У свијету је прихваћена изрека староримског говорника Цицерона да је историја учитељица живота и вјесник истине. Историја је заиста учитељица живота, само ако сазнамо и подржавамо племените особине и поучна дјела славних људи. Тако ћemo моћи напредовати и бити корисни себи и свом народу. Али, како треба изучавати историју? Свакако не треба учити догађаје и датуме напамет без разумијевања. Немој бубати и памтити многе чињенице и датуме само ради оцјене, већ размишљај о токовима развоја друштава и сам доноси закључке и процјењуј шта је добро, а шта лоше па ће ти историја бити у животу од велике користи. Немој учити само из уџбеника, већ читај и енциклопедије, научну литературу и тражи податке на интернету. Тражи од свог наставника да ти објасни мање познате ријечи, појмове и историјске чињенице. Тек када потпуно схватиш узроке и последице догађаја и процесе развоја људског друштва, историја ће ти бити интересантан наставни предмет, а ти ћеш имати више знања и користи.

Аутор

Istorijski jezik za 6. razred osnove škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Iako ih nema tako puno, broj negativnih primjera u okviru ovog kriterija nije zanemariv, posebno onih primjera u kojima se učenicima pružaju informacije na način koji onemogućava razvoj diskusije o prezentiranom kao i primjera u kojima se pružaju informacije iz samo jednog izvora i pored postojanja drugih izvora. U prosjeku najveći broj negativnih primjera je u udžbenicima pripremljenim za srpski nastavni plan i program. Pojedinačno gledajući, u svim nastavnim planovima i programima najčešći su oni primjeri koji ne ostavljaju prostora za razvijanje diskusije o proučavanoj temi. U srpskom i hrvatskom nastavnom planu i programu slijede primjeri u kojima se određene kontraverzne teme, odnosno teme za koje postoje različita stajališta u naučnoj zajednici, obrađuju tako da se učenicima pruža samo jedan izvor koji temu obrađuje onako kako to odgovara većinskoj etničkoj skupini koja uči iz tih udžbenika. U bosanskom nastavnom planu i programu drugi po frekvenciji pojavljuju se primjeri koji svojim sadržajem ne ostavljaju dovoljno mogućnosti da učenik formira vlastito mišljenje.

Evo nekih od tih primjera:

Најзначајнију улогу у прогонима јеретика имали су просјачки редови - фрањевци (мала браћа) и доминиканци. Те монашке редове папа је основао почетком XIII вијека. Просјачки редови су се за кратко вријеме раширили по цијелој Европи. Они су оснивали манастире и у нашим

средњовјековним државама где је живјело становништво католичке вјере. За кратко вријеме стекли су велику популарност. Монаси просјачких редова требало је да се својим начином живота и дјеловањем приближе сиромашним и угњетеним. Фрањевци су у почетку проповиједали да се спасење душе може постићи одрицањем од богатства. Најстарија правила прописују да мала браћа иду босонога у свако доба године, да носе стару, искрпљену одjeћу и да не смију да додирну новац. Требало је да станују у колибама од блата и живе од милостиње.

Istorija za 7. razred osnovne škole, R. Mihaljčić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Navedeno nisu razlozi za razvoj kapitalizma.

Međutim, upoznavanjem naprednih civilizacija Istoka, zahvaljujući križarskim ratovima i razvijanjem trgovine sa tim narodima, Evropa postepeno razvija svijest o potrebi raskidanja feudalnih okova. Tako se počela formirati kapitalistička privreda.

Historija za 7. razred osnovne škole, Hadžiabdić i Dervišagić, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005

Nekritički odnos prema religiji. Ne pravi se razlika između teorije i prakse.

Još su u rimske doba djelovala dva velika kršćanska središta, jedno u Rimu drugo u Carigradu. Između njih je uvijek postojala tih borba za prestiž, koja je do punog izražaja došla tek u srednjem vijeku. Rimski crkveni poglavar (papa) smatrao je sebe prestižnim jer je stolovao u carskom Rimu gdje se nalazio i grob prvog Isusovog učenika sv. Petra.

Historija za 6. razred osnovne škole, E.Ilamović, Svetlost, Sarajevo, 2004

5.2.4 Individualna, grupna i druga ljudska prava

Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji koji poštivaju/krše prava zagarantovana Konvencijom o ljudskim pravima? Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji kojima se diskriminiraju ljudi na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj, ekonomskoj ili rodnoj osnovi?

Ovaj kriterij se prije svega odnosi na poštivanje ljudskih prava kako se ovaj termin najčešće tumači u široj javnosti. Dakle, ovdje prije svega spadaju primjeri poštovanja ili kršenja ženskih ljudskih prava, prava manjina, pravo na život, na rad i na mir. Upravo zbog univerzalnosti ovih prava ona su izdvojena u zaseban kriterij. Međutim, u udžbenicima nije nađen značajan broj vrlo pozitivnih primjera poštivanja i promoviranja ljudskih prava (u prosjeku 0,2 po udžbeniku). Negativnih primjera je u prosjeku 1,2 po udžbeniku s tim da se oni najčešće pojavljuju u udžbenicima za srpski nastavni plan i program. Gledajući pojedinačno udžbenike po nastavnim planovima i programima, u srpskim udžbenicima se dominantno pojavljuju primjeri kršenja prava na mir, odnosno primjeri u kojima se glorificira rat. Takvih primjera nalazimo i u hrvatskim i u bosanskim nastavnim planovima

i programima. U udžbenicima za hrvatski i bosanski nastavni plan i program češći su primjeri diskriminacije po rodnoj, nacionalnoj, rasnoj i drugoj pripadnosti.

U ovom primjeru se naglašava da postoji nešto što je današnja „tipična“ porodica. Kako se u javnosti vode prave bitke da ljudi koji ne žive u „tipičnim“ porodicama ostvare svoja osnovna prava, ovakvim primjerima ne bi trebalo dodatno utjecati na njihovu diskriminaciju.

Ono što danas smatramo tipičnom porodicom, muž, žena i dvoje, odnosno troje djece koji žive u svome domu, finansijski samostalni i povezani uzajamnom ljubavlju, u prošlosti je bio izuzetak.

Historija 5, Brklijača, Bašalić i Mesihović, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Neadekvatna i pogrdna terminologija.

Поред редовних постојале су бројне вечерње школе за одрасле. Отваране су и специјалне школе за ретардирану дјецу или дјецу са оштећеним слухом и видом.

Istorija za 9. razred osnovne škole, R. Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

5.2.5 Analiza opših karakteristika udžbenika istorije

U analizi udžbenika istorije uključeno je ukupno 38 udžbenika objavljene od strane četiri izdavača (Tabela 3).

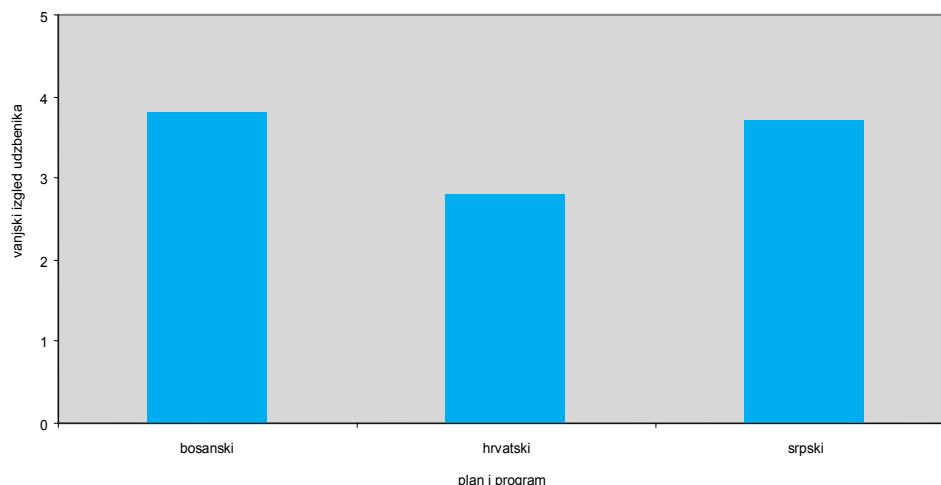
**Tabela 3.
Broj analiziranih udžbenika istorije
prema izdavačima**

Izdavač	Broj knjiga
Svetlost Sarajevo	4
Sarajevo Publishing	15
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	8
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo	11
Ukupno	38

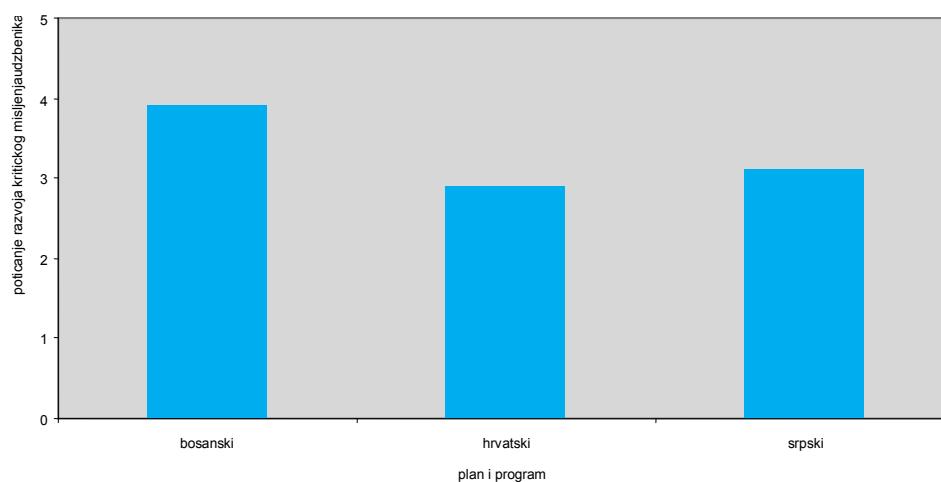
Kao i u okviru analize geografije, udžbenici su procjenjivani na pet subskala (Vanjski izgled udžbenika; Idejno grafičko rješenje; Pedagoški standardi; Sadržajni aspekt i Poticanje razvoja kritičkog mišljenja).

Razlike u karakteristikama udžbenika prema nastavnom planu i programu

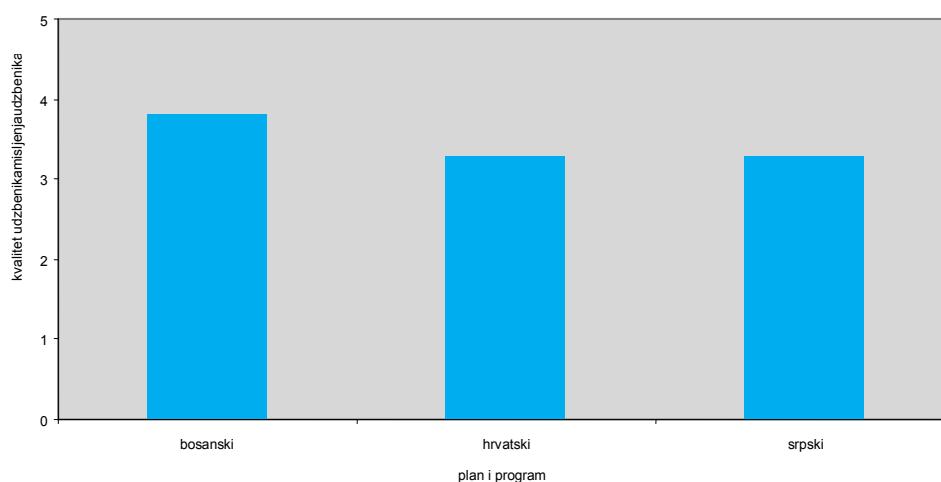
Rezultati ukazuju da postoji značajna razlika u vanjskom izgledu udžbenika, poticanju razvoja kritičkog mišljenja i generalnog kvaliteta udžbenika. Udžbenici pripremljeni za bosanski nastavni plan i program su procijenjeni od strane istraživača kao bolji u odnosu na udžbenike pripremljene za hrvatski i srpski nastavni plan i program. Analiza rezultata prema izdavačima pokazuje da su udžbenici objavljeni od strane Sarajevo Publishinga prihvatljivijeg vanjskog dizajna, te da sadržaj udžbenika objavljen od strane ovog izdavača više potiču kritičko mišljenje.

Grafikon 12:
Razlike u vanjskom izgledu
udžbenika istorije prema NPP

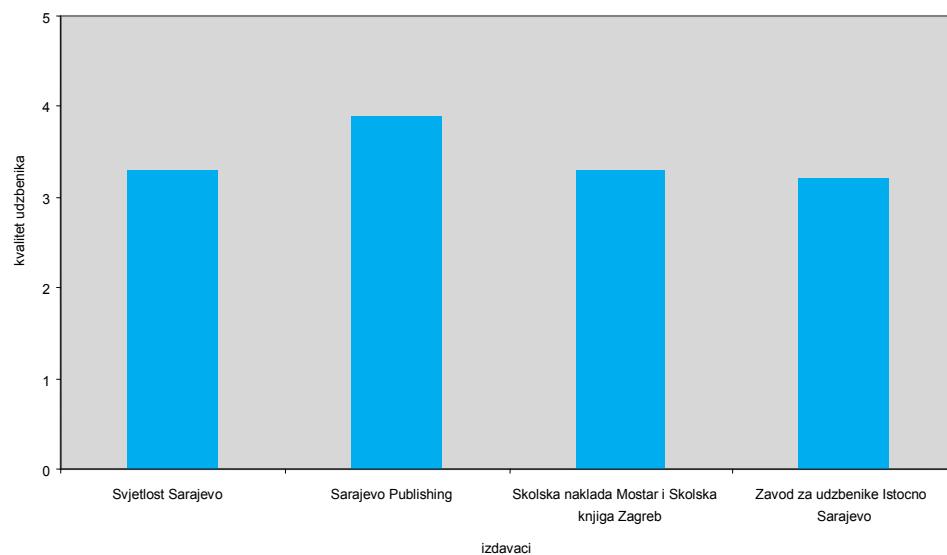

Grafikon 13:
Razlike u prisustvu sadržaja koji
potiču kritičko mišljenje prema
NPP

Grafikon 14:
Razlike u općoj kvaliteti udžbenika
istorije prema NPP

Grafikon 15:

Razlike u kvaliteti udžbenika prema izdavačima

Generalno gledajući, prosječne ocjene na svih 5 kriterija procjene kvaliteta udžbenika (vanjski izgled, idejno grafičko rješenje, sadržajni aspekt, pedagoški standardi i generalni kvalitet udžbenika) od strane svih istraživača kreće se između 3,3 i 4,1 što nam govori da autori udžbenika, kao i izdavači trebaju dodatno raditi na podizanju kvalitete udžbenika istorije kako bi oni izgledom i grafičkim rješenjima bili primamljivi i motivirajući za učenje, a svojim sadržajem podsticali sticanje znanja na razinama analize, sinteze, integracije i evaluacije, a ne samo pukog usvajanje činjenica.

5.2.6 Diskusija – kakvi su udžbenici istorije?

Kakvi su udžbenici istorije sa pozicije konstruktivne obrazovne prakse je pitanje u okviru šireg konteksta podučavanja istorije u svim društвима u kojima postoje kontraverzna mišljenja o događajima iz njihove proшlosti. Na koji način podučavati učenike Drugom svjetskom ratu u Njemačkoj ili stradanju Jevreja u baltičkim državama? Kako udžbenici istorije u Turskoj objašnjavaju odnos Turske prema Kurdimu? Kada pomislimo na sve kontraverzne teme u svjetskoj istoriji jasno je da podučavanje istorije nije ni najmanje jednostavan zadatak, a priprema udžbenika još teži. Čitava je lepeza pristupa ovom problemu – od ignorisanja ovih tema u udžbenicima do isključivog potenciranja tumačenja koje važi u jednog društvenoj skupini. Ipak, pitanje podučavanja istorije je na agendi debata intelektualaca u skoro svim zemljama jer je jasno da tumačenje istorijskih događaja direktno doprinosi otvorenosti društva kroz kritičko sagledavanje njegove istorijske uloge i korištenje naučenih lekcija u definiranju kritičkog i otvorenog odnosa prema sebi i drugima. Zbog toga i u Bosni i Hercegovini pitanje podučavanje istorije mora da bude predmetom konstruktivnog dijaloga ne samo istoričara nego i drugih intelektualaca – društvenih analitičara.

Kao i sve druge nauke koje se bave ljudima, i istorija se, u tumačenju društvenih procesa i promjena, oslanja na intersubjektivnost, odnosno usaglašenost mišljenja o tome što se desilo u određenom istorijskom periodu. Intersubjektivnost kao kriterij objektivnosti osnova je znanstvenosti humanističkih i društvenih znanosti. Naravno, takav kriterij nosi u sebi mogućnost za postojanje

većeg broja teorija ili tumačenja jednog te istog događaja ili fenomena što otvorene naučne zajednice posmatraju kao doprinos u tumačenju, te otvoreno, aktivno i kritički pristupaju razgovorima o tim pitanjima. Svjesni su i toga da nijedno tumačenje nije „savršeno“ u smislu da nosi apsolutnu istinu i to ih čini spremnim na dijalog.

U tom smislu i udžbenici istorije u sebi sadrže činjenice i interpretacije pojedinih događaja koji više ili manje poštuju Okvirni zakon i Obećanja, te doprinose, odnosno ne doprinose stvaranju otvorenog društva u Bosni i Hercegovini. Kada pogledamo u kojoj su mjeri udžbenici istorije u skladu sa Okvirnim zakonom i reformskim Obećanjima, odnosno principima koji su definisani ovim dokumentima, vidimo da je broj primjera koji se mogu izdvojiti kao pozitivni modeli prilično ograničen. Najveći broj izuzetno pozitivnih primjera nalazimo u kriterijima podjednakog tretmana (podjednake zastupljenosti) i različitosti posmatrane kao bogatstvo, što je u skladu sa principom da obrazovanje treba da priprema učenika za život u multikulturalnom društvu. To su primjeri u kojima se učenicima prezentira kultura, jezik i tradicija svih naroda u Bosni i Hercegovini, u kojima se navode gradovi i mjesta iz čitave Bosne i Hercegovine u zajedničkom kontekstu, a u opisivanju društvene situacije u određenom periodu raznolikost naroda i njihovih karakteristika se prezentira kao prednost pri čemu se ističu zasluge svih, a ne samo jednog naroda. U ograničenoj mjeri možemo naći i kritičke prikaze pojedinih događaja. Tu se učenicima nude različita tumačenja istog događaja kako bi uvidjeli da mogu postojati različita mišljenja, ali i da je moguće naći kompromise. Povezano sa prethodnim kriterijem „kritički prikazi“, u udžbenicima istorije nalazimo primjere koji kod učenika potiču razvoj kritičkog mišljenja, odnosno primjera u kojem učenik/ca ima aktivnu ulogu u promišljaju različitih opcija i donosi vlastiti sud baziran na racionalnom razmatranju ponuđenog. Neki od tih primjera datih u ovom izvještaju mogu poslužiti i autorima udžbenika drugih predmeta jer objašnjavaju važnost otvorenog i kritičkog pristupa u obrazovnom procesu.

U udžbenicima istorije se, na žalost, nalazi zanemarivi broj primjera u kojima se afirmaže princip i praksa poštivanja ljudskih prava. Kao što je i istaknuto u prezentaciji rezultata za ovaj kriterij, u udžbenicima se nalaze lekcije o ljudskim pravima i demokratiji. To je obično posljednja lekcija u udžbeniku u kojoj se učenicima daje teoretski okvir za razumijevanje različitih deklaracija i konvencija, bez njihove aplikacije i primjera iz svakodnevnog života. Ove lekcije trebaju biti mjesto senzibiliziranja mladih ljudi o važnosti poštivanja i promoviranja ljudskih prava i njihove aktivne uloge u tom procesu, a ne puko nabranje dokumenata popraćeno rečenicama „Međunarodne organizacije teže da se dokumenta o zaštiti ljudskih prava i sloboda dosljedno primjenjuju i da razvijaju svijest građana cijelog svijeta o potrebi međusobnog poštivanja, čime bi doprinijeli da svi ljudi svijeta podjednako koriste svoja prava i slobode.“²⁷ Iz navedene rečenice proizilazi da su ljudska prava projekat međunarodnih organizacija, a ne koncept u čijem promoviranju svi moraju imati aktivnu ulogu.

Primjera koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima je mnogo više. Kada posmatramo po nastavnim planovima i programima ti su primjeri najčešći u udžbenicima za hrvatski nastavni plan i program, a razlog je najvjerovatnije to što su kao osnova za udžbenike u BiH preuzeti udžbenici iz Hrvatske. U prilog ovoj konstataciji je nalaz da se najčešće krše principi Okvirnog zakona i Obećanja na kriteriju NEPOTICANJE OSJEĆAJA PRIPADNOSTI. Sadržaji ovih udžbenika su naime usmjereni na poticanje osjećaja pripadnosti državi Hrvatskoj, a ne Bosni i Hercegovini. Sljede primjeri u okviru kriterija ISTICANJE gdje se govori o Hrvatskoj, hrvatskom narodu i hrvatskim istorijskim ličnostima.

²⁷ Istorija za 9. razred osnovne škole, Ranko Pejić, Zavod za udžbenike Istočno Sarajevo, 2005

Iako ovi udžbenici imaju određene pozitivne karakteristike kao što su idejno-grafičko uređenje, kvalitet papira, formatiranje teksta koja učenicima omogućava jednostavno praćenje lekcije, potrebno je uraditi ozbiljnu reviziju kako bi se prilagodili za izučavanju istorije u Bosni i Hercegovini.

U udžbenicima za srpski nastavni plan i program najveći broj primjera koji ne poštuju Okvirni zakon i Obećanja odnosi se na isticanje jednog naroda i njegove uloge kroz istoriju. Uz to se često pojavljuju i stereotipni prikazi kako srpskog tako i ostalih naroda.

U udžbenicima za bosanski plan i program je identificiran najmanji broj primjera koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i obećanjima. To su najčešće primjeri isticanja bošnjačkog naroda i njegove istorije, te stereotipnih prikaza bošnjačkog i drugih naroda.

Posmatrajući sve udžbenike zajedno, vidimo da se isticanjem uloge vlastitog naroda u udžbenicima učenici usmjeravaju na usvajanje znanja o istoriji vlastitog naroda, dok su ostali narodi neproporcionalno zastupljeni. Različiti su načini kako se ističe jedan narod. U nekim slučajevima se istoriji jednog naroda posveti jako puno prostora, dok se ostali narodi samo spomenu. U drugi slučajevima navedu se imena značajna za neki događaj iz reda samo jednog naroda. Potenciraju se zasluge samo jednog naroda tako da učenik lako može steći dojam kako u drugi narodima nema nikoga zaslužnog. Sve to utiče na stvaranje pristranog stava kod učenika o doprinosu pojedinih naroda u istoriji BiH. Na taj način se direktno krši princip definiran u Zakonu, a to je da obrazovanje treba biti osnova za život u multikulturnom društvu. Ovaj nalaz ujedno podržava i mišljenje 46% anketiranih učenika i roditelja (vidi „Istraživanje stavova o vrijednostima u obrazovanju“) koji procjenjuju da je obrazovni sistem u BiH jednonacionalan, odnosno usmjerjen na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda. Istovremeno, 60% učenika i 55% roditelja smatra da on ne bi trebao biti takav.

Sljedeći princip koji se često ne poštuje u udžbenicima istorije je nepoticanje osjećaja pripadnosti državi i nepoticanje osjećaja zajedničkog bosanskohercegovačkog nasleđa. U biti se pokušava promovirati stav da svaki narod ima svoju istoriju koja se razvijala «u vakumu», i bez međusobnog djelovanja. Ovo su prepoznati i učenici i roditelji koji su u većini izrazili svoje mišljenje da to nije u redu. Ovakvi primjeri ni najmanje ne doprinose izgradnji države BiH. Naprotiv, oni otežavaju proces integracije što je ilustrovano u sljedećim učeničkim izjavama: „BiH je samo na papiru“ ili „Ne postoji BiH“.

Kako bi se dodatno podržali implicitni ciljevi kojima se potiče destruktivna obrazovna praksa, u udžbenicima se daju stereotipni prikazi vlastitog i drugih naroda. U zavisnosti od važećih auto- i hetero-stereotipa u pojedinom narodu istorijski događaji, istorijske ličnosti i položaj pojedinih naroda kroz istoriju biva prikazan kroz te stereotipe. Tako Bošnjaci sebe vide kao osnovu izgradnje bh. nacije, dok drugi rade na njenom razaranju; oni su miroljubivi i bez agresivnih pretenzija prema drugima, dok su drugi militantni i agresivni. Oni su žrtve svoje naivnosti i dobrohotnosti kroz istoriju i to se prenosi do današnjih dana. Srbi sebe vide kao vječite žrtve koji su uvijek samo htjeli mir, dok su drugi okrutni, neprijateljski nastrojeni prema njima i nepouzdani. Hrvati pak, ističu sebe kao starosjedioce na ovim prostorima, dok su im drugi nenaklonjeni i diskriminiraju ih kao konstitutivni narod. Istraživanje stavova o vrijednostima u obrazovanju, u sekciji u kojoj je ispituje slaganje učenika sa ovim stereotipima, pokazalo je da ove prezentacije itekako utiču na usađivanje stereotipa kod učenika.

Nadalje, u udžbenicima istorije je identifikovan značajan broj političkih interpretacija koje nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima. Te prezentacije političkih opcija umnogome podržavaju važeće auto- i hetero-stereotipe, te prezentiraju različitosti u višenacionalnim zajednicama i državama kao problem koji dovodi do raspada tih zajednica. Pri tome su težnje naroda za kojeg je primarno pripreman udžbenik prikazane kao jedina ispravna opcija. Interpretacija jednog istog istorijskog događaja u tri nastavna plana i programa se toliko razlikuje, a tome učenicima nisu ponuđene i druga viđenja tog događaja, da nije nikakvo čudo da učenici usvajaju gradivo kao jedinu i pravu istinu. Ovakvim interpretacijama ne samo da se održavaju postojeći stereotipi nego se učenicima onemogućava kritičko promišljanje o zajedničkoj istoriji i razumijevanje pozicija drugih naroda. Time se direktno krši princip dat u Zakonu kojim obrazovanje treba da bude u funkciji života u multikulturalnom društvu.

Iako ih nema puno, u udžbenicima istorije nailazimo na sadržaje kojima se krši Konvencija o ljudskim pravima. Čini se da autori udžbenika nisu dovoljno osjetljivi na korištenje pogrdnih termina tako da se o djeci sa specijalnim potrebama govori kao o „retardiranoj“, o Romima kao o „ciganima“ i slično. Obzirom da je naučna i stručna zajednica u Bosni i Hercegovini već odavno uključena u edukaciju za inkluziju u obrazovanju, što prije svega podrazumijeva djecu sa specijalnim potrebama i manjine, autori udžbenika će ubuduće morati povesti računa o terminologiji i promoviranju principa inkluzije u obrazovanju.

Kako poboljšati udžbenike istorije kako bi bili u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima?

Marko Šuica²⁸ u svojoj analizi školskih udžbenika za istoriju na samom početku postavlja suštinsko pitanje: „Što mi zapravo želimo da pružimo našim učenicima sadržajem školskih udžbenika i što od njih očekujemo?“ Ne ulazeći u stručno-pedagoški aspekt, udžbenici istorije bi trebali biti u skladu sa Okvirnim zakonom i refomskim Obećanjima, što znači da razvijaju svijest o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, odnosno da aktivno promovišu ideju i stav da sve što se dešavalо i što je postojalo u Bosni i Hercegovini jeste naše zajedničko nasljeđe; da pripremaju učenike za život u multikulturalnom društvu; da razbijaju uvriježene stereotipe o vlastitom i drugim narodima; te da budu oslobođeni od bilo kojeg oblika diskriminacije. U tom smislu, ovo Istraživanje daje sljedeće preporuke:

1. za generalni kvalitet udžbenika

Udžbenici istorije nisu dobili vrlo visoke ocjene za svoje idejno-grafičko uređenje, pedagoške standarde, sadržajni aspekt i vanjski izgled. Potrebno je udžbenike istorije:

- Izgledom učiniti zanimljivijim, primamljivijim za učenike. Ovaj aspekt pripreme udžbenika je vrlo važan za stvaranje pozitivnog stava prema učenju istorije. Udžbenici koji izgledaju „dosadno“, sa gusto kucanim tekstom, bez zanimljivosti datim na marginama, sa koricama na kojima su prikazane slike stradanja, rata, ubijanja nisu ni najmanje inspirativne za učenike. Priprema udžbenika treba da uključi ozbiljno istraživanje o izgledu udžbenika koji bi bio poticajan. Na taj način učenici će biti spremniji da uče iz udžbenika i neće biti tretirani kao pasivni objekti za koje se priprema udžbenik nego kao aktivni subjekti u pripremi.

²⁸ Marko Šuica: „Analiza školskih udžbenika iz predmeta Istorija koji obrađuju period srednjeg veka“

- Osim autora – eksperata iz oblasti istorije, udžbenike treba da pregledaju i drugi stručnjaci koji su direktno ili indirektno odgovorni za obrazovanje. Tu su prije svega psiholozi, pedagozi i stručnjaci iz oblasti ljudskih prava.
- Izbalansirati sadržaj udžbenika vodeći računa o proporcionalnosti – tipičan primjer su udžbenici za hrvatski nastavni plan i program u kojima, uslijed korištenja udžbenika iz Republike Hrvatske, preovladavaju sadržaji i primjeri iz Hrvatske.

2. za sadržajne promjene

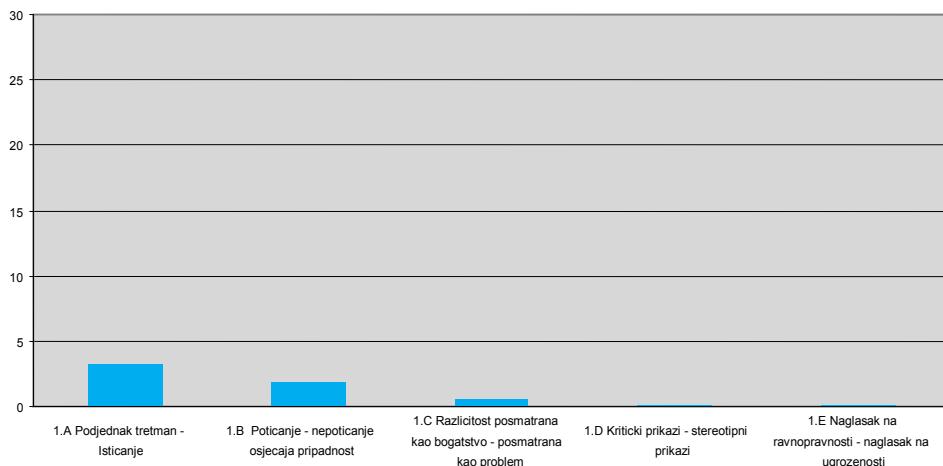
- Kao što je rečeno u smjernicama za pripremu udžbenika istorije, učenici moraju dobiti osnovno razumijevanje istorije sva tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina. Neophodno je pronaći ravnotežu u prezentaciji informacija koji se odnose samo na narod koji je u većini na teritoriji na kojoj se koristi udžbenik sa informacijama o drugim nacionalnim skupinama.
- Kod učenika prije svega treba poticati svijest o pripadnosti Bosni i Hercegovini i nasleđu koje dijele svi stanovnici BiH. O drugim državama treba pisati objektivno i one treba da budu tretirane kao druge države. Kod učenika ne treba stvarati osjećaj kako su im neke druge države „domovine“ ili „otadžbine“, ali su spletom istorijskih događaja oni ostali odvojeni od svojih matica. Održavanje ovakvih stavova samo produbljava segregaciju bosanskohercegovačkog društva.
- Potrebno je kritički sagledati stereotipne prezentacije u udžbenicima, ponuditi više objašnjenja za jedan događaj kako bi se potakla diskusija u razredu, te razumijevanje i tolerancija za druga mišljenja.
- Stav istoričara je da se ne treba čekati da se stvori „objektivna“ distanca od nekog perioda da bi se on podučavao u školama. Ovo je posebno važno u današnjem bosanskohercegovačkom društvu opterećenom antagonizmima ostalim iz rata 90-ih godina. Učenici uče o tim događajima u drugim sredinama, a dobivene informacije su emocionalno obojene i pristrane. Stoga je neophodno doći do koncenzusa u naučnoj zajednici kako prezentirati ovaj period kako bi se podstaklo pomirenje.
- Svi diskriminirajući sadržaji moraju biti izbačeni iz udžbenika. Potrebno je aktivno poticati poštivanje ljudskih prava u svakoj lekciji, a ne objašnjavati ih izolirano.

5.3 Geografija

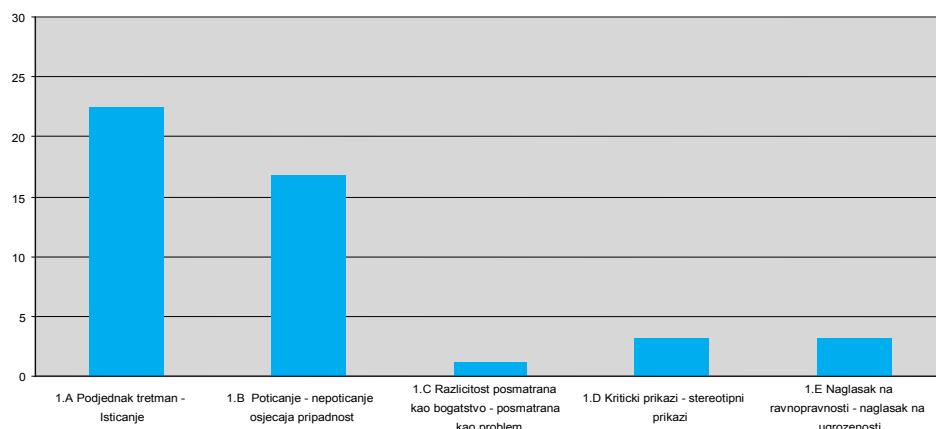
U okviru analize sadržaja udžbenika geografije analizirano je ukupno 27 udžbenika (u sekciji „Predmet istraživanja“ data je tabela sa brojem udžbenika po razredima i nastavnim planovima i programima).

5.3.1 BiH Teme

Koja tema je najviše zastupljena u udžbenicima geografije? U narednim grafikonima predstavljena je zastupljenost primjera u okviru pojedinih tema. Na Grafikonu 16 prikazan je odnos **prosječnog broja primjera** (ukupan broj primjera koji je ekspertni tim označio kao bitan podijeljen sa brojem udžbenika) koji su označeni kao eksplisitno u skladu sa Zakonom i Obećanjima i koji mogu poslužiti kao primjeri kako se određena tematika može tretirati kako bi se postigli kriteriji definirani ovim dokumentima. Na Grafikonu 17 prikazan je odnos prosječnog broja primjera koji **nisu u skladu** sa Zakonom i Obećanjima. Ostali sadržaji udžbenika eksperti su procijenili kao prihvatljive, odnosno kao adekvatne načine prezentacije određenih sadržaja.

Grafikon 16:
BiH teme - Prosječan broj primjera u udžbenicima geografije koji su eksplisitno u skladu sa Okvirlim zakonom i Obećanjima

Grafikon 17:
BiH teme - Prosječan broj primjera u udžbenicima geografije koji NISU u skladu sa Okvirlim zakonom i Obećanjima

5.3.1.1 Primjeri koji su eksplicitno u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Ukupan broj primjera koji su istaknuti kao primjeri koji su potpuno u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima je 161 iako u udžbenicima postoji niz primjera koji su prihvativi, odnosno u skladu sa konstruktivnim praksama obrazovanja, Zakonima i Obećanjima. Najčešći su primjeri koji ukazuju na podjednak tretman elemenata koji se obrađuju, bilo da se to odnosi na proporcionalnu zastupljenost naroda, regija, religija ili jezika, bilo da se odnosi na podjednak tretman sadržaja i neisticanje „svog“ kao najboljeg. Ovi primjeri se pojavljuju u prosjeku 3,5 puta po jednom udžbeniku. Slijede primjeri koji potiču kod učenika osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini, te primjeri koji ukazuju učenicima da je različitost koju živimo u Bosni i Hercegovini naše bogatstvo. Kritičkih prikaza i primjera u kojima se naglasak stavlja na ravnopravnost naroda, a koji bi mogli služiti kao izvrsni primjeri, gotovo da i nema.

Pozitivni primjeri se najčešće pojavljuju u unutardržavnom kontekstu, zatim međudržavnom kontekstu, dok je broj pozitivnih primjera tretiranja manjina jako mali, skoro zanemariv. Sadržaj na koji se odnose pozitivni primjeri su najčešće država, religija i narod dok primjera pozitivnog tretmana jezika i kulture gotovo da nema.

U dalnjem tekstu su istaknuti neki od ovih primjera.

Podjednak tretman

Naredna dva primjera potiču iz udžbenika čiji je sadržaj najvećim dijelom kopiran iz udžbenika koji se koriste u Republici Hrvatskoj. Ipak, autori udžbenika su u ovim primjerima poveli računa da umjesto Republike Hrvatske učenici uče o Bosni i Hercegovini.

Navedite toplinske pojase na Zemlji. U kojem se toplinskom pojasu nalazi Bosna i Hercegovina?

Zemljopis 5, Orešić, Ilić i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Postoje li u BiH područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda? Koja ih je organizacija zaštita?

Moj zemljopis 5, Faivre, Filipović i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Vrlo dobar primjer u kojem se kroz poređenje sa zemljama Jugoistočne Azije učenicima daje komparativni uklon položaja i gustine naseljenosti Bosne i Hercegovine.

Упореди величине приказаних елемената у претходној табели, међусобно и са БиХ, да би схватио релативне разлике. Које од наведених земаља имају приближно исту релативну густину насељености као БиХ? Пронађи те државе на политичко-географској карти и њихове главне градове. Оцијени позитивне и негативне стране њиховог географског положаја.

²⁹ Puni naziv: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske

Geografija 8, Krivokapić i Kovačević, Zavod za udžbenike²⁹, Istočno Sarajevo, 2005

Naredni primjeri su iz udžbenika koji inače prezentuju primjere iz samo jednog dijela zemlje. Naredni primjer pokazuje da se u sadržaju mogu i trebaju naći primjeri iz čitave države kako bi učenici učili o čitavoj BiH, a ne samo nekim njenim dijelovima.

У чему је туристичка атрактивност ријеке Уне, а у чему ријеке Дрине?

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četveregodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole,
Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

PITANJA, VJEŽBE I ZADACI

Koje su gospodarske mogućnosti iskorištavanja vode?

Koja je gospodarski najvažnija rijeka BiH?

Na zemljovidu pokažite najdulju rijeku koja protječe kroz BiH.

Zašto se gradovi razvijaju uz rijeke?

S kojim državama BiH graniči na rijeckama?

Usporedite režime naših glavnih rijeka s mogućnostima njihova elektroenergetskog vrednovanja.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

U udžbenicima geografije se nalaze primjeri koji mogu poslužiti kao uzor kako pružiti djeci informacije sa svih aspekata ili iz područja života unutar Bosne i Hercegovine. Neki od ovih primjera koje su ekspertni timovi istakli i za njih dali svoje objašnjenje, a vezani su za **proporcionalan tretman naroda u BiH** su navedeni ispod.

Sljedeći primjer ukazuje na adekvatnu prezentaciju nacionalne strukture stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Драги ученици, овај уџбеник ће вам омогућити да упознате националну географију државе у којој живите - Босне и Херцеговине и географију народа који живе у Босни и Херцеговини. Као што знате, у Босни и Херцеговини живе три равноправна народа: Срби, Хрвати и Бошњаци.
Они су вијековима живјели заједно, најчешће под окупацијом. Од 1919. па до 1991. године живјели су у заједничкој држави, чије се име често мијењало (Краљевина СХС, Краљевина Југославија, ДФР Југославија, ФНР Југославија, СФР Југославија). И данас, кад ови народи живе у више држава, насталих усљед распада бивше СФР Југославије, упућени су на економску, културну и друге видове сарадње.
Изучавањем географског простора (геопростора) у којем живимо унапређујемо процесе демократизације, етничке и вјерске толеранције и активно помажемо интегрисању и функционалном повезивању Босне и Херцеговине са њеним окружењем. Желимо вам пуно успеха у савлађивању наставних садржаја предвиђених програмом овог уџбеника.

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Sljedeći primjer na jasan, kritički i način prilagođen uzrastu učenika govori o naseljavanju Bosne i Hercegovine. Govori se o nacionalnim manjinama kao neodvojivom dijelu stanovnika BiH zajedno sa konstitutivnim narodima.

Bosanskohercegovački Jevreji masovno su se doseljavali u Bosnu sredinom 16. stoljeća, kada su prognani iz Španije. To su sefardski Jevreji koji su govorili španskim jezikom i po tome se razlikuju od aškenaskih Jevreja koji su u našu zemlju doseljavali mnogo kasnije u manjem broju. Od današnjih narodnosti u Bosnu i Hercegovinu su se najprije doseljavali Romi. Njihovo naseljavanje naših krajeva započinje od 15. stoljeća.

Tokom austrougarske vladavine Bosnom i Hercegovinom dolaze i druge narodne manjine. Iz tog vremena datiraju: Nijemci, Česi, Mađari, Ukrajinci, Rusini i Slovaci. Ovih narodnosti najviše ima oko Prnjavora, Dervente i Srbca.

Geografija 8, M. Spahić, Svetlost, Sarajevo, 2004

Bosna i Hercegovina prikazana je kao zajednica različitih vjera i naroda.

Bosna i Hercegovina je složena društvena zajednica različitih vjera i naroda. Dakle, ona je viševjerska i višenarodnosna društvena zajednica, zapravo domovina svojih povijesnih (konstitutivnih) naroda i desetina manjih etničkih (narodnih) skupina.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Kroz pitanje postavljeno učenicima, oni se navode da razmišljaju o čitavom prostoru BiH:

Које шуме сусрећемо на простору БиХ и какав је њихов просторни размјештај?

Geografija za I razred ekonomsko-poslovno-trgovačke škole, Marić, Bajić, Živković-Mandić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Primjer nepristrasnog i podjednakog prikazivanja najbrojnijih svjetskih religija:

Религијска структура показује вјерску припадност становништва. Религијска вјеровања народа су важна за њихов начин живота, традиције и обичаје. Најшире распрострањење имају три свјетске религије -хришћанство, ислам и будизам, на које отпада око 2/3 свјетског становништва. Хришћанство је најраширенја религија. Настало је прије 2 хиљаде година у Палестини. Хришћанска религија се дијели на три основне гране - православље, католицизам и протестантанизам. Подјела на православље и католицизам почела је послије пада Западног римског царства (393. г.п.н.е.) а завршено 1054. године. У XVI вијеку од католицизма се одвојио протестантанизам који се проширио у Њемачкој, Швајцарској, скandinavским земљама, Енглеској, Америци и Аустралији. Католичка црква се учврстила у романским земљама, Латинској Америци, Польској итд. Православна се одржала углавном у балканским и источноевропским земљама. Данас

Хришћана има око 1,9 милијарди, или 32% становништва свијета. Од тога су око 60% католици, 30% протестанти и 10% православни.

Ислам је муслиманска религија, настала у VII вијеку на Арабијском полуострву. Проширио се у доба арапских освајања по сјеверној Африци и југозападној Азији. Арапски трговци су га пренијели у неке земље јужне и југоисточне Азије. Турци су га мјестимично укоријенили на Балканском полуострву. Дијели се на сунизам и шизизам. Ислам исповиједа око 1,1 милијарда људи или 20% становништва свијета, од чега су 91% сунити и 9% шиити.

Будизам је настао у V вијеку п.н.е. у Индији, одакле се проширио у Индокину, Тибет и средњу Азију. Будиста има око 340 милиона. Осим наведених религија које обухватају више народа, постоје и оне које су везане само за једну нацију. Такве националне религије су јудаизам, везан за Јевреје, шинтоизам за Јапанце, хиндуизам за Индусе, конфучијанство за Кинезе.

Geografija za II razred gimnazije, Marić i Grčić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Poticanje osjećaja pripadnosti

Naredni primjer ukazuje na pozitivan prikaz države i poticanje osjećaja pripadnosti.

Zapravo, наша држава је наš животни простор, наš дом и наша домовина. Из тога произлази како свака држава (простор) има свој (своје) народе и своје границе. Дакле има држава с једним или више народа. Више народа у једној држави није казна већ богатство.

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četveregodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole, Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Različitost posmatrana kao bogatstvo

Bogatstvo religija je evidentno na ovim prostorima i u ovim primjerima to se ističe kao pozitivna karakteristika Bosne i Hercegovine i njenih naroda. Na području Bosne i Hercegovine različitost i isprepletenost jezika je postojala uvijek i u ovim primjerima je poticana i cijenjena kao prednost ovih prostora. Država kao bogatstvo u ovom slučaju odnosi se na one primjere gdje autori udžbenika posmatraju prostor Bosne i Hercegovine kao cjelovit i jedinstven sa svim njegovim različitostima.

Tijekom povijesti povremeno su se javljale ideje i pokreti koji su ljudi dijelili na vrednije i manje vrijedne na osnovi razlika u izgledu, vjerovanju ili narodnoj pripadnosti. Te su nerazumne i neutemeljene ideje vodile u krvave sukobe i tragične, mračne događaje u povijesti čovječanstva. Čovjekoljubivost, istinoljubivost i pravednost vrline su koje trebamo njegovati i širiti kako bi sukoba zbog različita izgleda, jezika ili vjerovanja bilo što manje. Razlike među ljudima bogatstvo su svijeta.

Zemljopis 5, Oresić, Ilić i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Primjer prikazuje poticanje razmišljanja o raznovrsnosti jezika zastupljenih u Bosni i Hercegovini.

Opišite raznolikost jezika i vjera u Bosni i Hercegovini.

Zemljopis 5, Orešić, Ilić i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

И данас, кад ови народи живе у више држава, насталих усљед распада бивше СФР Југославије, упућени су на економску, културну и друге видове сарадње.

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovo je pozitivan primjer zastupljenosti svih naroda u Bosni i Hercegovini, gdje se raznovrsnost naroda tretira kao bogatstvo.

Pripadnici jednog naroda govore istim jezikom, gaje istu kulturu i baštinu, kao i svijest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi. Uzmimo za primjer etničku strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine. U njoj žive Bošnjaci, Srbi i Hrvati, te drugi narodi i narodnosti. Upravo zbog etničke složenosti kažemo da je Bosna i Hercegovina multietnička ili multinacionalna zemљa.

Geografija za 6. razred osnovne škole, S. Nurković, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

Ravnopravnost

Ravnopravnost svih naroda i vjera garantirana Ustavom i Zakonima promovira se u slijedećim primjerima:

Primjer u kojem se ističe multietničnost naše zemlje i pozitivan odnos prema multikonfesionalnosti.

U našoj zemlji žive pripadnici sve četiri monoteističke religije: muslimani, katolici, pravoslavci, judaisti i dr.

Geografija za II razred gimnazije, S. Nurković, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Primjer u kojem se ističu tri ravnopravna jezika u Bosni i Hercegovini. Ovaj primjer je istaknut kao pozitivan u odnosu na niz primjera u kojima djeca uče o samo jednom jeziku.

U našoj zemlji službeni su jezici: bosanski, srpski i hrvatski jezik.

Geografija za II razred gimnazije, S. Nurković, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003

Prije prikaza rezultata za primjere koji nisu u skladu sa Zakonima i Obećanjima navešćemo nekoliko primjera **koji imaju i pozitivne i negativne konotacije**.

Naredni primjer je jedan od takvih. Na početku teksta ističe se pravo svakog pojedinca na isповijedanje vjere, ali se u nastavku rečenice to pravo tretira kao problem za organizaciju života u zajednici.

Lašvanska dolina pa i cijela Srednjobosanska županija je mozaik naroda, odnosno vjere i običaja. U domovinskom ratu stradale su i crkve i džamije. Danas su ponovno podignute.

Svatko ima pravo na svoju vjeru i svoju bogomolju, odnosno svoje svetinje, ali to život usložnjava do neslućenih razmjera. Moramo biti osjetljivi, tolerantni i razumni. To je jedini način održivoga života i razvoja.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Naredna dva primjera ističu pripadnost Bosni i Hercegovini koristeći prisvojne zamjenice „moja, tvoja, njegova, naša“. Iako primjer govori kako je ovo država „svih“ nas, korištenjem zamjenica kao da se učenicima pokušava reći da je ona „naša“ „njihova“, ali i „njegova“, odnosno da ona pripada i nekome tko nije „mi“.

MOJA, TVOJA I NJEGOVA DOMOVINA - NAŠA DRŽAVA BOSNA I HERCEGOVINA

Pred vama je zemljopis moje, tvoje i njegove domovine - naše države Bosne i Hercegovine, zemlje složene prošlosti, ne manje takve sadašnjosti, ali i različito željene sretnije budućnosti njezinih ljudi i naroda - Hrvata, Srba, Bošnjaka i svih drugih koji u njoj žive. Takva je od Boga i čovjeka. Ona može i mora biti bolja.

Samo u proteklih 120 godina povijest zemlje Bosne i Hercegovine i cijelog njenog okolnoga prostora bitno su odredili mjesa i datumi: Berlin -1878., Versailles -1918., Jalta -1945. i Dayton -1995. godine. U tome razdoblju ljudi su ovdje iskusili tri rata i malo pravoga mira. Svaki naraštaj živio je u najmanje dvije, a često i u tri različite države, od kojih je svaka nastojala što više ocrniti onu prethodnu.

Uvažavajući sve dionike i čimbenike njezine zaostavštine i civiliziranih stremljenja, osjetimo izazov pred iskušenjem da moju, tvoju, njegovu i našu državu Bosnu i Hercegovinu obojimo vedrijim slikama budućnosti kojih je bilo, unatoč svemu, i u prošlosti. Možda to i nije tako teško kako se čini. Ali, kako mogu znati ako ne pokušam i ne potrudim se. Pridruži mi se skupa s njim! Jer, u našem prirodopisu, zemljopisu, dogodopisu i narodopisu ima mjesta za moju, tvoju, njegovu, njezinu i našu sjetu i pjesmu. Odlučimo sami i ne odustajmo!

Upoznajmo prvo naše susjede Republiku Hrvatsku i Srbiju i Crnu Goru, s kojima pripadamo zemljopisnoj regiji Jugoistočne Europe.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

U ovom primjeru vidimo kako se u početnom pozitivnom ozračju daju negativne konotacije različitostima u Bosni i Hercegovini.

Kroz povijesni pregled Bosne i Hercegovine, od pretpovijesti do Daytonu, upoznali smo: Ilire, Rimljane, Slavene, Turke, Austriju i Jugoslaviju (plemena, narode i države) koji su svako na svoj način, ugradili kamenčić u mozaik bosansko-hercegovačke društvene stvarnosti. Bosna i Hercegovina je zato jedan kolorit

minulih vremena. Koliki je sklad među bojama (narodima i vjerama), te ima li gorčine u njima, pokušajmo skupa saznati?

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Zastava, grb i ostale vizuelne prezentacije države važni su simboli za razvoj osjećaja pripadnosti. Poznato je da za negativan odnos prema ovim simbolima u uređenim društвимa postoje jasne zakonske sankcije upravo zbog činjenice da građani svoju pripadnost svojoj državi materijaliziraju kroz poštovanje njenih simbola. Zato je bitno promovirati zvanične državne simbole, dok je u ovom primjeru prikazana zastava koja nije službena zastava Bosne i Hercegovine. Ovo je primjer koji bi trebao poticati osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini, ali sa pogrešnom zastavom koja se danas uglavnom asocira za bošnjački korpus.

Geografija za 6. razred osnovne škole, S. Nurković, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004

5.3.1.2 Primjeri koji NISU u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Kada usporedimo dva prethodna grafikona (16 i 17), jasno je vidljivo da se u udžbenicima nalazi mnogo veći broj negativnih primjera nego onih koje bismo mogli istaći kao vrlo pozitivne, odnosno eksplicitno u skladu sa Zakonima i Obećanjima. Ovo se naročito odnosi na udžbenike koji se bave izučavanjem nacionalne geografije i to treba uzeti u obzir prilikom interpretacije rezultata.

Najviše je primjera koji krše principe proporcionalne zastupljenosti, odnosno podjednakog tretmana svih naroda, regija, religija ili jezika (u prosjeku 23 po udžbeniku), te isticanje samo onoga što je „naše“.

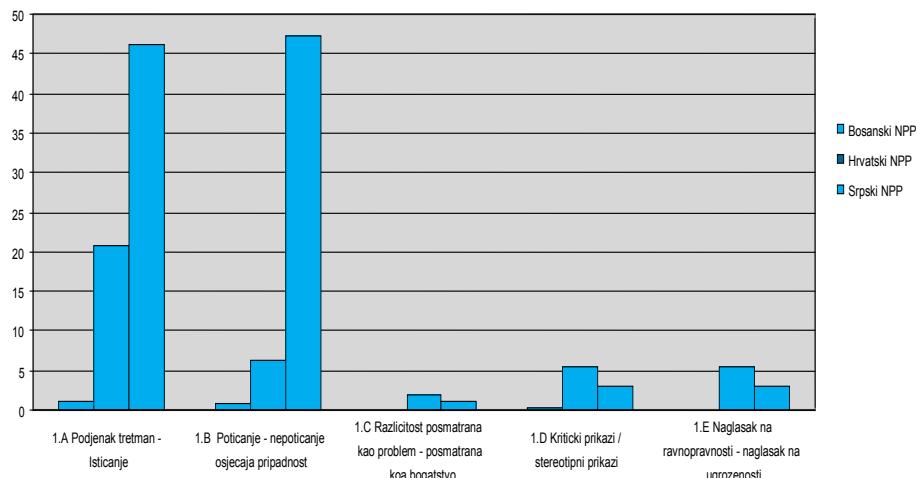
Ti primjeri uglavnom prezentiraju sadržaje iz samo jednog dijela zemlje ili iz samo jednog naroda, daju se lokacije iz drugih zemalja ne spominjući lokacije iz Bosne i Hercegovine, te ističu postojanje neke karakteristike ili fenomena unutar jednog naroda pri tome ne spominjući da i drugi narodi posjeduju istu karakteristiku ili fenomen.

Po zastupljenosti slijede primjeri koji ističu pripadnost samo jednom dijelu države ili samo jednom narodu pri tome eksplisitno ili implicitno ističući da ono što nije direktno kulturno nasljeđe učenika nije nešto što on treba da doživljava kao „svoje“ (16 po knjizi).

Za razliku od pozitivnih primjera u kojima **nisu** pronađeni kritički prikazi, a primjera ravnopravnosti je bilo izuzetno malo, kod negativnih primjera vidimo da u udžbenicima postoji značajan broj stereotipnih prikaza (u prosjeku 3 po udžbeniku) te potenciranja ugroženosti naroda ili religije (3 po udžbeniku).

Kontekst u kojem se najčešće pojavljuju negativni primjeri je unutardržavni, zatim međudržavni, dok je broj negativnih primjera za odnos prema manjinama jako mali. U odnosu na sadržaj, negativni primjeri se najčešće odnose na državu, a potom na narod.

Kakav je odnos negativnih primjera u udžbenicima kada ih posmatramo u okviru nastavnih planova i programa za koje su kreirani?

Grafikon 18:
BiH teme - Prosječan broj primjera za pojedine teme u udžbenicima geografije koji nisu u skladu sa Okvircnim zakonom i Obećanjima po nastavnim planovima i programima

Na Grafikonu 20 se vidi da je u udžbenicima koji se koriste u okviru srpskog nastavnog plana i programa identificiran najveći broj primjera koji nisu u skladu sa Okvircnim zakonom i Obećanjima. To je posebno izraženo za razvijanje osjećaja pripadnosti i za nejednak tretman, odnosno isticanje. Primjeri koji su označeni kao negativni **odnose se na razvijanje samo osjećaja pripadnosti prema srpskom narodu i isticanje srpskog naroda i Republike Srpske**.

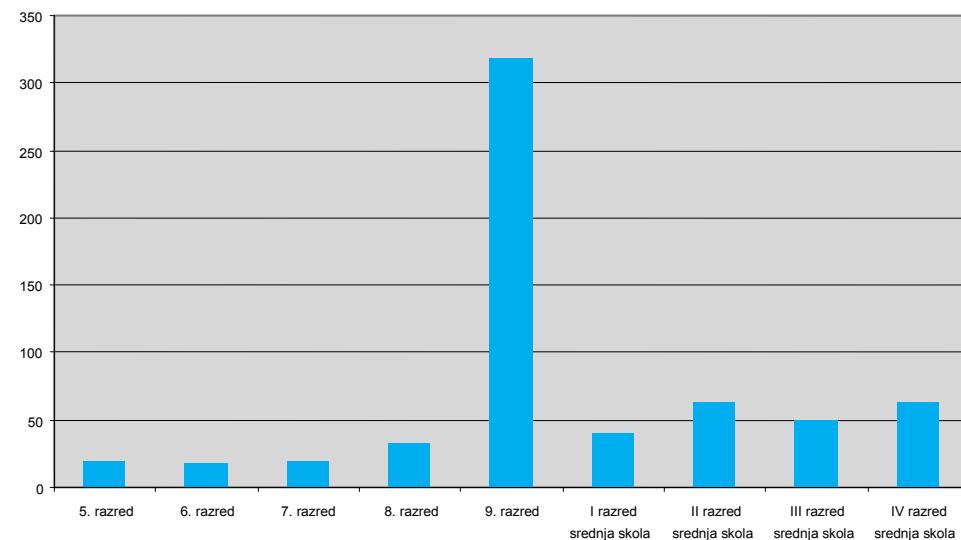
U udžbenicima koji se koriste u okviru hrvatskog nastavnog plana i programa najčešći su primjeri koji ne zadovoljavaju kriterij podjednakog tretmana svih dijelova države ili svih naroda koji žive u Bosni

i Hercegovini. Razlog za to je najvjerojatnije činjenica da je veliki dio sadržaja udžbenika u okviru hrvatskog nastavnog plana i programa preuzet iz udžbenika koji se koriste u republici Hrvatskoj, te na taj sadržaj samo dodana poglavja o Bosni i Hercegovini. Tako se pri obradi pojedinih nastavnih jedinica koriste primjeri iz Hrvatske, a za njih postoje i sasvim adekvatni primjeri iz Bosne i Hercegovine.

U udžbenicima pripremljenim za bosanski nastavni plan i program je najmanji broj negativnih primjera i oni se pojavljuju u okviru **nejednakog tretmana, odnosno isticanja i nepoticanja** osjećaja pripadnosti.

Distribucija broja primjera po pojedinim knjigama nije slična normalnoj distribuciji. Tako ima knjiga koje imaju jako puno negativnih primjera dok ima knjiga u kojima nije identificiran niti jedan negativan primjer. Ovo je posebno karakteristično za geografiju. Relevantni primjeri su se uglavnom pojavljivali u onim udžbenicima u kojima se izučava nacionalna geografija, tako da su u osnovi za ovo istraživanje najrelevantniji udžbenici sa sadržajima iz nacionalne geografije što je prikazano na narednom grafikonu:

Grafikon 19:
BiH teme - Ukupan broj negativnih primjera u udžbenicima geografije prema razredima

Isticanje, neproporcionalna zastupljenost

Da li su u tekstu i grafičkim prikazima svi narodi, dijelovi države ili religije podjednako zastupljeni? Da li se u interpretacijama sadržaja svim narodima, dijelovima države ili religijama daje podjednak tretman?

Kao što je već objašnjeno u poglavlju „Metodologija istraživanja“ važnost podjednakog tretmana svih aspekata života u BiH je od velikog značaja za razvoj djetetovog stava o vlastitoj državi i svim njenim elementima. Rezultati ove analize pokazuju da se nejednak tretman i isticanje samo „našega“ prije svega javlja unutardržavnom kontekstu (u prosjeku 13 primjera po udžbeniku) i uglavnom se odnose na nejednak tretman dijelova države i nejednak tretman naroda. Što to znači? U ovim primjerima priča se o samo jednom dijelu države, dok se drugi dio tretira kao druga država, navode se primjeri iz samo jednog dijela države, dijelovima se posvećuje kvantitativno značajno više prostora nego drugim dijelovima ili čitavoj državi, ističe se jedan narod kao da o drugima učenici i ne treba toliko da znaju ili se drugi narodi spominju kvantitativno značajno manje.

Osim unutardržavnog konteksta, značajan broj primjera u udžbenicima se odnosi i na nejednak tretman u međudržavnom kontekstu (u prosjeku 8 po udžbeniku). Tipični primjeri nejednakog tretmana u međudržavnom kontekstu su isticanje drugih država, njihovih lokacija i slično, zanemarujući činjenicu da su se na tim mjestima mogli koristiti primjeri iz Bosne i Hercegovine.

Primjeri koji se odnose na nejednak tretman manjina su vrlo rijetki (u prosjeku 1 po knjizi). Ali, ovdje treba imati u vidu da nema ni pozitivnih primjera podjednakog tretiranja manjina što nam govori o ignorantskom odnosu prema manjinskim skupinama čija djeca su također uključena u obrazovni sistem i trebala bi da budu podjednako tretirana kao i djeca konstitutivnih naroda.

Obzirom da se ova analiza odnosi na geografiju, te da je značajan broj udžbenika modificirana verzija udžbenika koji se koriste u drugim državama, za očekivati je da će najviše primjera biti upravo vezano za državu i narod.

Prvi primjer pokazuje kako se za pojedine tematske jedinice navode samo primjeri iz susjednih država, u ovom slučaju iz Hrvatske, a udžbenik se koristi u Bosni i Hercegovini.

Pod zaštitom UNESCO-a u susjednoj Hrvatskoj se nalaze dijelovi Dubrovnika, Splita, Trogira, Poreča i Šibenika, a od prirodne baštine Plitvička jezera i Velebit.

Zemljopis 7, Dukić, Kurek i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Naredni primjer pokazuje što znači **neproporcionalna zastupljenost naroda**. Neproporcionalna zastupljenost se može u pojedinim udžbenicima jednostavno ustanoviti brojanjem stranica na kojima su zastupljene određene tematske jedinice. Naime, u udžbeniku iz kojeg dolazi sljedeći primjer od 15 stranica jednog potpoglavlja kojem je tema Migracije naroda koji žive u Bosni i Hercegovini, 9 stranica govori se o Hrvatima i hrvatskoj dijaspori.

Najviše autohtonoga hrvatskog stanovništva izvan domovine živi u Bosni i Hercegovini.

Tri su osnovne skupine iseljenih Hrvata. U prvu se skupinu uvrštava autohtono hrvatsko stanovništvo na prostorima koji su nekada bili dijelovi Hrvatske, ali su zbog niza povijesnih okolnosti priključeni drugim zemljama. To se odnosi na Hrvate u Bosni i Hercegovini te u SR Jugoslaviji, tj. u istočnom Srijemu i ostalom dijelu Vojvodine te u Boki kotorskoj.

U toj skupini poseban položaj imaju Hrvati u Bosni i Hercegovini, gdje im je i službeno priznat status autohtonog stanovništva. U skladu s time, i u Ustavu Bosne i Hercegovine piše da je ona domovina hrvatskog naroda. Hrvati u SR Jugoslaviji, tj. u istočnom Srijemu i Boki kotorskoj, usprkos činjenici da od pamтивјека живе na tim prostorima, u mnogo su težem položaju. Njihov se broj neprekidno smanjuje. To se posebice odnosi na Srijem jer Srbija ne priznaje Hrvatima ni osnovna nacionalna prava.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

U narednom primjeru može se vidjeti kako se spominje samo jedan od naroda i njegov doprinos svijetu.

Српски народ је дао велики допринос развоју европске културе, науке и умјетности. У свијету су познати српски манастири, фреске, епске пјесме, фолклор, књижевност (Вук Караџић, Његаш), наука (Никола Тесла, Михаило Пупин, Јован Цвијић), музика и спорт.

Geografija 7, Marić, Grčić i Gnjato, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Autor narednog primjera pokušava da istakne prednosti samo jednog entiteta za strane ulagače kao da je taj entitet država.

Правно уређен простор Републике Српске и тржншни приступ привредном развоју изазов су страном капиталу, који на овим просторима може да оствари заједничку добит, од интереса и за РС и за улагача. У овом погледу остварују се први кораци отварања РС према развијеним земљама.

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

I u narednim primjerima ističe se samo jedan entitet ili samo jedan narod.

Наведи главне карактеристике полно-старосне структуре становништва Републике Српске!

Који народ претежно живи у Републици Српској, а који у ФБиХ? Реците зашто су ентитети анашиње Босне и Херцеговине по националној структури слични већини европских земаља!

Каква је разлика између радно способног и активног становништва? Објасни то на пријујеру Републике Српске и реци који је проблем код нас посебно изражен!

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ РЕПУБЛЖЕ СРПСКЕ

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četverogodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole, Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Hrvati u prekomorskim zemljama

Koje su državljanstvo imali Hrvati koji su se iseljavali potkraj 19. i početkom 20. stoljeća? Iz kojih je hrvatskih krajeva bilo posebice veliko iseljavanje? Kakva je bila spolno-dobna struktura iseljenih Hrvata? Objasnite.

Na kojem kontinentu, osim u Europi, živi najviše Hrvata?

Na zemljopisnoj karti svijeta pokažite u kojim državama i njihovim područjima živi najviše Hrvata.

Zašto se za Hrvate koji su odselili u prekomorske zemlje kaže da je njihov odlazak bio uglavnom trajnijega karaktera?

Zašto u Aziji, površinom i brojem stanovnika najvećem kontinentu, živi vrlo malo iseljenih Hrvata?

Pomaže li iseljenim Hrvatima osamostaljenje Republike Hrvatske pri donošenju odluke o povratku?

Može li iseljena Hrvatska u političkome i gospodarskom smislu pomoći matici zemlji? Objasnite. Pomaže li Republika Hrvatska iseljenim Hrvatima? Objasnite.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Šta je razmjer karpe, a šta razmjernik? Pomoći razmjernika na nekoj karti izmjjerite rastojaњe između Бањалуке и Београда!

Geografija za II razred gimnazije, Marić i Grčić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Koje su to rijekе? Да ли неке од њих пролазе kroz српске земље?

Geografija 7, Marić, Grčić i Gnjato, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U narednom primjeru se govori samo o srpskom narodu. Uz to se također prezentiraju dnevnapolitičke poruke za koje je donesena odluka da ne smiju biti u udžbenicima.

Према статистичким процјенама из 1996. године у Републици Српској живи око 1.391.000 становника, што представља готово једну трећину укупног становништва бивше СР БиХ из пописа 1991. године. Динамика кретања броја, географски размјештај и структурна обиљежја становништва Републике Српске значајно су поремећена минулим ратним сукобима (1992-1995). У тим ратним збивањима сви народи који живе у Босни и Херцеговини (Срби, Хрвати, Бошњаци) су доживјели велике губитке, чије ће се последице дugo осjeћати. Тако је за слободу и стварање Републике Српске погинуло је око 20.000, а са родних огњишта програно и расељено око 830.000 Срба. У Републици Српској данас живи и један број изbjеглог српског живља из Републике Хрватске (бивши гео-простори Републике Српске Крајине).

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

I u naredna dva primjera govori sa o samo jednom entitetu i jednom narodu.

Програм популационе политике који би дефинисао мјере за rјешавање демографских проблема, прије свега заустављање тренда депопулације српских етничких подручја, у Републици Српској не постоји. Подизање нatalитета, смањење морталитета и повећање природног прираштaja, продужење живота, те стварање свијести за проширивањем породице код српског народа су основни задаци за које је потребно да структуре власти обезбиједе материјалне, социјалне, психолошке и етичке претпоставке.

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Naredni primjer ističe srpski narod kao najstariji na ovim prostorima.

**Геопростор бивше Југославије насељен српским становништвом
Српски народ још од седмог вијека, а према неким историјским изворима и
раније, насељено је велика пространства Балканског полуострва. Насељавање
су вршиле миграционе струје, из правца Панонског базена према Јадранском
базену. То насељавање, већим дијелом захватило је простор данашње
Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе, Македоније...**

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

**Hrvatsko stanovništvo stoljećima se je iseljavalo iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Smatra
se da su prvi hrvatski doseljenici u Angloameriku došli vrlo rano u odnosu na europska
iseljavanja. ...veliki broj Hrvata ostao je i živjeti тамо где se prvotno zaposlio. Zato je u
tom dijelu SAD-a nastala najstarija organizacija hrvatskog iseljeništva. Zove se Hrvatska
bratska zajednica, a sjedište joj je u Pittsburghu (Pitsburg). Teško je procijeniti koliko je
ljudi stvarno iselilo iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, a podaci o tome se razlikuju.
Zastoje hrvatsko stanovništvo u prošlosti bilo prisiljeno iseljavati?
Kada počinje prvo iseljavanje u Angloameriku?
Što je Hrvatska bratska zajednica?
Kako se kroz iseljeničke valove mijenjala obrazovanost hrvatskih iseljenika?
Tko u današnje vrijeme iseljava iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske u prekomorske zemlje?**

Moj zemljopis 7, Filipčić-Markotić

Danas Euroljani čine oko 75% ukupnog stanovništva, a među njima je znatan broj Hrvata.

Zemljopis 7, Dukić, Kurek i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Po kojim se obilježjima hrvatski narod razlikuje od ostalih evropskih naroda ?

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Sljedeći primjer odnosi se i na ugroženost naroda, kao i na nejednak tretman. Ovdje se ističu Hrvati kao najstariji narod na ovim prostorima, koji je ujedno ugrožen u sadašnjosti.

**Udio Hrvata (najstarijih svjedoka bosanske povijesti) konstantno pada, udio Srba
također, a broj Bošnjaka se povećava.**

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Autor narednog primjera se osvrće na srpsku dijasporu, mada se danas može govoriti i o
bosanskohercegovačkoj dijaspori.

**Српска дијаспора врло је бројна, посебно у САД (највећа концентрација
исељених Срба је у Чикагу), и дала је многе знамените и успешне људе.**

Geografija za I razred ekonomsko-poslovno-trgovačke škole, Marić, Bajić, Živković-Mandić i Živković,
Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

U priči o Hercegovini, autor koristi procente kako bi je proglašio hrvatskom teritorijom.

U nacionalnom smislu, taj bi se pojas mogao nazvati hrvatskim jer Hrvati čine još uvijek više od 40% stanovništva, a tu živi oko 25% hrvatskoga nacionalnog bića.

Geografija za II razred gimnazije, Friganović, Sić, Matas i Madžar,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Kada govoriti o uticaju naroda na razvoj evropskih civilizacijskih tekovina, autori narednih primjera ističu samo jedan narod.

Српски народ је дао велики допринос развоју европске културе, науке и умјетности. У свијету су познати српски манастири, фреске, епске пјесме, фолклор, књижевност (Вук Караџић, Његош), наука (Никола Тесла, Михаило Пупин, Јован Цвијић), музика и спорт.

Geografija 7, Marić, Grčić i Gnjato, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Isticanje hrvatskih istraživača.

У истраживању унутрашњости Африке истакли су се британски истраžивачи, а судјеловали су и истраžивачи Хрвати. Била су то браћа Мирко и Стјепко Селjan, те Dragutin Lerman.

Moj zemljopis 7, Filipčić i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Izostavljanjem imena naučnika iz drugih naroda, stiče se utisak da je Jovan Cvijić osnovao naučnu geografiju.

Основач српске научне географије био је Јован Цвијић (1865-1927).

Geografija za II razred gimnazije, Marić i Grčić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2003

Navodeći detaljne podatke vezane za pravoslavlje i cirilično pismo, a izostavljajući te iste podatke za druge vjere i pisma stiče se utisak da je pravoslavna vjera i cirilično pismo dominantno na teritoriji Evrope.

РЕЛИГИЈЕ. Према вјероисповијести већина европског становништва припада хришћанској религији, која се дијели на три гране: католичку, протестантску и православну. Православни народи живе у земљама јужне и источне Европе (Срби, Црногорци, Бугари, Грци, Македонци, Руси, Белоруси, Румуни, дио Украјинаца). Велика је заслуга ученика браће Ђирила и Методија који су створили словенско писмо (Ћирилицу), које данас користи близу 300 miliona људи у Европи. Католицизам се проширио у дијеловима јужне, средње и западне Европе. Протестантизам је највише раширен у сјеверној Европи и сјеверним дијеловима средње и западне Европе. Мањи дио становништва јужне Европе је исламске вјере (Албанци, Бошњаци).

Geografija 7, Marić, Grčić i Gnjato, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Nepoticanje osjećaja pripadnosti

Da li se sadržajem udžbenika potiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini? Da li se učenici usmjeravaju da kulturni identitet i tradiciju svih naroda doživljavaju kao zajedničko nasljeđe i razvijaju osjećaj da iste dijele sa svim građanima BiH?

Nepoticanje osjećaja pripadnosti jedan je od glavnih kriterija prema kojem sadržaj udžbenika nije usklađen sa Zakonima i Obećanjima. Slično kao i kod isticanja nejednakog tretmana, primjeri koji na neadekvatan način utiču na razvoj osjećaja pripadnosti javljaju se prevashodno u unutardržavnom kontekstu. Oni su najčešće vezani za unutarnje uređenje i konstrukciju države (u prosjeku po 12 primjera u udžbeniku) i najčešće se odnose na državu i narod. Kod učenika se pokušava razviti vezanost za samo jedan dio države, za samo jedan narod kao da ostatak države ili drugi narodi nisu dio djetetovog okruženja. Potom slijede primjeri koji se odnose na tretiranje pripadnosti Bosni i Hercegovini u odnosu na pripadnost drugim državama, u prvom redu Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori (u prosjeku 4 po udžbeniku).

U ovom primjeru se ističe patnja jednog naroda, a država se nepotreбно razdvaja na tri subjekta. Ovakvi primjeri ne doprinose razvoju osjećaja pripadnosti čitavoj Bosni i Hercegovini.

Zatečeno, pretežito hrvatsko-katoličko stanovništvo je prognano, islamizirano i obespravljeni. Tako je konačno nestalo jedne, a postupno su nastajale tri Bosne prepoznatljive u suvremenoj etničkoj slici zemalja Hercegovine i Bosne - današnje države Bosne i Hercegovine.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Primjer koji vrlo negativno tretira život u BiH:

Od "zemljice Bosne" pa do daytonske Bosne i Hercegovine malo je mira i sreće bilo u ovim zemljama.

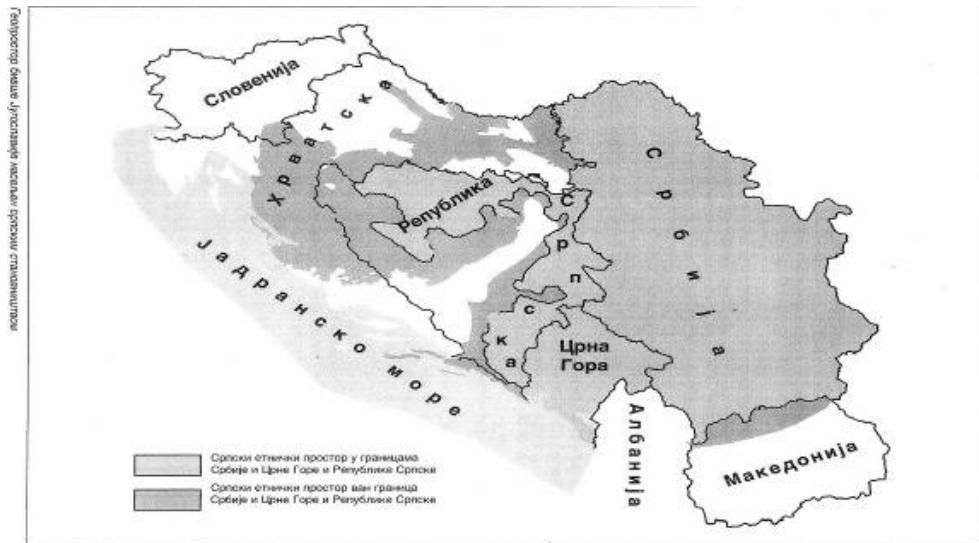
Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Primjer minimiziranja teritorije BiH:

Bosna i Hercegovina izlazi na jadransku obalu između Neuma i Kleka. Dio Jadranskoga mora koji pripada Bosni i Hercegovini nalazi se između poluotoka Pelješca i kontinentske obale, a površina pripadajućega primorja iznosi oko 8 km². Taj skoro simbolički izlaz na Jadransko more ima zanimljivu povijest.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

U narednom primjeru gdje se prikazuju granice država, granica entiteta se prikazuje kao državna granica.

Geografija 9, Gnijato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Neprimjereni koristenje epiteta „srpska“:

...села крашког поља у Српској Херцеговини, где су дна поља претворена у оранице а ободи поља су под вођњацима и пашњацима.

Geografija 9, Gnijato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Različitost posmatrana kao problem

Da li se postojeće različitosti u kulturnom identitetu i tradiciji posmatraju kao prednost i vrijednost ili kao problem?

Život u različitosti omogućava svakoj pojedinosti mogućnost da istražuje sebe i svoju okolinu, da formira sebe u isto vrijeme poštujući i prihvatajući drugačije. Različitost je ono što nam daje mogućnost izbora i ukoliko se ona tretira kao problem pojedinca gubi mogućnost izbora. Primjeri u kojima se različitost tretira kao problem dosta su rijetki u udžbenicima (manje od 1 po udžbeniku). Problematiziranje različitosti se, opet, javlja u unutardržavnom kontekstu, a uglavnom se odnose na problematiziranje multietničnosti. Učenicima se govori o činjenici da na ovim prostorima žive različiti narodi kao o nečemu što onemogućava da „naš narod“ ima „svoju“ teritoriju, što „nas“ tjera da dijelimo prostor sa „drugim“ koji nisu „kao mi“.

Iako je ovih primjera relativno malo, dovoljno je da se samo jedan sličan dolje navedenim primjerima pojavi i da kod učenika stvari stav o teškoći življenja u multietničkoj sredini.

Prema autoru ove knjige, jedan od opisa civiliziranog svijeta bi bio da su to uglavnom etnički čiste države, a da multietničnost u Bosni i Hercegovini predstavlja nevolju.

U civiliziranome svijetu više vjera na relativno malome prostoru (izuzev Švicarska) nije baš česta pojava, ali nigdje se ne smatra nevoljom. Naprotiv, vjersko i etničko šarenilo je bogatstvo kultura i običaja. Nažalost, na primjeru bosanskohercegovačke povijesti ne može se izvući takav zaključak.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Slično kao u prijašnjem primjeru i u ovom primjeru se suživot većeg broja etničkih skupina prezentuje kao kompleksna pojava koja otežava život svake pojedine skupine.

Lašvanska dolina pa i cijela Srednjobosanska županija je mozaik naroda, odnosno vjere i običaja. U domovinskom ratu stradale su i crkve i džamije. Danas su ponovno podignute.

Svatko ima pravo na svoju vjeru i svoju bogomolju, odnosno svoje svetinje, ali to život usložnjava do neslučenih razmjera.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Вјековима ту се сударају три конфесије, борећи се за примат, које су оставиле снажан културни печат. Бројни ратови имали су за негативну посљедицу разарање културно-историјских споменика и посебно сакралних објеката, међу којима су највише страдале православне цркве и манастири, од којих су неки из периода средњовјековне Србије, са великим културним и умјетничким благом .

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četverogodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole, Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

I dok proces razvoja nauke i tehnologije ubrzava procese globalizacije i približuje ljudi jedne drugima, autor ovog udžbenika pokušava da poduči djecu da su područja u kojima se spajaju kulture fenomen koji bi trebalo izbjegavati.

Područja na kojima se dodiruju različite kulturne i civilizacijske sredine najčešće su područja nepovjerenja i sukoba.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Stereotipni prikazi

Da li se učenicima prezentiraju različita mišljenja o istom problemu ili se u prezentacijama polazi od uvriježenih stereotipa o vlastitom i drugim narodima?

Primjeri stereotipnih prikaza nisu tako česti kao primjeri u okviru drugih tema. U prosjeku se u udžbeniku pojavljuju oko 3 stereotipna prikaza, s tim da su oni češći u udžbenicima nacionalne geografije i u okviru srpskog nastavnog plana i programa. Uglavnom se pojavljuju u okviru unutardržavnog konteksta i dominantno se odnose na stereotipno prikazivanje naroda, bilo kao romantičarski prikazi „svog“ naroda

bilo kao stereotipni prikazi drugih naroda ili manjina u Bosni i Hercegovini. U dalnjem tekstu navedeni su neki od tipični primjera stereotipnih prikazivanja.

Ovaj primjer prikazuje veličanje jednog naroda kroz veličanje ličnosti:

Сјетите се само доприноса наших научних великана Николе Тесле и Михаила Пупина. Можете само замислити какав би био данас свијет без њихових открића. Нису без разлога научници и величодостојници цркве прогласили нашег Србина, родом из Смиљана у Лици «предсједником небеске академије наука».

Geografija 8, Krivokapić i Kovačević, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovo je jedan od „najboljih“ primjera romantičnog prikazivanja države.

Hrvatska je zemlja дuge прошлости, а kratke држavnosti. Има облик ptice која лети према свом европском културном кругу.

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Sarajevo postaje највећи оријентални град у Европи. У тим тешким временима улога franjevaca Bosne Srebrenе је непрочињива. Ostali су уз свој пук лиећећи му рane!

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Primjeri izjednačavanja naroda sa konfesionalnom pripadnošću.

Povratak prognanih teško se ostvaruje. Društvenu, па и култну стварност Bosne i Hercegovine karakteriziraju i različite vjere. Srbi su pravoslavci, Bošnjaci muslimani, Hrvati katolici, a ima i drugih konfesija.

Geografija za II razred gimnazije, Friganović, Sić, Matas i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

**Како што знате, у Босни и Херцеговини живе три равноправна народа:
Срби, Хрвати и Бошњаци (до 1992. године, до међународног признања
Босне и Херцеговине, изјашњавали су се као Муслимани).
Бошњаци, као конститутиван народ заједно са Србима и Хрватима, живе у
Босни и Херцеговини, највећим дијелом у Федерацији Босне и Херцеговине.
У конфесионалном погледу су припадници ислама (муслимани).**

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Ovaj primjer, koji je uvršten i kao primjer posmatranja različitosti kao problema, ujedno i konstruira pravilo da su mjesta susreta različitih kultura ujedno i mjesta sukoba.

Подручја на којима се додирују разлиčите културне и цивилизациске средине најчеšće су подручја неповјerenja и sukoba.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Naglasak na ugroženosti i diskriminacija

Da li se kod učenika potiče stav da su svi ljudi ili narodi ravnopravni ili se potencira osjećaj ugroženosti jednog naroda od strane drugih naroda? Da li se drugi narodi diskriminiraju kako bi se istakle neke kvalitete vlastitog naroda?

Ukoliko pogledamo sadržaje udžbenika u kojima bi trebali da promoviramo ravnopravnost kao univerzalnu kategoriju, vidimo da se tamo nalazi dovoljan broj primjera koji nam govore da mi kao društvo moramo raditi na podizanju individualne svijesti o tome što je ravnopravnost, a što diskriminacija i rasizam, što jeste ugroženost, a što je percepcija ugroženosti. U prosjeku u udžbenicima ima oko 3 primjera koji govore o ugroženosti nekog naroda ili pružaju diskriminatorske prikaze drugih naroda. Narod je opet dominantni sadržaj ovih primjera.

Prema narednoj izjavi, Dejtonski sporazum je entitete dodijelio ekskluzivno pojedinim etničkim skupinama, dok su drugi unutar tog entiteta manjina.

Bosna i Hercegovina uređena je Washingtonskim i Daytonskim mirovnim sporazumima. Ustavom Bosne i Hercegovine utedeljena su dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine (Bošnjaci i Hrvati) i Republika Srpska (Srbi).

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

U narednom primjeru spominju se samo lokaliteti zapadne Hercegovine. Ovo je primjer isticanja, ali i diskriminacije ostalih lokaliteta koji postoje na području Bosne i Hercegovine.

U Bosni su im bili zanimljivi, pored ostalog, rudnici srebra, olova, cinka i željeza. U Mogorjelu kod Čapljine nađeni su ostatci vile rustike, a u Bigesti kod Ljubuškoga rimski tabornik (logor) na putu od Salone prema Naroni (Vid).

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Hrvatski narod jedan je među raseljenijim evropskim narodima. Tijekom 19. i 20. stoljeća Hrvati su se iseljavali zbog složenih političkih i gospodarskih razloga („trbuhom za kruhom“). Znate li u koje su zemlje Hrvati pretežito iseljavali? Njih često nazivamo iseljenom Hrvatskom ili hrvatskom dijasporom. Posljednju veliku migraciju uzrokovao je Domovinski rat, kada je velik dio Hrvata izbjegao i bio prognao sa svojih ognjišta. Mnogi od njih do danas se nisu vratili u svoje ratom razrušene domove.

Zemljopis 7, Dukić, Kurek i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Naredni primjer pokazuje kako se manipuliranjem i iskrivljenom prezentacijom podataka može kreirati predodžba o fizičkoj ugroženosti samo jednog naroda.

Samo u proteklih četvrt stoljeća BiH je svakog sata gubila po jednog Hrvata. Riječju, u Bosni i Hercegovini mjesечно se „gasilo“ jedno hrvatsko selo, a godišnje je nestajao jedan hrvatski gradić.

Geografija za II razred gimnazije, Friganović, Sić, Matas i Madžar,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

U ovom primjeru vidimo kako se pad nataliteta prezentira kroz etničku prizmu. Umjesto da se govori o padu nataliteta stanovništva u BiH, autor nastoji da naglaši pad nataliteta po etničkim skupinama, pri tome ističući jednu od njih posebno.

У БиХ постоје знатне разлике у природном прираштају појединих народа. Муслиманско становништво има већи природни прираштај од Срба и Хrvата, али је код сва три народа у опадању. Природни пржраштај РС за 2004. износио је - 1,5 %. У већини општина, изузев већих градских центара природни прираштај је негативан. Какве ће посљедице имати за РС овакав тренд природног кретања становништва?

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četveregodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole, Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

...premda je hrvatskom prostoru nedvojbeno dana drugorazredna uloga.

Geografija 4, udžbenik za IV razred gimnazije, Madžar i Kichl, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Naredni primjer u sebi sadrži veći broj jedinica za analizu. Prvo, govori o sudaru konfesija što ukazuje na to da autor ovog teksta doživljava različitost kao problem. U tumačenju posljedica ratova naglašava naročito stradanje jednog naroda pokušavajući da prikaže njegovu ugroženost.

Вјековима ту се сударају три конфесије, борећи се за примат, које су оставиле снажан културни печат. Бројни ратови имали су за негативну посљедицу разарање културно - историјских споменика и посебно сакралних објеката, међу којима су највише страдале православне цркве и манастири, од којих су неки из периода средњовјековне Србије, са великим културним и умјетничким благом .

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četveregodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole, Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

5.3.2 Prisustvo političkih sadržaja

Da li se u udžbenicima daju kritički osvrti na političke procese i situaciju u BiH ili se nude pristrasne političke interpretacije?

Razgovori o politici i bliskoj prošlosti Bosne i Hercegovine (koja je ispolitizirana i koristi se u okviru vladajuće paradigme kao referenca za segregaciju društva) sigurno da nisu ni najmanje

jednostavni ukoliko želimo da učenike potaknemo na kritičko promišljanje, a ne da se fokusiramo na transgeneracijski prenos prošlih negativnih iskustava.

Dva glavna indikatora ovog kriterija su bila:

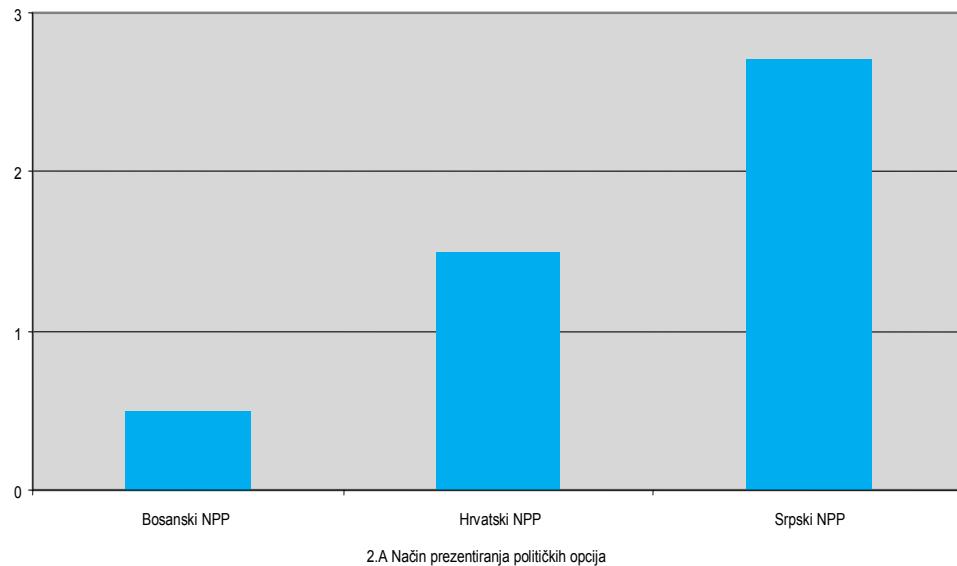
- A. Način prezentiranja političkih opcija – iskrivljavanje, reduciranje, neopravdane generalizacije preferirane opcije ili drugih političkih opcija koje se razmatraju
- B. Integracija / razdvajanje politike vjerskih institucija sa konceptom građanske politike

Istraživači u udžbenicima geografije nisu pronašli primjere koji bi na primjeren način, koji je ujedno u skladu sa Zakonom i Obećanjima, davali informacije o političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini i trenutnim političkim opcijama. Razloge za to sigurno da treba tražiti u činjenici da još uvijek ne postoji konsenzus etničkih skupina (i vladajuće nacionalističke paradigme) o tumačenju događaja iz bliske prošlosti kao i različitom viđenju trenutnog uređenja Bosne i Hercegovine i anticipacije budućeg života na ovim prostorima. U skladu s tim, politički sadržaji se plasiraju u udžbenicima prema uvjerenjima i stavovima one etničke skupine koja dominira na prostorima na kojima se obrazuju učenici.

Što se tiče negativnih primjera oni se isključivo odnose na prezentiranje političkih opcija i nisu tako česti (u prosjeku 1,5 po udžbeniku). U primjerima se vidi da su to dominantno primjeri vezani za tumačenje bliske prošlosti i trenutnog stanja u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Ovi primjeri su najčešći u udžbenicima za srpski nastavni plan i program (u prosjeku 2,5 po udžbeniku). Udžbenici pripremljeni za hrvatski nastavni plan i program sadrže u prosjeku 1,3 primjera neadekvatnog prikazivanja političkih opcija, dok u udžbenicima za bosanski nastavni plan i program u prosjeku ima 0,5 primjera.

Udjbenici geografije ne sadrže tekstove koji pokazuju integraciju politike vjerskih institucija sa konceptom građanske politike.

Grafikon 20:
Prosječan broj primjera političkih sadržaja u udžbenicima geografije koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i obećanjima prema nastavnim planovima i programima

U dalnjem tekstu prikazani su tipični primjeri neadekvatnog prezentiranja političkih opcija.

Narod i država su najveća dostignuća ljudskoga duha.

Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četveregodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole,
Živković-Mandić, Marinković, Bajić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Naredni primjer dolazi iz lekcije koja je u potpunosti posvećena Republici Srpskoj što samo po sebi ne mora biti negativno da se u istom odnosu prezentira država BiH. Primjer implicira da je RS država.

Географски положај неке земље, или одређеног политичкогеографског субјекта, што се у потпуности односи и на Републику Српску, представља врло сложену категорију.

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Političke poruke se mogu prezentirati na različite načine, a jedan od njih u kojem se želi prezentirati ugroženost Hrvata je sljedeći:

У националном смислу, структура tog појаса се mijenja: Hrvata je u njemu sve manje, Srbi stagniraju, а Muslimani su 1991. činili više od 60% stanovništva појаса.

Geografija za II razred gimnazije, Friganović, Sić, Matas i Madžar,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Naredni primjer, koji ujedno predstavlja i primjer koji ne potiče razvoj kritičkog mišljenja jer se učenicima pružaju informacije iz samo jednog izvora, daje interpretaciju nedavne prošlosti koja ne bi trebala da se nalazi u udžbenicima.

Међурепублички анатализми економског карактера значајно су утицали и на стварање политичких антагонизама међу републикама, што је свакако један од узрока цјелокупне дестабилизације и дезинтеграције југословенског геопросторја.

Geografija za III razred gimnazije, Gnjato, Grčić, Marić i Rakita, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005.

U ovom dijelu teksta spominju se samo Hrvati, a to je popraćeno sugestibilnim pitanjem koje odražava dnevнополitičke probleme.

Jeste li čuli za Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" iz Sarajeva i kakav je njegov značaj za Hrvate Bosne i Hercegovine? Svoj kulturni i svekoliki identitet Hrvati nastoje sačuvati preko hrvatskoga jezika i obrazovanja od vrtića do sveučilišta. Vi sigurno volite filmove i športske događaje i gledate ih na televiziji. Koji televizijski program vam je najdraži? Bilo bi vam drago da Hrvati imaju svoj program na državnoj televiziji, zar ne!

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Vrlo negativan odnos prema državi BiH i suživotu u njoj:

Orašje i Odžak su općinska mjesta Posavske županije koja ima površinu 371 km², 58.423 stanovnika i gustoću naseljenosti od 157 stanovnika na km²... Nastanak

ovih dviju enklava (izdvojeno područje) s većinskim hrvatskim življem, kao posebne županije, upućuje na zaključak kako je Bosna i Hercegovina proizvod nasilja, a ne razuma! Nameće se pitanje: koliko je ovdje moguć i održiv razvoj u ovako ustrojenoj Bosni i Hercegovini? Razapeti između Tuzle, Sarajeva, Mostara i Banja Luke (svako od ovih središta ima svoj utjecaj) teško se održati. Srećom, žitelji Posavine (Hrvati i Bošnjaci) su to na vrijeme shvatili pa između njih ovdje međunacionalnih sukoba nije bilo.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Korištenje neispravnog naziva za jezik kako bi se impliciralo da svaki narod u BiH ima svoj jezik:

.... a u Bosni i Hercegovini tri jezika (bošnjački, srpski i hrvatski jezik.)

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

U narednom pasusu, u kojem se obrađuje jedna od najkontraverznejih tema u BiH, posebno su problematična postavljena pitanja, a učenici se upućuju da prikupe informacije od roditelja.

Iz jugoslavenske zajednice najprije je istupila Slovenija a zatim i Hrvatska. Bosna i Hercegovina je svoju samostalnost stekla referendumom (demokratskim izjašnjavanjem) u ožujku 1992.godine. Referendumsko pitanje je glasilo: "Jeste li za samostalnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu?" Odgovor je bio DA! Razvojem događaja nije bio zadovoljan Beograd i sud-bina Bosne i Hercegovine se ponavlja. Kada je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević otkazao poslušnost Carigradu 1463. godine, bio je pogubljen. Kada je to isto učinilo Sarajevo 1992. godine prema Beogradu, došlo je do rata. Njegove posljedice i sami osjećate!

Što znate o etničkom čišćenju?

Koji su narodi najviše stradali?

"Balkansku krčmu" prekinuo je Daytonski sporazum potpisani u Parizu prosinca 1995. godine. Ovim sporazumom Bosna i Hercegovina je nastavila državni kontinuitet.

Uređena je kao složena država koja se sastoji od dva entiteta (bića): Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i distrikta Brčko. Ovim činom Bosna i Hercegovina je decentralizirana i postala zemlja parlamentarne demokracije.

- Je li to baš tako?

- Tko je u Bosni i Hercegovini ostao kratkih rukava?

Pitajte svog nastavnika i svoje roditelje!

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

Primjer koji jasno ukazuje na insistiranje na etničkoj podijeljenosti teritorije BiH:

Наведи главне карактеристике полно-старосне структуре становништва Републике Српске!

**Који народ претежно живи у Републици Српској, а који у ФБиХ? Реците
зашто су ентитети данашње Босне и Херцеговине по националној
структурни слмчни већини европских земаља!**

Geografija 9, Gnjato i Marić, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

**Nakon raspada SSSR-a i Jugoslavije 1991. godine na istoku su počele demokratske
i gospodarske promjene, a zapad-ni dio (Makedonija, BiH i SR Jugoslavija - od 2003.
Srbija i Crna Gora) ostao je nestabilno područje u kojem su počele demokratske, a
gospodarske promjene tek predstoje.**

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

**Balkanski kotao" - pojам koji opisuje nestabilno i nesigurno političko područje u
kojem stalno „vrije"**

**Na ovom su prostoru u posljednjih dvjesto godina ratovi, ustanci i revolucije izrazito
učestala pojava.**

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

5.3.3 Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

**Da li sadržaj udžbenika potiče učenika na samostalno krtičko sagledavanje neke
teme? Da li se kod učenika razvija stav da su razlike u mišljenju poželjne?**

Razvoj kritičkog mišljenja je jedan od osnovnih ciljeva svakog modernog obrazovnog procesa. Kritičko mišljenje se treba poticati u svakom segmentu obrazovanja, a sadržaj udžbenika treba da odražava ovaj tako bitan obrazovni cilj.

Glavni indikatori ove teme su bili:

- postojanje navoda iz jednog/ više izvora za kontraverzne teme
- (ne)postojanje mogućnosti za diskusiju o temi koja se obrađuje
- (ne)dovoljno prostora za formiranje vlastitog mišljenja
- (ne)korištenje multiperspektivnog pristupa

Iako ih nema puno, u udžbenicima su identificirani primjeri koji mogu služiti kao primjeri kako poticati kritičko mišljenje. Ti primjera je u prosjeku 0,4 po udžbeniku, a odnose se uglavnom na postojanje navoda iz više izvora, odnosno prilikom prezentacije gradiva učenicima se nude interpretacije iz nekoliko izvora koji imaju suprotna gledišta.

S druge strane, negativni primjeri su češći (u prosjeku 1,2 po knjizi) i uglavnom se odnose na prezentaciju sadržaja na način koji učenicima ne ostavlja dovoljno prostora za vlastito mišljenje, odnosno prezentiranje interpretacija kao činjenica o kojima se nema što diskutirati. Ovi primjeri se podjednako često pojavljuju u sva tri nastavna plana i programa.

Dva tipična primjera su:

Na čemu se zasniva podjela Bosne i Hercegovine na Republiku Srpsku i Federaciju BiH?

Geografija za I razred ekonomsko-poslovno-trgovačke škole, Marić, Bajić, Živković-Mandić i Živković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Kao što je rečeno Turci su okupirali Bosnu 1463. godine, a Hercegovinu 19 godina kasnije.

Moj zemljopis 8, A. Markotić i M. Markotić, Znanje, Mostar, 2005

5.3.4 Individualna, grupna i druga ljudska prava

Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji koji poštivaju/krše prava zagarantovana Konvencijom o ljudskim pravima? Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji kojima se diskriminiraju ljudi na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj, ekonomskoj ili rodnoj osnovi?

Poštovanje ljudskih prava je univerzalna ideologija koja je osnova tolerancije i života u današnjem svijetu. Kao što je navedeno u poglavlju Metodologija (str 26) četiri su osnovna indikatora prema kojima su ocjenjivani primjeri (ravnopravnost po osnovu rase, spola, jezika, religije, političkog mišljenja, socijalne pripadnosti, fizičkog i mentalnog zdravlja, nacionalnih manjina i slično; pravo na mir; antisemitizam i poštivanje autorskih prava). Iako je u okviru BiH tema postojala kategorija „naglasak na ravnopravnosti“ istraživački tim je smatrao primjere u kojima se vrlo jasno i tipično krše ljudska prava, posebno prava manjina treba posebno tretirati.

Primjeri u kojima se promovira poštivanje ljudskih prava

Pozitivnih primjera poštovanja ljudskih prava u udžbenicima geografije je jako malo (0,25 po udžbeniku). Neki od tih primjera su:

Adekvatna prezentacija principa ravnopravnosti garantovanog Konvencijom o ljudskim pravima i našim Zakonima.

Rasizam

Vanjski izgled ne odražava bitna čovjekova obilježja i ne govori o tome koliko su ljudi vrijedni. Tijekom povijesti pojavile su se ideologije, koje su rase dijelile na vrednije i manje vrijedne. Takva ideologija naziva se rasizam. Međutim, bez obzira na rasnu pripadnost svi ljudi imaju jednaka prava na slobodan život dostojan čovjeka. Svaki pojedinac, osim što je pripadnik svog naroda, danas je i građanin svijeta. Rasizam obično završava tragičnim sukobima i opasnostima za istrebljenje čitavih naroda. Kao ideja uvijek je bio vodilja različitim osvajačima, nasilnicima, kolonizatorima i izrabljivačima. Srećom, u suvremenom svijetu rasističke su teorije sve rjeđe.

Zemljopis 7, Dukić, Kurek i Madžar, Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2005

Rasizam je pokušavao podignuti branu između ljudskih rasa i podijeliti ih na više i niže rase. No takav je pristup bio lažan i uvredljiv za ljudski rod, pa je zato osuđen i odbačen kao neznanstven. Ljudski je rod jedan i jedinstven pa zato mora težiti vlastitom skladu, razumijevanju i prožimanju, jer je čovjek jedino razumno stvorenje na Zemlji.

Geografija za II razred gimnazije, Friganović, Sić, Matas i Madžar,
Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb, Mostar, 2001

Primjeri u kojima se krše ljudska prava

Ipak, bez obzira na univerzalnost ljudskih prava, u udžbenicima su identificirani primjeri koji ukazuju na negativan odnos prema njima. Diskriminacija drugih pojavljuje se u prosjeku 2 puta u udžbenicima, dok se otuđivanja prava na mir javlja rijetko (1 primjer na tri udžbenika), ali s obzirom da pravo na mir jeste jedno od osnovnih ljudskih prava, neophodno je skrenuti pažnju na takve negativne primjere. Evo nekih od primjera:

Primjer u kojem se za pripadnike Romske zajednice koristi pogordan naziv:

У њему живе Македонци, Срби, Албанци, Цигани, Турци...

Geografija 7, Marić, Grčić i Gnjato, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005

Pitanje postavljeno u narednom primjeru može imati segregacijski učinak:

Po kojim se obilježjima razlikuju pojedini narodi?

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Svaki narod se može identificirati sa navedenim i nepotrebna je ova segregacijska konotacija.

ŽIDOVI - narod koji je raspršen po evropskim državama (i svijetu), a razlikuje se od ostalih naroda po samosvijesti i vjerskoj pripadnosti. Gdje god bi se naselili bili su naizmjenično povlašteni i proganjani.

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Konstatacijama kao što je ova u narednom primjeru ne smije biti mjesta u udžbenicima:

Romi - lutajući narod

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Iraz „židovska vjera“ je neadekvatan i treba koristiti izraz „judaizam“.

a zastupljene su islamska, rimokatolička, protestantska, židovska i druge.

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

Vjerska raznolikost ne treba biti opisivana kao uzrok sukoba.

Svaka od navedenih religija izvanredno mnogo utječe na socijalno, društveno i privredno uređenje i život ljudi na pojedinim područjima. Međutim, vjerska pripadnost i podvojenost u nekim slučajevima ometa saradnju i zblizavanje među narodima, prepreka je nastajanju čvrstih državnih zajednica, a vjerska netrpeljivost ponekad ima i tragične posljedice.

Pored nepovoljnog kolonijalnog nasljeđa, naslijedene razjedinjenosti, različite vjerske pripadnosti, i podijeljenost na mnogobrojne jezike i dijalekte ozbiljna je prepreka bržem rješavanju zajedničkih problema kontinenta. Računa se da danas u Aziji ima otprilike 1.000 jezika i narječja.

Geografija 7, T. Hodžić, Svetlost, Sarajevo, 2004

Naredna fotografija nije primjerena za udžbenik za osnovnu školu.

Beskućnici na ulicama Kolkute.
Ovi ljudi, kao i milioni stičnih, nemaju svoj dom i žive od danas do sutra. Takve pojave susrećemo u većini zemalja ove regije. Kako se to može objasniti?

Geografija 7, T. Hodžić, Svetlost, Sarajevo, 2004

Izrazi „crnci“, „mješanci“ su diskriminatorski i davno su izbačeni iz javnog govora.

Crnci - potomci su prisilno doseljenih crnih robova iz Afrike. Kako su se odmah pokazali kao nezamjenjiva radna snaga na plantažama pamuka, šećerne trske i duhana, potražnja za crnom radnom snagom bila je velika. Njihov život u takvim uvjetima u južnim dijelovima SAD trajao je oko 200 godina, mada je još 1865. godine u SAD zakonom ukinuto ropstvo i Crnci postali pred zakonom građani s istim pravima kao i ostali. Nažalost, odvojenost i neravnopravnost Crnaca (rasna diskriminacija) ostavila je duboke tragove i u kasnijim razdobljima. Crnaca zajedno sa mješanicima (pretežno mulatima) ima oko 25 miliona, što iznosi oko 13% ukupnog stanovništva SAD.

Indijanci su starosjedioci, domoroci američkog kontinenta, pa i angloamerike. Za njih, kao i za starosjedioce Eskime, smatra se da su u davno doba, prije otprilike 30.000 godina, doselili iz Azije prešavši Beringov moreuz u doba kada je bio još zaleđen.

Geografija 7, T. Hodžić, Svetlost, Sarajevo, 2004

Nepotrebno spominjanje terorizma:

Sjeverna Irska je politički nestabilna regija što usporava njezin razvoj. Katoličko stanovništvo teži priključenju Republici Irskoj, dok protestantsko stanovništvo želi ostati u sastavu Ujedinjenog Kraljevstva. Ovakva oprečna politička gledišta dovode do čestih sukoba i terorističkih akcija

Moj zemljopis 6, Borko, Vuk i Markotić, Znanje, Mostar, 2004

U narednom primjeru je rat opisan kao "sredstvo za postizanje nacionalnih interesa".

Босна и Херцеговина је међународно признање добила 1992. године. У периоду од 1992. до 1995. године на њеном геопростору вођен је рат као средство за остварење националних интереса конститутивних народа. Модел државног уређења, и у вези с тим рјешење националних интереса, остварен је на мировним преговорима у Дејтону током новембра 1995, а свечано потписивање Споразума о миру у Босни и Херцеговини обављено је у Паризу 14. децембра 1995. године.

Geografija za III razred gimnazije, Gnjato, Grčić, Marić i Rakita, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005.

5.3.5 Analiza opših karakteristika udžbenika

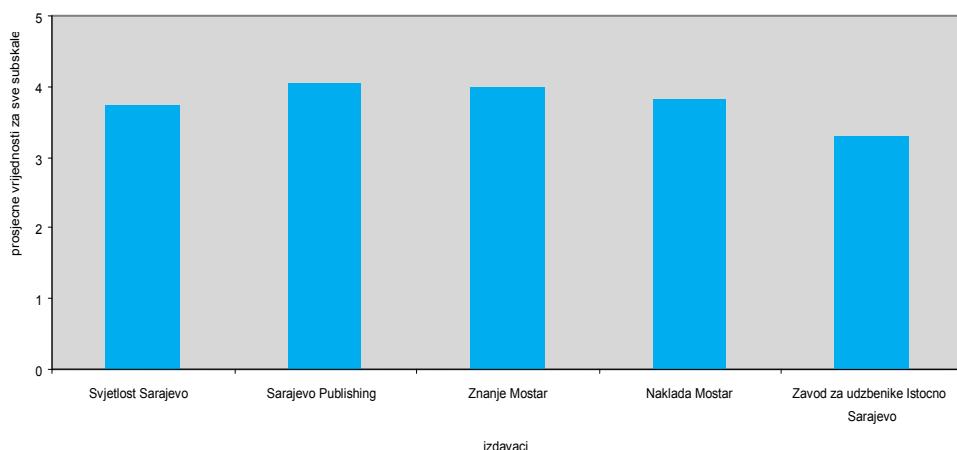
U ovom istraživanju obrađeno je 27 udžbenika geografije/zemljopisa za završne razrede osnovne škole – od 5. do 8./9. i za sve razrede srednje škole – od I do IV. Svi analizirani udžbenici koriste se u Bosni i Hercegovini, samo u različitim Kantonima u zavisnosti od važećeg Nastavnog plana i programa. proMENTE je sve udžbenike razvrstao u skupine prema izdavačima. Predmetom analize bili su udžbenici pet izdavača i to:

- Svjetlost, Sarajevo;
- Sarajevo Publishing;
- Znanje, Mostar;
- Školska naklada, Mostar i Školska knjiga, Zagreb;
- Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske-Istočno Sarajevo;

Na pojedinim subsklama (opisanim u Metodologiji istraživanja) uglavnom nema značajnijih razlika među udžbenicima za različite nastavne planove i programe, kao ni među izdavačima. Svi izdavači, odnosno udžbenici pripremljeni za pojedine nastavne planove i programe su ocjenjeni ocjenama koje se kreću u rasponu između 3 i 5. Na grafikonu ispod, prikazane su razlike među izdavačima za sve subskale zajedno, odnosno njihove prosječne vrijednosti. Među prosječnim vrijednostima nema značajne razlike te možemo reći da istraživači smatraju da su svi udžbenici generalno podjednakog kvaliteta.

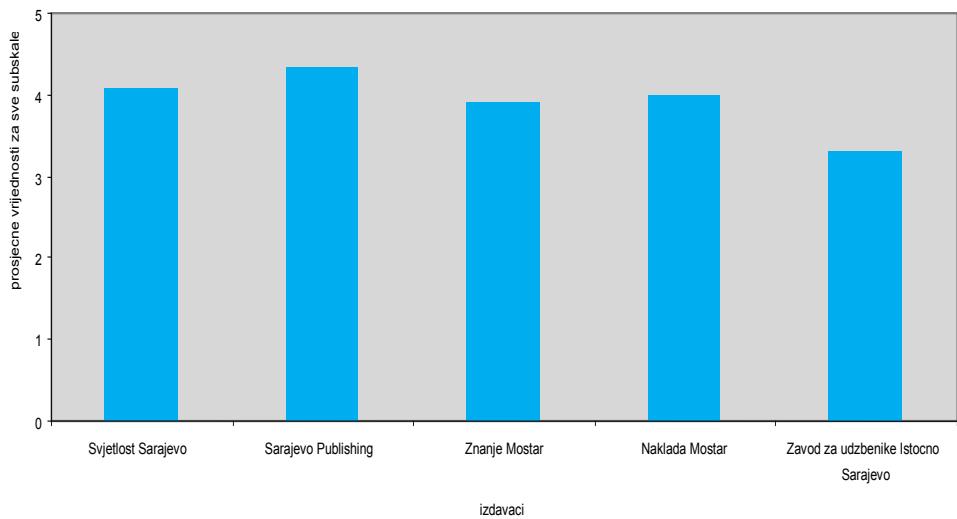
Grafikon 21:

**Razlike među izdavačima na svim
subskalama**

Razlike među izdavačima su značajne samo na skali „Sadržajni aspekt”, a najuočljivije su između Sarajevo Publishing-a i Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo. Naime, znatno bolje su ocjenjeni na ovoj skali udžbenici iz Sarajevo Publishing-a. Sadržajni aspekt govori o tome da li je udžbenik sadržajno pregledan i jasan, da li odražava postupni razvoj shvaćanja objektivne stvarnosti, da li dovodi u logički red nastavnu građu i da li je izlaganje sadržaja strukturirano i povezano. Udžbenici koje je izdao Sarajevo Publishing su pregledniji, jasniji, a izlaganje sadržaja je strukturirane i omogućava integraciju gradiva.

**Razlike na subskali sadržajni
aspekt mogu se vidjeti na
Grafikonu 22.**

5.3.6 Diskusija - kakvi su udžbenici geografije?

Geografija je, zajedno sa istorijom, predmet u kojem učenik stiče znanja koja mu omogućavaju da razumije svoje fizičko i društveno okruženje. Ta znanja bi trebala da budu iskoristiva čitavog života i stoga bi sadržaj udžbenika treba da bude prezentiran na zanimljiv i uzrastu prilagođen način. Ali, osim stručnog dijela (izučavanja geografskih činjenica / fenomena) smatramo da udžbenici geografije, kao

nacionalnog predmeta, trebaju da podstiču konstruktivne obrazovne prakse i osnovne principe. To znači da kod učenika pozicionira Bosnu i Hercegovinu kao njihovu domovinu, da ih odgaja za život u multikulturalnom društvu, da omogućava razvoj kritičkog mišljenja i izbjegava svaki vid diskriminacije.

Analizom sadržaja udžbenika geografije vidimo da se u njima nalaze primjeri koji su zaista na istom fonu sa Zakonom i drugim dokumentima. To su prije svega primjeri podjednakog tretmana. U ovim primjerima koriste se lokacije iz cijele Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u cjelini se uključuje u zadatke koje učenici moraju da izvrše (npr. da usporede veličinu BiH sa veličinom drugih zemalja), u prikazima nacionalne strukture stanovništva govori se ravnopravno o svim narodima u BiH, u kartografskim oznakama daju se znaci za bogomolje svih religija na prostoru BiH.

U vrlo ograničenom broju identificirani su primjeri kojima aktivno potiče pripadnost BiH, ističući njen multikulturalizam kao jednu od njegovih prednosti. Također se, u ograničenom broju, potiče svijest o ravnopravnosti svih naroda i jezika kroz njihov nabranje u kontekstu ravnopravnosti. Vrlo malo primjera je koji zaista potiču razvoj kritičkog mišljenja u kojima se učenicima nude informacije iz više izvora koje nose različita mišljenja kako bi učenici mogli sagledati različite pogleda na jedan fenomen.

Iako malo, u udžbenicima geografije su identificirani pozitivni primjeri promoviranja ljudskih prava. Ipak, u udžbenicima geografije je mnoštvo primjera koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima. Kada posmatramo broj negativnih primjera koji se pojavljuju u okviru pojedinih nastavnih planova i programa vidimo da su oni najčešći u udžbenicima za srpski NPP. Njihov broj posebno značajno odskače u kriterijima „Isticanje“ i „Nepoticanje osjećaja pripadnosti“. Na kriterijima „Stereotipni prikazi“ i „Naglasak na ugroženosti“ po broju primjera prednjače udžbenici za hrvatski NPP. Najmanji broj negativnih primjera je u udžbenicima za bosanski NPP.

U udžbenicima za srpski NPP vrlo često se ističe srpski narod, „srpske“ teritorije, daju se primjeri samo iz Republike Srpske, o Republici Srpskoj se govori kao o zasebnoj državi, ističe se doprinos samo naučnika iz reda srpskog naroda u razvoju geografije. Tako učenici razvijaju pozitivan odnos prema samo jednom dijelu države, dok drugi tretiraju kao „tuđu“ teritoriju. Ovo nije u skladu sa principom obrazovanja za život u multikulturalnom društvu niti sa smjernicama za izradu udžbenika geografije.

U udžbenicima za hrvatski nastavni plan i program najveći broj negativnih primjera je vezano za isticanje hrvatskog naroda, teritorija na kojima je hrvatski narod većina, te isticanje države Hrvatske. Kao što je ranije objašnjeno, jedan od razloga za ovo je i činjenica da bh. udžbenici za hrvatski NPP za osnovu imaju udžbenike iz republike Hrvatske, te u pripremi nije posvećeno dovoljno pažnje da se umjesto primjera iz Hrvatske ubace primjeri iz BiH. Samim tim, značajan broj primjera potiče pripadnost Republici Hrvatskoj, a ne BiH.

U udžbenicima za bosanski NPP identificirani su primjeri u kojima se ističe bošnjački narod i njegove zasluge za očuvanje Bosne i Hercegovine.

Rezultati analize sadržaja svih udžbenika pokazuju da je kriterij koji se najčešće krši u udžbenicima geografije isticanje. Ovaj kriterij govori o tome koliko su udžbenici u skladu sa principima obrazovanja u multikulturalnom društvu. Ovi primjeri učenicima npr. daju informacije o bitnim lokacijama samo iz onog

dijela države u kojima je narod za kojeg je pripremljen nastavni plan i program većinski. Tu su i primjeri nabranjanja lokacija iz susjednih država (Hrvatske u hrvatskom NPP i Srbije i Crne Gore u srpskom NPP). U podučavanju kulturne tradicije prezentiraju se samo spomenici i zaslužne osobe samo jednog naroda. O jednom dijelu države Bosne i Hercegovine se piše kao da je država, a ne entitet. Interesantna je i tendencija svih naroda da se pokažu kao starosjedioci na bh prostoru. Kao prvo, ovi primjeri onemogućavaju učeniku da sagleda ukupni, zajednički životni prostor i tradiciju, a kao drugo, izgrađuje se osjećaj superiornosti jednog naroda u odnosu na druge.

Primjeri isticanja vezani su sa primjerima nepoticanja osjećaja pripadnosti državi BiH, kao i osjećaju da učeniku pripada samo onaj dio kulturnog nasljeđa i tradicije koji je vezan za njegov/njen narod. Tipičan primjer je karta dana na strani 129. u kojoj se prikazuje etnički prostor na kojem žive pripadnici srpskog naroda. Na njoj su entetske granice iscrtane kao državne, pa čak nije ni imenovana Bosna i Hercegovina. Ovakva jednonacionalna usmjerenošć u udžbenicima značajno otežava, ako ne i onemogućava stvaranje osjećaja kod učenika da je njegova domovina Bosna i Hercegovina.

U odnosu na broj primjera isticanja i nepoticanja osjećaja pripadnosti, broj primjera u drugim kriterijima je prilično mali. Međutim ti primjeri nose tako jake destruktivne poruke da svakako zaslužuju mjesto u diskusijama. Potenciranje ugroženost naroda i stereotipni prikazi, kako vlastitog, tako i drugih naroda, kao lajt-motiv pojavljuju se u udžbenicima nacionalne grupe predmeta, te tako nije zaobiđena ni geografija. Kada ovim primjerima dodamo primjere prezentacije političkih sadržaja, u kojima se prezentira važeće političko mišljenje većinskog naroda za kojeg je NPP pripreman, zaključujemo da se direktno krši princip obrazovanja za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava.

Kršenje ljudskih prava se najčešće ogleda kroz korištenje pogrdnih izraza za pojedine rase, narode i nacionalne manjine, kao i opisivanje npr. jevrejskog naroda kroz prizmu antisemitskih stavova.

U analizi sadržaja udžbenika geografije izdvojeni su primjeri koji se na „prvo čitanje“ čine kao pozitivni. No, iako se u njima BiH pokušava prezentirati kao naša zajednička država bogata zajedničkom kulturnom tradicijom, u osnovi se zadržavaju negativni stavovi i predrasude i implicitno sugerirati kako „pametniji popušta“.

Preporuke – kako poboljšati sadržaj udžbenika geografije?

1. *Priprema udžbenika* Udžbenici geografije su dobili ocjene za kvalitet u rasponu od 3 do 5, sa prosječnom ocjenom oko 4. Iako bismo mogli reći da je to visoka ocjena, budući udžbenici geografije moraju težiti višim standardima po pitanju idejno – grafičkih rješenja, formata, kvaliteta papira, pedagoških standarda i sadržajnog aspekta.

1.a Udžbenike geografije treba izgledom učiniti zanimljivijim, primamljivijim za učenike. Ovaj aspekt pripreme udžbenika je vrlo važan za stvaranje pozitivnog stava prema izučavanju geografije.

1.b Osim autora – eksperata iz oblasti istorije, udžbenike treba da pregledaju i drugi stručnjaci koji su direktno ili indirektno odgovorni za obrazovanje. Tu su prije svega psiholozi, pedagozi i stručnjaci iz oblasti ljudskih prava.

1.c Pregledavanje sadržaja udžbenika kako bi se povelo računa o proporcionalnosti – tipičan primjer su udžbenici za hrvatski nastavni plan i program u kojima je, uslijed korištenja udžbenika iz Republike Hrvatske, jako puno primjera iz Hrvatske, a na mjestima gdje su se mogli koristiti primjeri iz Bosne i Hercegovine.

2. Sadržajne promjene:

2.a Kao što je rečeno u smjernicama za pripremu udžbenika istorije, učenici moraju dobiti osnovno razumijevanje istorije sva tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina. Neophodno je pronaći ravnotežu u prezentaciji informacija koji se odnose samo na narod koji je u većini na teritoriji na kojoj se koristi udžbenik sa informacijama o drugim nacionalnim skupinama.

2.b Kod učenika prije svega treba poticati svijest o pripadnosti Bosni i Hercegovini i nasleđu koje dijele svi stanovnici BiH. O drugim državama treba pisati objektivno i one treba da budu tretirane kao druge države. Kod učenika ne treba stvarati osjećaj kako su im neke druge države „domovine“ ili „otadžbine“, ali su spletom istorijskih događaja oni ostali odvojeni od svojih matica. Održavanje ovakvih stavova samo produbljava segregaciju bosanskohercegovačkog društva.

2.c Potrebno je kritički sagledati i pozitivne prezentacije kako bi se izbjegao efekat „vuka u janjećoj koži“ - na prvi pogled sadržaj je pozitivan, ali u sebi nosi negativnu poruku.

2.d Svi diskriminirajući sadržaji moraju biti izbačeni iz udžbenika. Ovo se posebno odnosi na pogrdne izraze za pojedine rase i narode. Nacionalnim manjinama koje žive u Bosni i Hercegovini treba dati više prostora kako bi djeca naučila da su one značajan dio demografske slike u državi. Potrebno je izbaciti sve fotografije koje potiču stereotipe o narodima i manjinama.

5.4 Vjeronauka

Analizirati religijsko obrazovanje, status nastave religije, konačno sam sadržaj predmeta iz te oblasti, u sistemu školovanja bilo koje države nužno podrazumijeva uzeti u obzir prije svega specifičnosti društvenog konteksta, tradicijske i kulturne determinante društva, te formalno-pravni okvir (počev od najvišeg stupnja – ustavnih normi, pa do specifičnosti legislative koja direktno reguliše predmetnu materiju) dotične države. Nadalje, odgovarajući međunarodno-pravni status, ukoliko je, i kada je država strana potpisnica međunarodnih sporazuma, dodatni je faktor koji ne smije biti zanemaren – naročito ukoliko se radi o sistemu poštivanja i zaštite univerzalnih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Bosna i Hercegovina u tom smislu ima svoje specifičnosti, ali i dosta zajedničkih karakteristika sa ostalim državama iz regionala, ali i Evrope. Nakon pada prethodnog režima, već 1991. godine razmatalo se uvođenje religijskog obrazovanja u sistem državnog školstva, međutim, sa implementacijom će se krenuti 1994. godine u veoma specifičnim istorijskim okolnostima u kojima se nalazio bosanskohercegovačko društvo i država. Od 1995. godine ustavno-pravni poredak i politička struktura države determinirana je međunarodnim mirovnim sporazumom, te članstvom u određenim međunarodnim institucijama, od kojih je naročito relevantno članstvo u Ujedinjenim nacijama, te u Vijeću Europe. Unutar samog pravnog sistema BiH predviđen je i inkorporiran iznimno jak mehanizam zaštite ljudskih prava što je najvidljivije u činjenici da je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava integralni dio samog Ustava, i ima supremaciju nad svim ostalim zakonima u državi na bilo kom nivou.

Zašto su bitne prethodne napomene, a u kontekstu teme istraživanja?

Prvo, zakonska regulativa je krajnje segmentirana, što pogoduje situaciji koja je odraz „stanja na terenu“, te se religijsko obrazovanje u državnim školama implementira kako bi zadovoljilo prije svega potrebe većinskog stanovništva po nacionalnom i/ili konfesionalnom kriteriju, zavisno od dijela teritorije. Drugo, tri su najbrojnije religijske zajednice uključene u koncipiranje i izvođenje nastave u državnim školama (Islamska zajednica BiH, Katolička crkva u BiH, Srpska pravoslavna crkva), dok to nije slučaj sa tzv. manjinskim religijskim zajednicama (Jevrejska zajednica, različite protestantske zajednice). I treće, međunarodni standardi u ostvarivanju ljudskih prava podrazumijevaju pravo na slobodu misli, savjesti i uvjerenja, tako i vjerske slobode, kao i pravo na obrazovanje (jednako i religijsko obrazovanje), ali je u istoj ravni i princip slobode od religije, dakle pravo da se nemaju religijska uvjerenja, kao i nepovredivost principa nediskriminacije.

Nekoliko je opštih mjesta pri razmatranju statusa i karaktera nastave religije u državnim školama u Bosni i Hercegovini, bez obzira da li je u pitanju Islamska zajednica BiH, Katolička crkva u BiH ili Srpska pravoslavna crkva. Prije svega, radi se o mono-denominacionalnim predmetima, konfesionalnom obrazovanju, odnosno *obrazovanju u vjeri/religiji*, strukturnom poučavanju u vjeri, gdje je cilj prije svega sa stanovišta specifičnosti vjerskog/vjerničkog identiteta prenijeti konkretna vjerska učenja, elemente rituala, i bazične vrijednosti religije (religijske zajednice) na mlade naraštaje/pripadnike svoje zajednice.

Potom, nastavni plan i program predmeta, metode i opseg, udžbenike i ostale nastavne materijale pripremile su i štampale religijske zajednice, a nastavu izvode osobe koje su za to doobile odobrenje religijskih zajedница. Zakonima u BiH (entitetski i kantonalni zakoni) predmet je regulisan i pozicioniran u sistemu školskog sistema kao izborno-obavezni, tj. učenici (i njihovi roditelji) sami biraju da li će slušati

predmet i pohađati nastavu iz dotičnog predmeta, ali jednom kad se opredijele za pohađanje nastave, predmet je obavezan; u sistemu ne postoji striktno pozicioniran tzv. alternativni predmet (npr. etika, vrijednosti i norme...) u slučaju da učenici ne pohađaju vjeronauku.³⁰

Pitanje mono-denominacionalnih predmeta, konfesionalnog obrazovanja kao takvog, svugdje (dakle ne samo u BiH) otvara čitav niz pitanja koja se u literaturi uglavnom podvode pod pitanja i rasprave o *neutralnosti, tvrdnjama o apsolutnoj istini sa stanovišta konkretnih religija, odnosu prema drugim i drugaćijim, predrasudama i stereotipima...*³¹

Tim istraživača bio je svjestan tenzija koje mogu nastati i na tom fonu, međutim takva eventualna kontekstualizacija problema nije bila od presudnog značaja pri analizi sadržaja, niti je fokus primarno bio na tim pitanjima. U slučajevima kada nije bilo moguće izbjegći analiziranje dijela sadržaja koji je određen dogmom, doktrinom i samim uvjerenjima, istraživači su se vodili stavovima da se ne problematizira niti dogma, niti doktrina, niti uvjerenja, već eventualno načini prezentacije, formulacije i konteksta navođenja, dakle stavovi i interpretacije autora udžbenika.³² Slijedeći bitan moment odnosi se na način na koji su u udžbenicima obrađivani neki od važnih fenomena, prije svih razumijevanje istorije, te novijih istorijskih dešavanja na teritoriji Bosne i Hercegovine i regionala. Dok „sveta periodizacija vremena“ nije bila predmetom analize, način na koji su u udžbenicima obrađivani drugi konkretni istorijski događaji jeste detaljno analizirana, stoga su istraživači ukazali na tenzije koje su bile prisutne po ovom pitanju.³³ Nadalje, analizirajući sadržaje udžbenika vjeronauke istraživači su nailazili na primjere diskriminatornih stavova u odnosu na nacionalnu, vjersku, rodnu i drugu pripadnost, te je posebna pažnja posvećena upotrebi pogrdnih, neprimjerjenih izraza, koji su, evidentno je, stav autora udžbenika, a nikako pitanje „izvora i/ili temelja“ obrađivane materije. Konačno, pedagoški aspekt koji je preovladavao među članovima tima odražava se u stavu da je uloga odraslih, a odgovornost (svih, pa i vjeroučitelja) nastavnika, da obezbijede prilike u kojima će djeca imati priliku da uvide mnoštvo sličnosti i različitosti među ljudima, sveukupnost grupnog i individualnog identiteta svake osobe, i da modeliraju ponašanje koje u različitostima vidi bogatstvo, a ne prijetnju.

Rad javnih i privatnih osnovnih i opštih srednjih škola u Bosni i Hercegovini regulisan je Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju³⁴ u kojem je u Članu 6 naglašeno da „škola ima odgovornost da, u vlastitoj i u sredini u kojoj djeluje, doprinese stvaranju takve kulture koja poštuje ljudska prava i temeljne slobode svih građana, kako je to utemeljeno Ustavom i ostalim međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih prava, koje je potpisala Bosna i Hercegovina.“ U skladu s Okvirnim zakonom, „svrha obrazovanja je da, kroz optimalni umni, tjelesni, moralni i društveni razvitak pojedinca, u skladu sa njegovim mogućnostima i sposobnostima, doprinese stvaranju društva utemeljenog na vladavini zakona i poštivanju ljudskih prava, te doprinese njegovom ekonomskom razvituču koji će osigurati najbolji životni standard za sve građane.“³⁵ Uloga i značaj religijskog obrazovanja nije i ne može biti zanemarena ukoliko se teži postizanju tako navedenih ciljeva obrazovanja. Dešavanja na globalnom planu imperativno ukazuju na potrebu djelovanja u obrazovanju generalno, pa i kroz religijsko obrazovanje. Ilustrativan primjer je Vijeće Evrope (najstarija institucija ovog kontinenta kojem geografski, tradicijski i vrijednosno pripada Bosna i Hercegovina) sa projektom „Novi izazovi za interkulturno obrazovanje – religijske različitosti i dijalog u Evropi“, što je dio programa „Izgradnja stabilnih i kohezivnih društva“³⁶.

³⁰ U nekim školama u FBiH uveden je kao pilot projekat ne-konfesionalni predmet „Kultura religija“

³¹ To nikako ne znači da su više-denominacionalni, odnosno inter-denominacionalni predmeti, te ne-konfesionalno obrazovanje neutralniji, otvoreni za drugog i drugaćijeg, pluralniji po pitanju zahtjeva za istinom, itsl. Međutim, ovdje i dalje u tekstu ne možemo otvarati probleme i pitanja vezana uz ne-konfesionalno obrazovanje i više-denominacionalne, odnosno inter-denominacionalne predmete obzirom da oni nisu sistemski uvedeni u javno školstvo BiH, te da nemamo relevantne materijale za analizu. Konačno, takav pristup u religijskom obrazovanju nije predmet analize ovog istraživanja.

³² Citati iz Svetih spisa religijskih zajednica ni u kom slučaju nisu analizirani niti su dovođeni u bilo kakvo problematiziranje.

³³ Tako je npr. prisutno korištenje samo jednog izvora, pojednostavljivanje i fragmentiranje složenih istorijskih činjenica, selektivan i idealizovan način prikazivanja poznatih ličnosti u kome se vrši izbor činjenica koje određenu ličnost prikazuju isključivo u jednom svjetlu (samo pozitivnom ili samo negativnom), instrumentalizacija i upotreba istorije i istorijskih događaja u dnevno-političke svrhe, i sl.

³⁴ Službeni list Bosne i Hercegovine 18/03.

³⁵ Član 2

³⁶ Tekst koji slijedi u određenim dijelovima oslanja se i referira na tekst Petera Schreinera „The Challenge Facing Religious Education in Europe“ iz septembra 2002. godine, <http://www.coe.int>

Doista, interkulturno obrazovanje u Evropi, odnosno njegove religijske dimenzije, pitanje religijske različitosti i dijaloga u Evropi, visoko su na agendama razvijenih demokratskih društava. Pri razmatranju religijskog obrazovanja u državama Europe, sa svim različitim pristupima, praksama i iskustvima, neka od otvorenih pitanja su slijedeća: Koji pedagoški pristup je potreban u situaciji pluralnosti? Da li istrajati na pristupu koji je orijentisan prema sadržaju ili podržati pristup orijentisan prema učenicima? Da li je obrazovanju potrebna religijska ili duhovna dimenzija? Da li je religija samo jedan od mnogih aspekata kulturne različitosti? Kako možemo dovesti u vezu formiranje identiteta i razumijevanje drugog?

Ono što je postalo izvjesno, nakon analize najboljih primjera iz država širom Europe, jeste da religijsko obrazovanje u školama može doprinijeti uspješnom življenju zajedno u Evropi. Kroz religijsko obrazovanje se može pomoći pri izgradnji vlastitog religijskog identiteta učenika, ali i (o) jačati toleranciju za vjerovanja drugih, te poučiti učenike kako se konstruktivno nositi sa konfliktima i razlikama u specifičnom kontekstu. „Pismenost u religiji“ može pomoći učenicima da aktivno učestvuju u građenju pluralne i demokratske Europe. Ali u tom smislu, religijsko obrazovanje treba biti transformacijskog a ne samo informacijskog karaktera. U demokratskim razvijenim društvima Europe jedno nije upitno – religijsko obrazovanje je prije svega pedagoški pothvat.

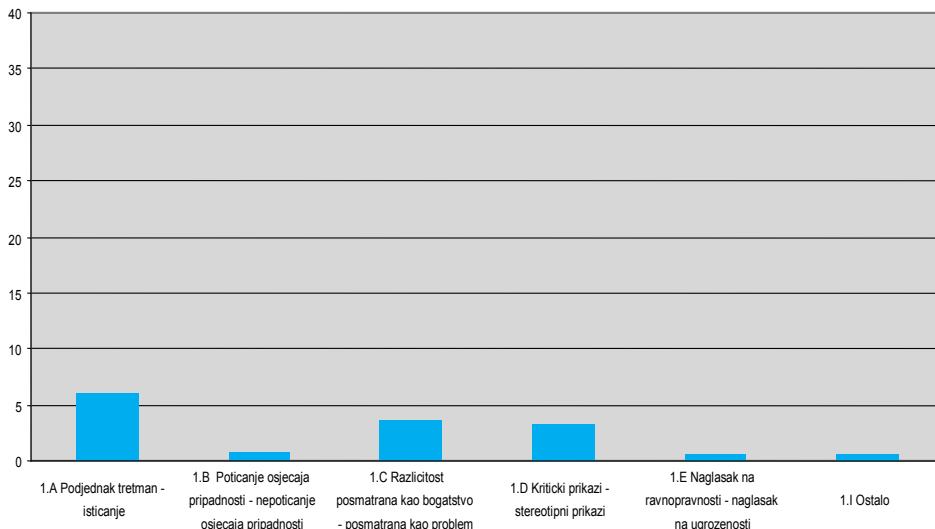
Nadati se da će ova analiza biti skroman doprinos transformaciji bosanskohercegovačkog konteksta sa ciljem ostvarivanja snažne pluralne i demokratske zajednice.

5.4.1 Uzorak udžbenika

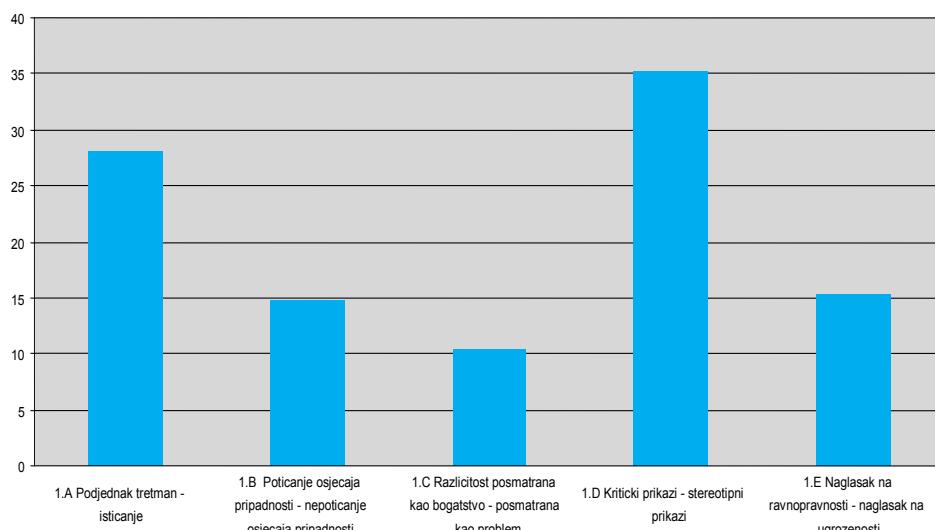
Iako vjeronauka nije obavezni predmet u školama i nije formalno svrstana u nacionalnu grupu predmeta, važnost religijskog obrazovanja u formiraju vlastitog i kolektivnog identiteta, stava prema drugima i prema društvu u kojem pojedinac živi od tolike je važnosti da bi izbjegavanje analize udžbenika vjeronauke značajno umanjilo uvid u sadržaj koji djeca izučavaju u školama. Stoga su u okviru analize sadržaja udžbenika iz vjeronauke analizirani svi udžbenici koji su bili na popisu odobrenih udžbenika za korištenje u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj. Ukupno je analizirano 15 udžbenika od čega su 4 udžbenika za islamsku, 6 za katoličku i 5 za pravoslavnu vjeronauku. (u sekciji „Predmet istraživanja“ dat je pregled udžbenika).

5.4.2 BiH teme

U narednim grafikonima predstavljena je zastupljenost primjera u okviru pojedinih tema. Na Grafikonu 23 prikazan je odnos **prosječnog broja primjera** (ukupan broj primjera koji je ekspertni tim označio kao bitan podijeljen sa brojem udžbenika) koji su označeni kao eksplicitno **u skladu** sa Zakonom i Obećanjima i koji mogu poslužiti kao primjeri kako se određena tematika može tretirati kako bi se postigli kriteriji definirani ovim dokumentima. Na Grafikonu 24 prikazan je odnos prosječnog broja primjera koji **nisu u skladu** sa Zakonom i Obećanjima. Ostali sadržaji udžbenika eksperti su procijenili kao prihvatljive, odnosno kao adekvatne načine prezentacije određenih sadržaja.

Grafikon 23:
BiH teme - Prosječan broj primjera u udžbenicima vjeronauke koji su eksplisitno u skladu sa Okvirnim zakonom i obećanjima

Grafikon 24:
BiH teme - Prosječan broj primjera u udžbenicima vjeronauke koji NISU u skladu sa Okvirnim zakonom i obećanjima

5.4.2.1 Primjeri koji su eksplisitno u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

Generalno gledajući, u udžbenicima vjeronauke najčešći su pozitivni primjeri podjednakog tretmana sadržaja koji se obrađuju. Drugi po broju su pozitivni primjeri koji ukazuju na to da se različitosti na ovim prostorima trebaju posmatrati kao bogatstvo. Slijede primjeri koji kod učenika potiču razvijanje kritičkog mišljenja, te primjeri proporcionalne zastupljenosti elemenata koji se obrađuju. Iako ne brojni, u udžbenicima se nalaze i primjeri koji pokazuju da se u okviru vjeronauke mogu poticati osjećaji jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi i zajednica.

Kontekst u kojem se javljaju pozitivni primjeri u vjeronauci se značajno razlikuje od konteksta ostalih predmeta i uvjetovan je sadržajem koji se izučava na vjeronauci. Obzirom da je fokus na proučavanju

suštine religije, njene istorije i prakticiranja, pozitivni primjeri u vjeronauci se prije svega pojavljuju u vjerskom kontekstu podijeljenom na tri različita konteksta: (a) konfesionalnost kao kontekst koji podrazumijeva odnos između religije koja se proučava i drugih velikih monoteističkih religija; (b) intrakonfesionalnost kao odnos između ljudi unutar jedne religije koji je isповijedaju ili prakticiraju na različite načine i (c) vjerovanje / nevjerovanje kao odnos između vjernika bez obzira koje vjere bili i onih koji se ne izjašnjavaju kao vjernici (ateisti, agnosti, ...). Vjeronačni udžbenici uglavnom se ne bave unutarnjim ili međudržavnim odnosima i fokusirani su na vjerska pitanja. Stoga su i pozitivni primjeri dominantno smješteni u kontekst odnosa velikih monoteističkih religija. To su primjeri kojima se ukazuje na ravnopravnost vjera, a njihovo postojanje kao bogatstvo dato od Boga.

Kao sadržaj pozitivnih primjera dominira, razumljivo, religija. Za razliku od ostalih predmeta koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem, u vjeronačkim udžbenicima nalazimo još jedan sadržaj, a to je čovjek kao individua. Vidimo da se u vjeronauci potiče razmišljanje o čovjekovoj jedinstvenosti i njegovoj jednakosti sa drugim ljudima.

Slijede neki od primjera koji mogu poslužiti kao primjeri kako pozitivno uticati na razvoj tolerancije i zajedničkog života u Bosni i Hercegovini.

Podjednak tretman

Slijede primjeri u kojima se uvažava različitost i prepoznaju istosti unutar različitih religija.

STANOVNICI SVIJETA

Ana, Sanela, David i Chen žive u istom naselju, u istome gradu. Često se susreću na ulici, u trgovinama, osobito u školi. Njihovi roditelji dolaze iz različitih krajeva. Međutim, svi sada žive u istome gradu i svi zajedno pridonose boljem i ljepšem životu ovoga društva i ovoga grada. Žele živjeti u miru i izgrađivati sretniju budućnost. Kao i mnogi drugi ljudi, i roditelji se ove djece pitaju: Što moramo učiniti da bismo bili sretni? Kako možemo izgrađivati pravedniji i radosniji svijet? Kojim vrijednostima moramo učiti našu djecu? Svi imaju ista pitanja, svi traže odgovor.

Roditelji ovih naših prijatelja su vjernici i traže u svojim religijama pouke kako živjeti dobro i ispravno vlastiti život. Roditelji Sanelu često podsjećaju na zapovijedi Kur'ana. David je od svojih roditelja naučio Deset zapovijedi, koje također i vi poznajete: "Ja sam Gospodin, Bog tvoj...". I Ana je naučila od svojih roditelja te zapovijedi. Chenov djed ponavlja svome unuku Budine pouke.

Ja sam put, vjeronačni udžbenik za 5. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Vjernici kršćani su svjesni i da su svi ljudi, bez obzira na vjeru ili nevjeru, rasu ili boju kože, upravo zato što su ljudi, dostači jednog poštovanja.

Tražitelji smisla, vjeronačni udžbenik za I razred srednje škole,
Gadža, Milanović, Paloš, Vučica, i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Primjer u kojem se prezentira Jeruzalem kao grad značajan za sve svjetske religije.

ZNATE LI

da je Jeruzalem sveti grad ne samo Židova već i kršćana i muslimana? Prema NZ onamo je dolazio Isus na godišnje blagdane, onđe je podnio muku i umro. Nakon Isusova uskrsnuća u Jeruzalemu se stvara prva kršćanska zajednica. Godine 70. Rimljani su srušili grad i Hram. U 7. st. osvojili su ga Arapi. Tada Jeruzalem postaje muslimanski sveti grad i hodočasničko mjesto. Od 16. st. do I. svjetskog rata bio je pod Turcima. Osnutkom izraelske države (1948.) postaje njezinim glavnim gradom.

Ja sam put, vjeronomučni udžbenik za 5. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Naredni primjer iz udžbenika pravoslavne vjeronomučnosti pokazuje kako učenici dobivaju znanja i o drugim religijama.

Наставна јединица:

ИСЛАМ - ПОЈАВА И ШИРЕЊЕ

Pravoslavna vjeronomučnost za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Naglašavanje univerzalnosti moralnih normi.

Rođenje nove kulture i civilizacije

Savez između Boga i naroda stvarao je posebno društveno ozračje: izabrani narod postaje narodom braće u kojemu su zaštićeni najslabiji: udovice, siročad, stranci, siromasi. Kao što je Bog milosrdan prema narodu, takav treba biti čovjek prema drugome čovjeku.

Kao što je Bog štitio narod dok je bio zatočenik i tuđinac u Egiptu, tako sada svatko mora biti dobar, s ljubavlju otvoren prema zatočenicima i strancima. Kao što je Bog prema svima bio milosrdan otac, tako u narodu valja posebnu brigu iskazivati onim obiteljima koje su ostale bez oca i posebnu pažnju pokazivati prema siročadi i udovicama. Kao što je Bog bio velikodušan prema bijednu i siromašnu narodu, tako svatko mora naučiti biti širokogrđan prema svakome tko se nađe u gospodarskim poteškoćama. Tako se stvarala "bratska" slika naroda i postupno se rađala nova kultura, nova civilizacija.

Pozvani na slobodu, vjeronomučni udžbenik za 6. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Dakle, musliman je dužan stvarati uvjete za opći mir i blagostanje. Ne smije činiti nepravdu ni muslimanu, ni nemuslimanu, jer Muhammed, a.s., nas upozorava:

„Čuvaj se nepravde, pa da te onaj kome si učinio nepravdu ne prokune, jer se njegova dova i uzdah prima kod Allaha, pa makar on bio i nevjernik.“ (Hadis)

Vjeronomučnost za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Човјек је дужан да поступа према другим људима као према самоме себи, сходно Христовим ријечима: Што год желите да вама чине људи, тако и ви чините њима (Мт 7,12).

Pravoslavna vjeronomaka za 9. razred osnovne škole,
S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Sve što trebam znati naučio me Noa

1. Ne kasni na brod. 2. Sjeti se da smo svi u istom čamcu. 3. Planiraj unaprijed. Nije kišilo kad je Noa gradio korablju. 4. Ostani u dobroj tjelesnoj i umnoj kondiciji. Kad budeš 600 godina star netko bi od tebe mogao zatražiti da učiniš nešto doista veliko. 5. Ne slušaj kritičare. Nastavi s poslom što ga valja učiniti. 6. Gradi svoju budućnost na visokim temeljima. 7. Uvijek je sigurnije putovati u paru. 8. Brzina nije uvijek prednost. Puževi i gepardi bili su u istoj korablji. 9. Kad si pod stresom, plutaj malo! 10. Sjeti se, korablju su gradili amateri, a Titanic profesionalci. 11. Bez obzira na oluje, osloniš li se na Boga, uvijek te na kraju čeka duga.

S Kristom u život, vjeronomak za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

Poticanje osjećaja pripadnosti

DUŽNOSTI PREMA DOMOVINI

.....da gajimo i širimo pošten odnos prema svima koji u njoj žive i itd.

Vjeronomaka za 5. razred osnovne škole, Grupa autora, El Kalem, Sarajevo, 1997

Različitost posmatrana kao bogatstvo

Naredni primjer je dobra ilustracija stava koji preovladava u čitavom poglavlju.

U ovoj cjelini ukratko upoznajemo židovski narod i vjeru (judaizam) jer je kršćanstvo najčešće povezano i, na jedan način, izraslo iz vjere izabranog Božjeg naroda. Zajednički su nam Biblija Staroga zavjeta, patrijarsi i proroci. Najveći svjedoci kršćanske vjere (Isus Krist, Blažena Djevica Marija, apostoli) potječu iz židovskog naroda. Stoga su Židovi naša povlaštена braća i sestre po vjeri, koje moramo upoznavati, prihvataći i s njima biti u dijalogu.

Zajedno u ljubavi, vjeronomak za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Na metaforičan način se govori o zajedništvu unutar koga svaka jedinka ima svoje bitno mjesto, ulogu i značaj.

Život kao most

Ljudski je život kao most, čije kamenje - naslanjajući se jedno na drugo - omogućuje drugima da sigurno njime prolaze. Čvrstoća toga mosta ovisi o svakom ugrađenom kamenu. Krhkost jednoga kamena postaje krhkost cijelog mosta.

Tako je i u našem životu. Njegova čvrstoća i sigurnost ovise o svakom pojedinom čovjeku. Svatko od nas izuzetno je važan. Svatko od nas pridonosi tome da zajednički život bude sigurniji i ugodniji. Slabost jednoga loše utječe na dobro cijele zajednice.

Svaki je čovjek stoga pozvan da pridonosi izgradnji boljega života vlastitim sposobnostima, darovima i zalaganjem. To se naročito ostvaruje razvijanjem kvalitetnih odnosa:

- sa svijetom i stvarima koje ga okružuju,
- s drugim ljudima,
- sa samim sobom,
- s Bogom.

Ja sam put, vjeronaučni udžbenik za 5. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Među ljudima postoje razlike u kulturi, vjeri, načinu života i običajima. Razlike treba poštivati i kao različiti naučiti živjeti. Za susret različitih osoba, naroda i religija potreban je dijalog.

Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole, Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Kritički prikazi

Tamne stranice Crkve u srednjem vijeku

Uza sve ove velike pothvate Crkve u srednjem vijeku bilo je na žalost događaja i postupaka koji Crkvi i njezinom kršćanskom poslanju nisu služili na čast Tu mislimo na križarske ratove, preveliko bogatstvo i raskoš u Crkvi, nastanak inkvizicije i krizu papinstva.

Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Osvajanje Jeruzalema (1099)

Već u Antiohiji križari su strahovito pustošili; bezobzirno su ubijali i pljačkali i muslimane i kršćane. Ono što se dogodilo nakon oslobođenja Jeruzalema zasjenilo je sva dotadašnja nasilja križara. Muslimansko i židovsko stanovništvo grada bilo je gotovo potpuno pobijeno.

J. Heidrich

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole,
Gadža, Milanović, Paloš i Vučetić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Primjer kojim se pokušavaju učenici usmjeriti na uvažavanje duhovnih vrijednosti u odnosu na materijalne vrijednosti, i tretiranje ljudi u skladu sa onim što jesu, a ne sa onim što imaju.

Ja Boga ne trebam kažu, ali zato trebaju ženu za ženom, muža za mužem, auto za autom, položaj za položajem. Nikad situ trajno osamljeni. Ja Boga ne trebam! Kažu, ali zato trebaju tablete i ne mogu zaspati. Od čežnje im ostala pohlepa, od ljubavi strast, od politike intriga, od moći nasilje, od autoriteta prisila, od tehnike tjeskoba, od bogatstva svađa, od vjere običaj. Blažen čovjek koji Boga treba.

S Kristom u život, vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

Ravnopravnost

Muslimani vjeruju u Božije poslanike čija se imena spominju u Kur'anu. Također vjerujemo da je bilo i drugih Božjih poslanika. Dužnost je muslimanima da se prema pripadnicima drugih vjera i svim ljudima odnose s poštovanjem i uvažavanjem.

Vjeronauka za 7. razred osnovne škole,
Omerdić i Kalajdžisalihović, El Kalem, Sarajevo, 2005

RAZLIČITI, ALI POVEZANI

Ljudska je zajednica sastavljena od različitih religija, različitih jezika i naroda. Različiti su običaji, lica, odjeća. Različitim imenima zovemo Boga, na različite načine mu se klanjam. To je naše bogatstvo i naša budućnost. Podijeljenost i diskriminacija koje postoje među ljudima trebaju ustupiti mjesto dijalogu, prijateljstvu i međusobnom uvažavanju.

Ja sam put, vjeronaučni udžbenik za 5. razred osnovne škole,
R. Razum, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Individualna, grupna i druga ljudska prava

Promovisanje koncepta univerzalnih ljudskih prava.

Dekalog i ljudska prava

Često čujemo kako su djeci, ženama, radnicima i mnogim drugim ljudima ugrožena njihova prava. Je li to točno i u čemu se krše ljudska prava? Koja su temeljna prava čovjeka? Imaju li svi ljudi ista prava?

Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Dobar primjer o jednakosti polova.

Čovjek je stvoren kao muškarac i žena. Oni su pred Bogom jednaki i imaju isto dostoјstvo. Muškarac i žena tvore zajedništvo koje je uzor ljudskog zajedništva uopće.

Tražitelji smisla, vjeronaučni udžbenik za I razred srednje škole, Gadža, Milanović, Paloš, Vučica, i Vuletić,
Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Promovisanje univerzalnih vrijednosti.

Rat i bezobzirna trka u naoružavanju također se protive petoj Božjoj zapovijedi.

Zadaća je svakog čovjeka promicati mir i ljubav među ljudima i narodima.

Mir se izgrađuje na temeljima pravednog društva, ravnopravnosti svih naroda,

solidarnošću i materijalnim pomaganjem siromašnih zemalja.

Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Nakon primjera koji ukazuju kako intrinzična dimenzija vjere kao ljubavi prema Bogu i ljudima može biti pokretač tolerancije i integracije slijede primjeri koji negativno utiču na procese integracije.

5.4.2.2 Primjeri koji NISU u skladu sa Zakonom i reformskim obećanjima

U udžbenicima vjeronauke nalazi se značajno veći broj negativnih primjera nego onih koje bismo mogli istaći kao **vrlo** pozitivne, odnosno eksplicitno u skladu sa Zakonima i Obećanjima. Najviše je primjera u kojima se daju stereotipni prikazi sadržaja, bilo da je to vlastita ili druga vjera, narod, država ili individualne karakteristike čovjeka. Slijede primjeri isticanja „vlastitog“ nasuprot „onoga što nije naše“, a na trećem mjestu po frekvenciji pojavljivanja je naglašavanje ugroženosti. U skladu sa predmetom izučavanja u okviru vjeronauke, sadržaj najvećeg broja negativnih primjera je religija. Dakle, negativni primjeri najčešće pružaju stereotipne prikaze unutar religije, ističu „vlastitu“ religiju nasuprot drugima i kod učenika nastoje potaknuti pripadnost svojoj religiji pri tome tretirajući pripadnost drugoj religiji kao „pogrešku“ ili „zabluđu“.

Isticanje, neproporcionalna zastupljenost

Da li su u tekstu i grafičkim prikazima svi narodi, dijelovi države ili religije podjednako zastupljeni? Da li se u interpretacijama sadržaja svim narodima, dijelovima države ili religijama daje podjednak tretman?

Vjeronauka je predmet u kojem se učenici podučavaju osnovama religije kojoj pripadaju. Te osnove uključuju osnovne „teorijske“ i „praktične“ postulate religije, istorijski pregled i odnose sa drugim vjerama. Stoga je i za očekivati da najveći dio udžbenika bude posvećen religiji koja se izučava. Ali, u udžbenicima se nalaze i sadržaji koji su itekako relevantni za formiranje učenikove percepcije o konstrukciji države i odnosima kako unutar nje, tako i sa drugim državama. Analiza sadržaja udžbenika vjeronauke je bila upravo fokusirana na ovakve primjere. Gledajući kriterij isticanja, odnosno neproporcionalnosti u

prezentaciji sadržaja vidimo da se on najčešće pojavljuje u kontekstu odnosa tri religije koje dominiraju u Bosni i Hercegovini (u prosjeku 13 primjera po udžbeniku). Istiže se vlastita religija, njene kvalitete i prednosti pripadanja upravo toj religiji. Drugi po redu kontekst u kojem se pojavljuju primjeri isticanja i neproporcionalne zastupljenosti je međudržavni (oko 7 po knjizi). Razlog tome je što se u udžbenicima često koriste primjeri iz drugih zemalja radi ilustracije. Primjeri se dominantno odnose na religiju (oko 11 po udžbeniku), ali su dosta česti i primjeri isticanja individualnih osobina ljudi (oko 5 po udžbeniku). U njima se govori o tome kako su ljudi koji pripadaju toj vjeri „pošteni“, „pozdravljeni“, jednom riječju „pravi“ ljudi, dok su drugi „zastranili“, „nesigurni“, „otuđeni“, skloni antisocijalnim ponašanjima i slično.

U ovom primjeru, kao i u cijelom udžbeniku iz kojeg je preuzet, naglašava se značaj pape Ivana Pavla II u konstituisanju susjedne države, u isto vrijeme ne spominjući Papin značaj za Bosnu i Hercegovinu i njegove posjete našoj državi.

...Pridonio je međunarodnome priznanju Republike Hrvatske, koju je posjetio u tri pastoralna pohoda (1994., 1998. i 2003)

Pozvani na slobodu, vjeronaučni udžbenik za 6. razred osnovne škole,
R. Razum, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Primjer u kome se kao referentna tačka koristi Republika Hrvatska, iako se ista odredba nalazi i u BiH zakonodavstvu.

**Svako ljudsko biće ima pravo na život. U Republici Hrvatskoj nema smrtne kazne.
Iz Ustava RH, čl. 21.**

Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

U narednom primjeru vidimo isticanje „vlastitog“ koje je savršeno kroz poređenje sa drugim koji nisu „savršeni“.

**Neki narodi su shvatili post kao samoučenje ne jedući ništa duže vrijeme (budisti),
drugi su sve jeli, izostavljajući samo meso i masti životinjskog porijekla (kršćani).
Islamski post je jedini savršeni post i samo od takvog posta ima pune koristi.**

Vjeronaučna knjiga za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

**Док се хришћанска црква ширала и јачала, црни облаци Божијега гњева
скупљали су се над преступним јеврејским народом. Пророчанство
Спаситељево, да од Јерусалима и храма неће остати ни камен на камену,
испунило се дословце.**

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Subjektivno isticanje dominantnog položaja.

**Свети Стефан је бранио Христову науку од јеврејских књижевника и
фарисеја и био је мудриј од њих.**

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Isticanje katoličke crkve u odnosu na druge kršćanske crkve.

Kao što je samo jedan Krist, tako postoji samo jedno njegovo Tijelo, samo jedna njegova Zaručnica: »jedna katolička i apostolska Crkva«.

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole,
Gadža, Milanović, Paloš i Vučetić, Katihetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

U naredna tri primjera se ističu prednosti vjerske pripadnosti na različitim nivoima - nivou uključenja u širu zajednicu naroda, nivou ličnog spasenja ili nivou „patriotskih zasluga“:

Dolaskom novih naroda na europske prostore i padom Zapadnoga Rimskog Carstva Crkva se našla u sasvim novim okolnostima. Otvoreno je izašla ususret novodoseljenim narodima. Pokrštavanjem novoprdošlih naroda započinje novo razdoblje europske povijesti. Prihvaćanjem kršćanstva doseljenici zajedno s preostalim starosjediocima izgrađuju novu Europu utemeljenu na antičkoj i kršćanskoj kulturi. Među novoprdošlim narodima nalaze se i Hrvati, koji se pokrštenjem uključuju u zajednicu europskih kršćanskih naroda.

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole,
Gadža, Milanović, Paloš i Vučetić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Сваки човјек који жели спасење мора бити члан Христове Цркве, мора вјеровати њеној науци и покоравати се њеним наредбама.

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Bosanskohercegovački muslimani su starosjedioci ove zemlje. Oni su oduvijek živjeli na ovim prostorima i stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrtaja i unutrašnjih pokušaja njenog razaranja.

Vjeronauka za 8. razred osnovne škole, Sulejmanović i Kapetanović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Nepoticanje osjećaja pripadnosti u udžbenicima vjeronauke

**Da li se sadržajem udžbenika potiče osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini?
Da li se učenici usmjeravaju da kulturni identitet i tradiciju svih naroda doživljavaju kao zajedničko nasljeđe i razvijaju osjećaj da iste dijele sa svim građanima BiH?**

Primjeri nepoticanja osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini dosta su česti u udžbenicima vjeronauke. Jedan od razloga ovome je to što se najveći broj tih primjera nalazi u katoličkoj vjeronauci gdje su udžbenici kopije udžbenika iz Hrvatske.

Tako se npr. prilikom prezentiranja lokacija na koje su se naselili Židovi u 15. vijeku kao primjer ističe Dubrovnik, a ne pominju sinagoge u BiH.

Sefardi, europski Židovi su prvotno živjeli na andaluzijsko-španjolskom govornom području. Stvorili su opsežnu književnost na arapskom. Nakon izgona iz Španjolske, krajem XV. stoljeća, dio sefardskih izbjeglica nastanio se u Bosni i na jugu Hrvatske, npr. u Dubrovniku, gdje i danas postoji židovska sinagoga.

Tražitelji smisla, vjeronomučni udžbenik za I razred srednje škole, Gadža, Milanović, Paloš, Vučica, i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Slično ovome, naredni primjer govori o Grkokatolicima i protestantizmu u Hrvatskoj.

**....Grkokatolici u Hrvatskoj imaju svoju biskupiju koja se zove Križevačka eparhija....
.... U Hrvatskoj protestantizam nije uhvatio dubljeg korijena....**

Zajedno u ljubavi, vjeronomučni udžbenik za 7. razred osnovne škole, Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

“Naša zemlja” se ne odnosi na Bosnu i Hercegovinu, već na Srbiju.

Српска Црква има своје епархије ван граница наше земље,

Pravoslavna vjeronomučna knjiga za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Evo jednog primjera kojim se eksplicitno potiče socijalna distanca među narodima:

Stradanje Srpske crkve za vrijeme II svjetskog rata

... Naravno, ovdje treba napomenuti da su stradali i pripadnici drugih naroda (Jevreja, Roma, časnih Hrvata i drugih), ali o njima više pišu oni koji se bave istorijom tog naroda.

Pravoslavna vjeronomučna knjiga za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katehetski odbor, Banja Luka, 2005

Različitost posmatrana kao problem

Da li se postojeće različosti u kulturnom identitetu i tradiciji posmatraju kao prednost i vrijednost ili kao problem?

Ovo je jedna je od ključnih BiH tema u kojima nastava iz vjeronomučnosti može biti značajan pozitivan faktor u promjeni načina posmatranja različitosti, s tim da zrela religioznost i podrazumijeva tretiranje različitosti kao Božje datosti i bogatstva.

Ipak, u udžbenicima nalazimo veliki broj primjera koji ukazuju na različitost kao problem. Oni su posebno vezani za kontekst odnosa tri velike monoteističke religije – pravoslavlja, katoličanstva i islama, te odnos prema manjim religijskim skupinama i skupinama ljudi koji ne vjeruju u Boga. Pripadnost različitim religijama prezentira se kao problem na samu na planu suživota u BiH (kao što je to slučaj u istoriji) nego i na individualnom planu (ljudi koji nisu pripadnici te religije su po svojim osobinama problematični).

**Секташи се међусобно разликују, али имају и нешто што им је заједничко.
Свима њима је циљ да разоре оне основне елементе људске егзистенције,
као што су ПОРОДИЦА и ДРЖАВА.**

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

U narednom primjeru se djeca podučavaju da trebaju pomagati ljudima iz svog okruženja, ali se riječi Muhammeda a.s. interpretiraju samo u kontekstu pomoći prema muslimanima.

**Musliman je dužan voditi računa o drugom muslimanu i pomagati mu kad god se
ukaže potreba. Muhammed, a.s. upozorava:**

**„Haram je svakom muslimanu da večera ako zna da u njegovom komšiluku postoji
neko ko nema šta da večera.“ (Hadis)**

Iz ovog hadisa vidimo kolika je obaveza muslimana prema drugom muslimanu.

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Ovo je primjer negativnog stava prema ljudima koji odstupaju u ritualnoj dimenziji u odnosu na druge sljedbenike. Njihova različitost biva žestoko osuđena.

Krštenje djece?

**Neki roditelji danas smatraju da ne treba krstiti djecu, već da će ona sama, kada
odrastu, odlučiti že li se ili ne žele krstiti. Imaju li ti roditelji pravo? Ako roditelji
ne bi tražili krštenje za svoje dijete, čekajući da ono postane punoljetno pa da samo
odluči o tome, to bi bilo kao da stave dijete izvan kućnih vrata, očekujući da ono odluči
želi li pripadati ili ne toj obitelji. Ili, takva odluka sličila bi odluci roditelja koji svoje
dijete ne žele naučiti hrvatski jezik i pravila ponašanja, kako bi ono moglo, kada bude
punoljetno, odlučiti kojim će jezikom govoriti i koja će pravila ponašanja slijediti.**

Pozvani na slobodu, vjeronaučni udžbenik za 6. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Evo primjera negativnog stava prema ateistima:

**Вјера у Бога је услов среће и спасења. Човјек без вјере је сличан лађи
без компаса. И као што лађа без компаса не може сигурно да плови
желјеном пристаништу, тако и човјек без вјере не може достигнути
тихо пристаниште спасења. Губитак вјере је највећа несрећа за
човјека. Тад гријех против вјере зове се атеизам или безбоштво. Овај
гријех је велики и неопростив а њега могу код човјека проузроковати
разне околности као, нпр., рђаво васпитање, зли примјери у младости,
једнострана и површна ученост.**

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Stereotipni prikazi

Da li se učenicima prezentiraju različita mišljenja o istom problemu ili se u prezentacijama polazi od uvriježenih grupnih stereotipa?

U opštem pregledu vidjeli smo da su stereotipni prikazi najčešći negativni primjeri. U ovu grupu spadaju kako stereotipni i romantičarski prikazi vlastite religije, tako i stereotipno prikazivanje drugih vjera ili drugih grupa ljudi. To su primjeri koji ne omogućavaju nikakvo kritičko sagledavanje sadržaja koji se proučava, u kojima se romantičarski pripovijeda kako bi gradivo izgledalo kao priča, dok se u objašnjavanju drugačijeg koriste ustaljeni stereotipi.

U svojim osvajačkim pohodima Turci su zauzeli Bosnu i Hercegovinu te velik dio Hrvatske. Dio katoličkog stanovništva bio je prisiljen napustiti svoja ognjišta, a znatan broj je prešao na islam. Brojni su katolici izdržali sve pritise i sačuvali vjerski i nacionalni identitet. Teškom borborom za vlastitu opstojnost Hrvati su sprječili daljnja turska prodiranja u Europu, pa im je zbog toga udijeljen naslov »predzidi kršćanstva«.

S Kristom u život, vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

Кирило и Методије

.....Народ их је срдачно дочекао, јер су проповиједали Христову науку на њима разумљивом језику.

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Удаљавајући се од Бога, човјек све мање личи на човјека, постаје НЕЧОВЈЕК.

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Zato su muslimani poznati kao blag narod, koji prašta i koji svoju ljutnju brzo savlada.

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Цар је видио да су хришћани најбољи људи у Царевини и зато им даде чиновничка мјеста.

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Navika uvezena sa bezbožničkog Zapada je da ljudi žive u istoj zgradi, a ne poznaju se. Rezultat takvog ponašanja je depresija, najrasprostranjenija bolest na Zapadu.

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Pravoslavna dijaspora

Prisustvo pravoslavne dijaspore utiče blagovorno i na narode među kojima i sa kojima pravoslavci zajednički žive. Tako danas imamo mnoge Nijemce, Francuze, Engleze, Amerikance i druge koji su prihvatali drevnu i vječno novu vjeru svojih praotaca.

Primajući Pravoslavlje oni se u stvari vraćaju sebi samima, svojoj hiljadugodišnjoj pravoslavnoj prošlosti, koja je docnije bila zamračena nepravoslavnim nanosima.

Pravoslavna vjeroučka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Kosovska etika

Kosovska etika, izražena u narodnim pjesmama, smatra se i danas najvišim dometom moralne svijesti jednog naroda, utkane u bol za izgubljenom državom koju treba vaskrsnuti oslobođanjem Kosova i svih srpskih zemalja...

Pravoslavna vjeroučka za 7. razred osnovne škole, N. Pajić, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Romaniziranje lika.

Blaženi Alojzije Stepinac, branitelj čovjekova dostojanstva

Alojzije Stepinac jedan je od najznačajnijih likova novije povijesti Crkve u Hrvata. ...

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata aktivno se zalaže za žrtve rata zahtijevajući "puno poštovanje čovječe ličnosti bez obzira na dob, spol, vjeru, narodnost i rasu". Poznate su njegove riječi izrečene 1942.: "Svaki narod i rasa, kako se odrazuje danas na zemlji, imade pravo na život dostojan čovjeka. Svi oni bez razlike, bili pripadnici ciganske rase ili koje druge, bili Crnci ili Evropejci, bili omraženi Židovi ili ponosni Arijci, imadu jednako pravo da govore 'Oče naš, koji jesi na nebesima' (Mt 6,9)."

Oštro osuđuje progone Srba, Židova, Roma. Zalaže se za zatvorene i progonjene. Bio je vrlo aktivnan u pomaganju Židovima. Kao mladi svećenik i kasnije kao nadbiskup zauzimao se za slabe i potrebne, a na njegov poticaj osnovan je Caritas zagrebačke nadbiskupije.

Nakon rata, komunističke ga vlasti osuđuju na prisilan rad. Jedno je vrijeme proveo u zatvoru u Lepoglavi, nakon toga je zatočen u Krašiću, gdje je i 1960. umro. BI.

Alojzije Stepinac "stradalnik je za jedinstvo Crkve i jedan od mučenika za jedinstvo kršćana".

Ja sam put, vjeroučni udžbenik za 5. razred osnovne škole, R. Razum,
Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Naglasak na ugroženosti i diskriminacija

Da li se kod učenika potiče stav da su svi ljudi bez obzira na njihovu religijsku pripadnost ravnopravni? Da li se „drugi“ diskriminiraju kako bi se istakle kvalitete vlastite grupe?

Najveći broj negativnih primjera diskriminacije se odnosi na diskriminaciju ateista, odnosno ljudi koji ne vjeruju u Boga. Primjeri ove diskriminacije govore učenicima o ateistima kao nedovršenim ili bolesnim ljudskim bićima. Pored ovih primjera uočili smo i prikazivanje vlastite vjere i njenih sljedbenika kao nekoga ko je vječito napadan i ko je morao stalno da se brani, najčešće u okviru odnosa između velikih religija. Ovi primjeri za svoj sadržaj uglavnom imaju narod.

Primjer diskriminatorskog odnosa prema ljudima koji ne pripadaju velikim religijama.

Секташи се међусобно разликују, али имају и нешто што им је заједничко. Свима њима је циљ да разоре оне основне елементе људске егзистенције, као што су ПОРОДИЦА и ДРЖАВА. Сама ријеч секта је латинског поријекла и значи слједовати.

Знајући да је породица стуб и темељ сваког друштва секташи настоје свим силама да униште породицу и да направе неслогу у породици по њиховом принципу: «Што горе - то боље». Својим члановима у већини случајева секте налажу раскидање свих веза и односа са породицом и родбином. Оне секте које пропагирају отворени сатанизам иду још и даље. У њиховим молитвама чују се и слједеће ријечи: «Ишчупај мајку из свог срца и пљуни у лице свога оца». Морамо знати да су сви секташи, у ствари, лажни учитељи и да је њихова наука уперена првенствено против Христа као Спаситеља људског рода. За њих је речено да су то «вуци у јагњећој кожи» и зато их се требамо клонити. Иначе, посљедице «сарадње са њима» су болне и остављају дубоке ране, како на појединцу тако и на његовој породици. Све секте су подједнако опасне за душу сваког хришћанина. Њихови оснивачи су углавном људи са неким емотивним и психичким тегобама. Због тих својих поремећаја умишљају да је Бог баш њих изабрао да шире његову ријеч. По њима, сви други су у тешкој заблуди, а само они корачају правим путем.

Њихова стријела усмјерена је на лабаве личносги или, пак, на личности које имају велике проблеме, на људе који преживљавају неки тежак прелазни период (губитак запослења, распад брака, сукоб са родитељима). Такве особе су њихов плијен и они то вјешто користе. Да не бисмо постали и ми плијен ових „вукова у јагњећој кожи“, морамо уложити превентивне мјере да не паднемо у њихове замке. Те мјере су: добро познавање учења наше Цркве, похађање богослужења у нашој Цркви, контакти са својим свештеницима и поштовање црквених заповијести. „Јеретичке књиге не читати“. Наравно, морамо знати и имена тих секта и њихова лажна учења да бисмо их на вријеме могли избегаћи и не долазити у контакт са њима.

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Negativan stav prema ateistima.

Ateizam znači bezboštvo, dakle odgajanje bez Boga. Tvrde da je to izraz napretka. Iz iskustva najnovijih događanja znamo da se bez Boga i protiv Boga ne odgaja plemenite ljudi, a vrlo često se odgaja takve koji su stvorili Ošiviećim.

S Kristom u život, vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

Znanost i tehnologija mogu pospješiti jačanje praktičnog ateizma, posebno ako se čovjek previše zanosi svojim znanjem i tehnološkim napretkom. Kada ga znanstveni

**uspjesi ponesu do te mjere da zaboravi na sva etička i moralna načela, toliko da mu
Bog više ne treba, on se počinje ponašati kao ateist.**

S Kristom u život, vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

**Svi pravoslavni hrišćani su dužni da se svakodnevno mole Bogu za sve one koje je
Bog odabrao da pronose slavu Imena Njegovog među one narode koji su još u tami
neznanja i čakaju da ih obasja svjetlost Evanđelja Njegovog.**

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Poticanje mržnje prema Jevrejima. Pripisivanje negativnih karakteristika i generalizacija.

.....посрамљени Јевреји.....

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

**Појавивши се у центру јеврејства, али прекинувши са њим сваку везу
Црква је у лицу Јевреја добила раздражене непријатеље.**

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Ovaj primjer implicitno sugerira kako svi koji nisu pripadnici islama ne žive prema Božjim uputama.

**Kako se ni ostatak svijeta nije mnogo pridržavao ranijih Božijih uputa, pojava
Božijeg poslanika bila je neophodna.**

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Ćatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

U okviru lekcije „Dužnosti prema domovini“ data je pjesma u kojoj se naglašava stradanje dobrih i nevinih, i u kojoj se istovremeno glorificuje i spremnost na žrtvovanje u ime domovine.

OD MAŠRIKA DO MAGREBA

**Od mašrika do magriba,
svuda gdje se ezan čuje,
ubijaju jata Tvoja,
Tvoje ševe i slavuje.
Naše selo umuklo je
pa nebesa tužno stoje!
Al' što više krvarimo,
Sve više Te mi volimo,
sve glasnije mi Mičemo
i u zori osvićemo...
Ovog časa - dok ti spavaš –
kolju grlo jedne ptice!
Ubijaju - ni zbog čega! –
nježnu braću i sestrice!
Ovog časa - dok ti spavaš –**

**na odžaku gnijezda pale.
Noćas mrznu - ni zbog čega! –
mrtve oči ptičje male!
Ovog časa - dok ti spavaš –
novo jato na put kreće.
Grimo se i gledamo:
koga sutra biti neće?
Džemaludin Latić**

Vjeronauka za 5. razred osnovne škole, Grupa autora, El Kalem, Sarajevo, 1997

...живот хрићанске Цркве се претворио у тешку драму у којој је читавим потоцима текла хришћанска крв. Али, из земље оквашене крвљу хришћанских мученика, брзо је расла хришћанска Црква и побједоносно ишла своме слављу.

Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Boreći se stoljećima za »krst časni i slobodu zlatnu«, vjernici Crkve u Hrvata najvećim su dijelom ostajali vjerni evanđelju i jedinstvu s rimskim biskupom, unatoč progostvima i nedaćama svake vrste.

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole, Gadža, Milanović, Paloš i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

5.4.3 Prisustvo političkih sadržaja

Da li se u udžbenicima daju kritički osvrti na političke procese i situaciju u BiH ili se nude pristrasne političke interpretacije?

Vjeronauka kao predmet koji podučava vjeri (i to onoj vjeri kojoj učenik po rođenju pripada) u multikulturalnom, multietničkom, građanskom društvu bi trebala da bude predmet oslobođen sadržaja u kojima se obrađuju političke teme, te sadržaja kojima se stvara uska veza između zvanične politike i vjere. Ali, analiza sadržaja udžbenika pokazuje da politički sadržaji nisu izostavljeni ni iz udžbenika vjeronauke.

Pozitivni primjeri političkih sadržaja javljaju se samo u kategoriji poštovanja ljudskih prava. Tih primjera je u prosjeku 1 po udžbeniku, a nešto su češći u udžbenicima islamske vjeronauke u odnosu na druge dvije.

Za razliku od geografije i istorije, u udžbenicima vjeronauke nailazimo na primjere integracije građanske politike sa politikom vjerskih institucija. Iako ih u odnosu na BiH teme nema u tolikoj mjeri, primjeri prezentiranja političkih sadržaja su najčešći u pravoslavnim vjeronaučnim udžbenicima, dok je integracija politike vjerskih institucija sa građanskom politikom nešto više zastupljena u udžbenicima za islamsku vjeronauku.

U našoj ponosnoj domovini Bosni i Hercegovini je bilo mnogo boraca koji su vlastitim životom potvrdili veličinu i istinitost svoga Sehadeta. I danas su Bošnjaci spremni

na tu potvrdu Sehadeta, ako zatreba, braniti Vjeru i Domovinu. Takvih muslimana je mnogo i na drugim dijelovima naše planete.

Vjeronauka za 7. razred osnovne škole, Omerdić i Kalajdžisalihović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Svi smo kao članovi društva pozvani poštivati građanske vlasti i s njima surađivati u izgradnji pravednog društva. S druge strane, ako građanske vlasti propisuju i slijede odredbe protivne temeljnim ljudskim i kršćanskim vrijednostima, dužni smo im uskratiti svoje poštovanje i poslušnost jer „treba se većma pokoravati Bogu negoli ljudima”.

S Kristom u život, vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole,

Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

Dijalog s onima koji misle drugačije nastoji se ostvariti i u komunističkim zemljama.

Nastavljaju se ustajni pokušaji promjene ozračja i demokratizacije, iako često s vrlo slabim konkretnim rezultatima. Sveta Stolica i Jugoslavija uspostavljaju diplomatske odnose 1967. godine. Godine 1976. započinje velika proslava Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata koja će dati neizbrisiv biljeg crkvenom i nacionalnom životu. Mnoštvo okupljenih vjernika potiče se na produbljivanje kršćanske vjere. Ujedno je to i prigoda za bolje upoznavanje bogatstava nacionalne povijesti koje je tadašnji režim svjesno prešućivao.

.....

Papa Ivan Pavao II tijekom svojeg vršenja papinske službe neprekidno iskazuje otvoreno zanimanje i skrb za sve koji trpe. To je potvrdio i tako što je tri puta posjetio Hrvatsku, a u dva navrata i Bosnu i Hercegovinu.

Prigodom svoga prvog dolaska u Hrvatsku, papa je istaknuo: »U ovom trenutku, kad prvi put stupam na hrvatsko tlo, i dok ga s gaućem cijelim, radostan sam što mogu pozdraviti cijelu ovu voljenu zemlju i sve njezine stanovnike.«

Potpisivanjem posebnih ugovora sa Svetom Stolicom stvoreni su potrebni zakonski okviri za slobodno djelovanje Crkve u slobodnoj državi.

Odvražni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole, Gadža, Milanović, Paloš i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Danas su islamske zemlje suočene sa svojevrsnom ucjenom: naime, ako se žele učlaniti u organizaciju UN, moraju se bar prešutno odreći džihada kao organizirane forme općih muslimanskih interesa. Uzroke ovakvog odnosa prema muslimanima prije svega treba tražiti u vlastitim slabostima i njihovom udaljavanju od islama.

Vjeronauka za 8. razred osnovne škole, Sulejmanović i Kapetanović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Muslimani su se uspješno oduprli planskim nastojanjima da se sekularizira islamski svijet namećući mu tzv. Svjetovni zakon. Islam bi se tako sveo samo na „osobnu stvar svakog pojedinca“ čime bi se otklonio ili bar smanjio njegov uticaj na društvena događanja.

Vjeronauka za 8. razred osnovne škole, Sulejmanović i Kapetanović, El Kalem, Sarajevo, 2005

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ЕКУМЕНИЗАМ

Као израз тежњи да се превазиђе вјековна подијељеност хришћана у више хришћанских заједница и да се поново успостави видљиво јединство свих хришћана. ЕКУМЕНИЗАМ се, у свом модерном облику, јавља почетком 20. вијека...

...Екуменски покрет је себи као крајњи циљ назначио уједињење свих хришћана (хришћанских заједница) у једну Цркву. Овај покрет је подијелио хришћански свет: док једни са одушевљењем прихватају Светски савјет цркава, други га са негодовањем одбацују, видећи у њему "свејерес"...

...Православни критичари екуменизма истичу да је овај покрет типични производ протестантског поимања хришћанства и Цркве. То поимање подразумијева да не постоји једна истина и једна Црква, него да свака од бројних "цркава" посједује понешто од истине...

...На екуменским скуповима данас и православни већ сасвим незазорно учествују у заједничким молитвама, вјероватно мислећи да тиме унапређују екуменски "дијалог љубави"...

...Став Православне Цркве по овом питању кристално јасно је формулисао свети Иринеј Лионски још у II вијеку: "Наша вјера је сагласна са Евхаристијом и Евхаристија потврђује нашу вјеру".

У круговима ССЦ све су гласнији и бројнији заговорници дијалога са другим религијама. Резултат тога је и присуствовање у својству гостију, представника јеврејске, исламске и још неких религија. Овим опредјељењем за међурелигијски дијалог ССЦ се приближава масонским позицијама. А то је укидање свих вјерских разлика са циљем да се створи једна универзална свјетска религија, која би садржавала понешто од сваке религије.

Није тешко претпоставити да ће тада доћи Антихрист, да ће се зацарити и владати цијелим свијетом. Зато би православни требали што прије да напусте Светски савјет цркава.

Pravoslavna vjeronomaka za 6. razred osnovne škole, N. Mojsilović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

5.4.4 Poticanje razvoja kritičkog mišljenja

Da li sadržaj udžbenika potiče učenika na samostalno kritičko sagledavanje neke teme? Da li se kod učenika razvija stav da su razlike u mišljenju poželjne?

Religija kao dogmatsko učenje traži od svojih sljedbenika prihvatanje učenja bez potrebe za dokazima. Ukoliko se i prezentiraju „dokazi“ они су искључivo u svrhu potvrde religijskog učenja. У складу с тим, за очекivati је да у подучавању уčenika вјери постоји пуно примјера у којима се информације nude из само једног извора, те се one prezentiraju на начин да као такве требају бити usvojene, а не preispitivane. Поштујући ту чинjenicu i uzimajući u obzir да sadržaj udžbenika vjeronomake ipak nije само podučavanje vjerovanja, nego sadrži i dimenziju konsekvenci, односно uticanja vjere na konkretan svjetovni живот i suživot, analiza sadržaja је показала да у udžbenicima vjeronomake има доста примјера који не допрносе

razvoju kritičkog mišljenja. To su prije svega primjeri u kojima se ne ostavlja dovoljno prostora za formiranje vlastitog mišljenja učenika. Oni su najčešći u udžbenicima islamske vjeronomreke.

Jedan filozof, gledajući vjernike kako izlaze iz džamije, priznao je da je vjernicima najlakše - oni uvijek znaju kojim će putem krenuti, dok filozofi čitav život traže svoj put i na kraju, kada ga nađu, vide da su unatoč svemu pogriješili.

Vjeronomreka za 7. razred osnovne škole, Omerdić i Kalajdžisalihović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Prije dolaska Muhammeda, a.s., stanovnici Arabije bijahu utonuli u idolatriju, neznanje i sujevjerje. Izolirana ogromnim pustinjama Arabija je bila bez škola, biblioteka, a pismeni ljudi su bili prava rijetkost. Iako su imali bogat i slikovit jezik na kome su se mogli izraziti i najtanahnije ljudske misli, u ostacima njihove literature može se uočiti sav primitivizam, niska svijest i barbarizam.

Vjeronomreka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Секте и њихово дјеловање

Исцрпну анализу секташког дјеловања даје Маргарет Сигнер, водећи светски стручњак за секте:

- изолација чланова и контрола свих информација;
- новац као средство манипулације људским судбинама;
- припадници се морају потпуно покоравати вољи вође и строго придржавати упутства прописаних правилником.

Циљ секташких дјеловања је двострук. Он се састоји у уништавању појединца и уништавању породице, па и самог друштва у целини.

Уништење појединца

Већина секта захијевају од својих присталица прекид са властитим мишљењем и осjećањима. То значи безрезервно покоравање вођи секте. Тим методом стиже се до послушности. Овај метод нарочито се примјењује према новим кандидатима. Секте су непријатељски расположене нарочито према вјерским заједницама из којих су и поникле и према онима са богатом вјерском традицијом.

Уништење породице

Многе секте, нарочито новије, налажу својим присталицама потпуно кидање веза са породицом, ближом и даљом родбином, посебно оном која није у њиховом чланству. Породица је основна ћелија друштва. Разбијањем ове главне друштвене ћелије лако ће се остварити њихов план. Разбити породицу значи разбити и друштво у целини.

Pravoslavna vjeronomreka za 8. razred osnovne škole, V. Stojanović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Nakon Drugog svjetskog rata u zemljama istočne Europe vlast preuzimaju комунисти, а комунизам постаје službena идеологија. Krše se osnovna ljudska и вјerska prava, mnogi su krivo optuženi, mnogo je ubijenih i zatočenih. Diljem Europe

Crkva diže svoj glas u obranu općeljudskih i vjerskih sloboda. Nadbiskup Stepinac više puta upućuje pismeni prosvjed komunističkim vlastima zbog ubijanja nedužnih ljudi, moleći za spas nepravedno osuđenih.

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole, Gadža, Milanović, Paloš i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

U „modernom svijetu“ ljudi žive godinama jedni do drugih u istoj zgradici, a ne poznaju se. To je navika uvezena sa bezbožničkoga Zapada. Rezultat takvog ponašanja je depresija, najrasprotranjenija bolest na Zapadu. Ona najčešće proizilazi iz osjećaja usamljenosti i bespomoćnosti.

Usamljenost i bespomoćnost idu jedno uz drugo. U svijetu gdje žive muslimani ovakve bolesti skoro da nema, a samoubistva su rijetka. Znamo da je na Zapadu životni standard visok, a eto ljudi su opet nesretni.

Zašto?

Ne treba biti veliki mudrac da bi se odgovorilo na ovo pitanje. Čovjek je društveno biće. On ima potrebu da zlo i dobro dijeli sa drugima. Tek tad je sretan i siguran. Koliko je korisno druženje najbolje je pokazao rat u BiH. U ovom najkrvoločnijem ratu u povijesti modernoga svijeta, Bosanci su ostali psihički zdravi.

Psihijatri sa Zapada su prognozirali da ćemo u ratu, a zatim poslije rata zapadati u depresije. To se nije desilo jer u ratu smo s komšijom dijelili sve, a sad izademo na ulicu i radujemo se svakom preživjelom muslimanu. To oplemenjuje naš život. Osjećamo se jakirn i izdržljivim.

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Na zadnjem času!

Naša lijepa Zemlja je bogatija za jednog pametnog dječaka ili djevojčicu, jer ti si sada obrazovaniji i sigurniji. Sigurnost ti garantira vjera i znanje. Ove godine si naučio mnogo, a iduće, ako Bog da, naučit ćeš i još više. Dobro se odmori, ali nemoj besposličariti. Bavi se sportom, plivaj, čitaj, uči, razmišljaj... Naravno, ne čitaj stripove. Oni su za one bez mašte, one što im baš sve mora biti nacrtano. Ne bi bilo loše da malo ranije nabaviš knjige za sedmi razred i da ih pročitaš. Ne da učiš, samo da ih pročitaš. Onako, informacije radi, tek da znaš šta će se učiti. Probaj, svidjet će ti se. Naročito udžbenik vjeronauke. Mir nek je Božiji na sve nas.

Autor

Vjeronauka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Čovjek se spasava samo vjerom, dobra djela nisu potrebna.

Pravoslavna vjeronauka za 8. razred osnovne škole, V. Stojanović, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Usred strahota Drugoga svjetskog rata, zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac neustrašivo diže svoj glas u obranu svakoga čovjeka, neovisno o njegovoj nacionalnoj, vjerskoj i političkoj pripadnosti:

Svaki narod rasa, kako se odrazuje danas na zemlji, imade pravo na život dostojan čovjeka. Svi oni bez razlike (...) imadu jednako pravo da govore »Oče naš, koji jesi na nebesima... Katolička crkva ne pozna rasa koje gospoduju i rasa koje robuju... Mi osuđujemo sve nepravde, sva ubijanja nevinih, sve paleže mirnih sela, sva zatiranja sirotinjskih žuljeva.

Odvažni svjedoci, vjeronaučni udžbenik za II razred srednje škole,
Gadža, Milanović, Paloš i Vuletić, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004

Šta je satanizam?

To je pokret u čijem je centru Сатана као извор зла у свијету. Сатана ће своје слъедбенике наградити послије смрти, а за живота ослободиће их од осjeћаја кривице и одговорности.

Коријен овог става аналитичари и критичари проналазе у ранохришћанским и средњовјековним погрешним учењима. Коријен сатаниста јесте у самом Сатани. Стручњаци за ову област дијеле сатанистичке секте по поријеклу на три дијела, и то: у хришћанско - јудејској традицији, у ислamu, у вјерској традицији Истока.

Pravoslavna vjeronomaka za 7. razred osnovne škole, N. Pajić, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

Hrabrošću i vjerom protiv svih nedaća

Brojni pozivi upućeni europskim vladarima da pomognu Hrvatima u borbi protiv turskih osvajanja ostali su uzaludni. Пape су у више navrata poticali kršćanske vladare da se zajedničkim snagama odupru turskoj osvajačkoj politici. Kada su uvidjeli da kršćanski Zapad zbog svoje nejedinstvenosti, sebičnosti i nesložnosti zatvara oči pred hrvatskim nevoljama, sami su novčano i organizacijski potpomagali obranu hrvatskih krajeva.

Tijekom najtežih turskih navala, kada su izgubili svaku nadu u pomoć moćnih europskih zemalja, Hrvati vjeruju još jedino u svoju hrabrost i pomoć s neba.

Uvjereni su, kako piše Marko Marulić, da ih »samo Bog može spasiti«. U tako dramatičnim trenucima iskazali su neslomljivu i zadivljujuću snagu duha.

Zahvaljujući njihovim nebrojenim žrtvama, spriječeno je daljnje tursko prodiranje u Europu. Za te zasluge povijest im je udijelila časni naslov: »predziđe kršćanstva«.

S Kristom u život, vjeronomacki udžbenik za 8. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2005

5.4.5 Individualna, grupna i druga ljudska prava

Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji koji poštuju/krše prava zagarantovana Konvencijom o ljudskim pravima? Da li se u udžbenicima nalaze sadržaji kojima se diskriminišu ljudi na nacionalnoj, vjerskoj, rasnoj, ekonomskoj ili rodnoj osnovi?

Poštovanje i promoviranje univerzalnih ljudskih prava zadaća je čitavog obrazovnog sistema, pa tako i vjeronomake koja ne spada formalno u obavezne predmete. Rezultati ukazuju da se u udžbenicima za

vjeronomaku nalaze primjeri (u prosjeku dva po udžbeniku) koji mogu biti korišteni kao prototip kako promovirati univerzalnost ljudskih prava, posebno ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na spol, rasu, etničku pripadnost i drugo. Iako rijetki, u udžbenicima nalazimo i primjere kojima se promovira pravo na mir. Ovi primjeri su nešto češći u udžbenicima za islamsku vjeronomaku u odnosu na ostale.

S druge strane, u udžbenicima se nalazi značajan broj primjera (u prosjeku osam po udžbeniku) kojima se krše ljudska prava. Oni se uglavnom odnose na diskriminaciju po rodu kao i glorifikaciju rata kroz poticanje spremnosti da se bori i pogine za zaštitu vjere / domovine. Glorifikacija rata se javlja u islamskoj i pravoslavnoj vjeronomaci, dok ovi primjeri nisu nađeni u katoličkoj vjeronomaci.

U nastavku izvještaja dati su neki od primjera kršenja ljudskih prava.

U prirodi žene je da želi da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo kome da je vrijeda, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepe uvjete za stanovanje. To, naravno, nije mala obaveza. Zato žena, pošteđena svega ovog, treba, kad muž dođe u kuću, da ga dočeka vedra lica. Nekad i žena nailazi na probleme rješavajući unutrašnje kućne poslove. O njima treba da govori tek kad muž bude spremna da je pažljivo sasluša i da joj pomogne.

Vjeronomaka za 6. razred osnovne škole, M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003

Šesta zapovijed upozorava na opasnosti od zloupotrebljavanja svojevoljnim požudnim mislima, željama, riječima i djelima u odnosu prema sebi ili drugome. Svaka neuredna želja za spolnim užitkom općenito se naziva bludnost, osobito ako se traži radi samoga sebe te se u njoj isključuje ljubav i rađanje. Najčešći su grijesi bludnosti: blud, masturbacija, pornografija, prostitucija, homoseksualnost, pedofilijska i silovanje.

Zajedno u ljubavi, vjeronomaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole,
Skupina autora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2004

Isticanje spremnosti na borbu za svoju zemlju kao ultimativnog kriterija za patriotizam.

I danas su Bošnjaci spremni na tu potvrdu Sehadeta, ako zatreba, braniti Vjeru i Domovinu.

Vjeronomaka za 7. razred osnovne škole, Omerdić i Kalajdžisalihović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Isticanje spremnosti za borbu na Allahovom putu.

Musliman se ne smije povinovati neprijatelju svoje vjere i svoje domovine; njegov odgovor mora biti promišlen i energičan. On se bori dok ne pobijedi, da bi živio slobodan na svome, da bi živio sigurno i dostojanstveno. Zato je borba na Allahovom putu važan dio islamskog življenja. Musliman, ako želi biti dosljedan pravome putu, mora uvijek biti spremna čuvati slobodu i štititi istinu.

Vjeronomaka za 7. razred osnovne škole, Omerdić i Kalajdžisalihović, El Kalem, Sarajevo, 2005

Smrt kao dokaz za patriotizam.

....да од срца дијели радост и жалост, и срећу и несрећу своје отаџбине и свога народа па ако је потребно да и сами свој живот за њу жртвује по ријечима Господа Исуса Христа «Од ове љубави нема нико веће, до ко душу своју положи за ближње своје» (Јов. 15,13)

Pravoslavna vjeronauka za 9. razred osnovne škole, S. Vrhovac, Katihetski odbor, Banja Luka, 2004

Обилићево убиство цара Мурата, српски народ је схватио као идеал јунаштва који треба да служи за узор и спомен српском народу, да се прича и приповиједа «док је људи и док је Косова». Осjeћање поноса и народне части везује се за сусрет Марка Краљевића са Косовком дјевојком на Косову, која је више вољела скочити у воду или се објесити «неге љубити свој земљи душмана» (народна пјесма «Марко Краљевић укида свадбарину»).

Pravoslavna vjeronauka za 7. razred osnovne škole, N. Pajić, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

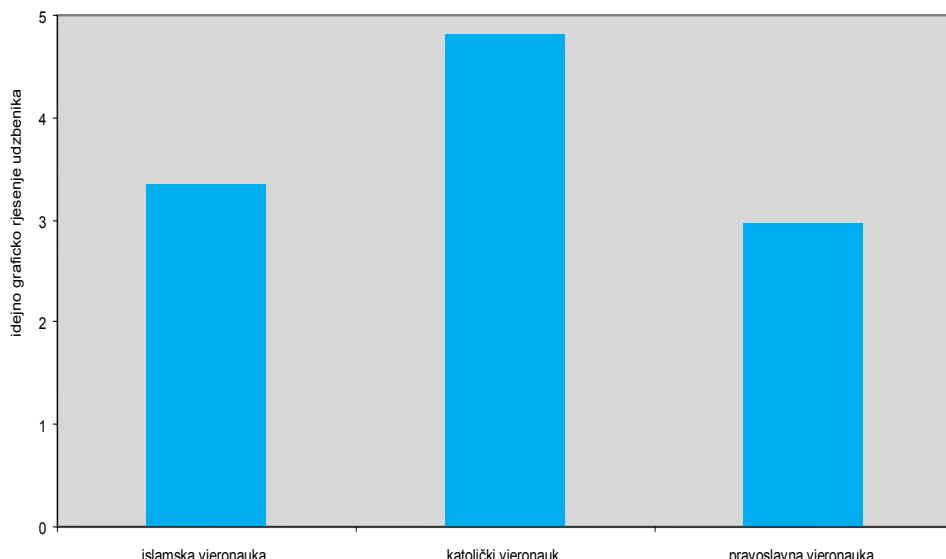
Antisemitizam.

Злобни Јевреји увијек се препираху с њим....

Pravoslavna vjeronauka za 5. razred osnovne škole, M. Pejičić, Katihetski odbor, Banja Luka, 2005

5.4.6 Analiza opštih karakteristika udžbenika vjeronauke

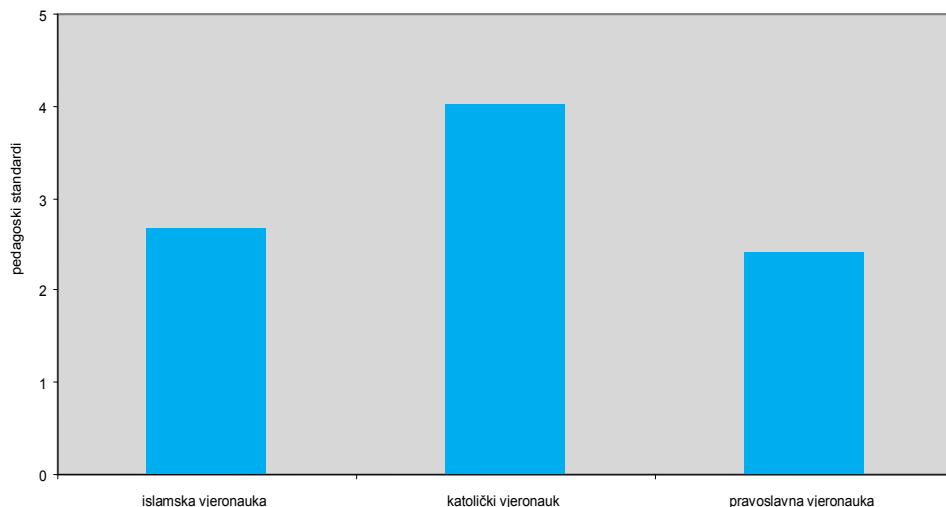
Ukupno je analizirano 15 udžbenika od čega 4 za islamsku vjeronauku, 6 za katolički vjeronauk i 5 za pravoslavnu vjeronauku. Udžbenici za katolički vjeronauku procijenjeni su kao najbolji, kako po formatu i grafičkom rješenju, tako i po sadržaju.

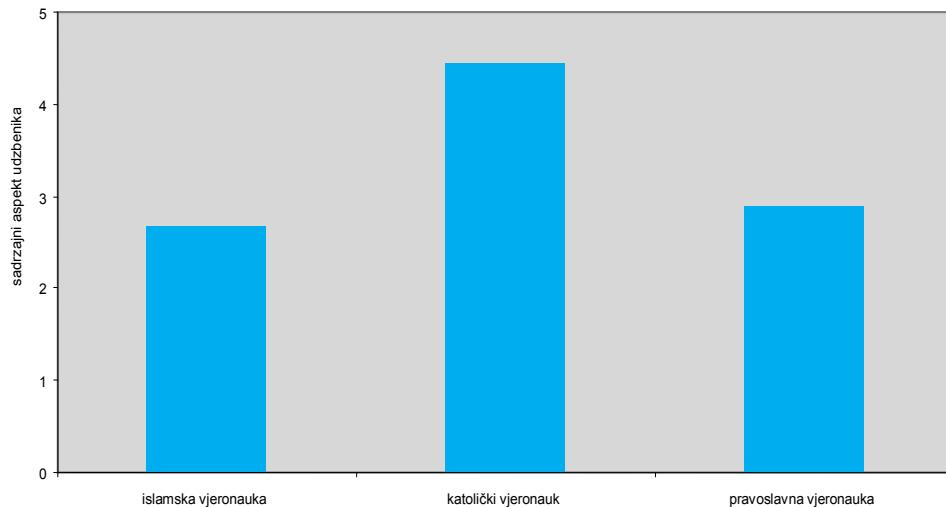
Grafikon 25:
Razlike u idejno-grafičkom rješenju
udžbenika vjeronauke

Grafikon 26:

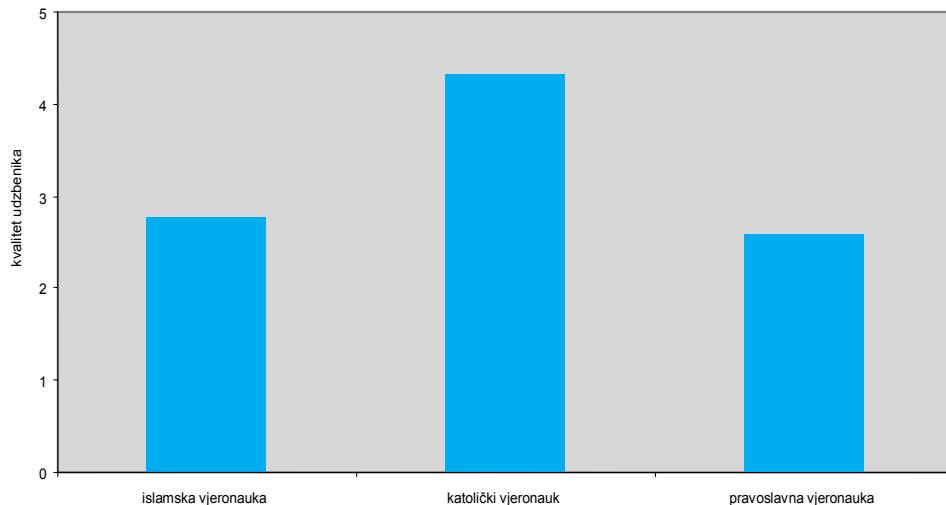
Razlike u poštivanju pedagoških standarda u udžbenicima vjeronauke

Grafikon 27:

Razlike u sadržajnom aspektu udžbenika vjeronauke

Grafikon 28:

Razlike u opštoj kvaliteti udžbenika vjeronauke

5.4.7 Diskusija – kakav je sadržaj udžbenika vjeronauke?

U diskusiji o tome što vjeronauka kao predmet podučava učenike u ovom trenutku i kako bi se sadržaj udžbenika mogao poboljšati treba imati u vidu nekoliko bitnih pretpostavki:

1. Vjeronauka je predmet čije je organizovanje i provođenje u školama garantirano Okvirnim zakonom o osnovnim i srednjim školama (član 9) koji naglašava pravo učenika na vjersko obrazovanje u vanškolskom i školskom okruženju. Nadležnost nad organizacijom i provođenjem vjeronauke imaju religijske institucije, dok obrazovne institucije nemaju nikakvu nadležnost nad ovim predmetom.
2. Prema rezultatima Istraživanja stavova o vrijednostima u obrazovanju vjeronauka je glavni predmet religijskog obrazovanja u osnovnim školama i kao takva je sistematski uvedena u osnovne škole u čitavoj BiH, s tim da se ona uglavnom organizuje za većinski narod na određenom području. Što se tiče srednjih škola, vjeronauka je češći predmet religijskog obrazovanja nego kultura religija. Katolička vjeronauka se izučava u prva dva razreda srednje škole, islamska vjeronauka se podučava u nekim srednjim školama u pojedinim kantonima, dok pravoslavna vjeronauka nije predviđena nastavnim planom i programom za srednje škole.
3. Trenutno, vjeronauka je predmet u kojem se učenici podučavaju osnovnim dimenzijama religije: ideološkoj (vjerovanje), ritualnoj (prakticiranje), iskustvenoj (odnos sa religioznim osjećanjima), intelektualnoj dimenziji (vjersko znanje) i dimenziji posljedica (uticaj vjere na konkretni život). Postoje razlike u prirodi sadržaja koji se podučava u različitim vjeronaukama. Prema Popov i Ofstad³⁷ (2006) ciljevi islamske vjeronauke su čisto konfesionalni; ciljevi katoličke vjeronauke su i konfesionalni, ali uključuju i važnost razumijevanja različitih kultura i religija, dok su ciljevi pravoslavne vjeronauke konfesionalni i nacionalni (podučavanje istorije srpskog naroda).

U demokratskim razvijenim društвима (kakvo BiH društvo treba i želi da bude) religijsko obrazovanje je prije svega pedagoški pothvat. U tom smislu vjeronauka bi, kao predmet koji je dobio svoj legitimitet u školama, trebala da podržava konstruktivnu obrazovnu praksu koja podrazumijeva podučavanje usmjereno na oporavak društva i razumijevanje i prihvatanje pluralističkog karaktera Bosne i Hercegovine. Kao i svaki drugi predmet i vjeronauka ima definisane svoje ciljeve i zadatke koji bi trebali biti usklađeni sa ciljevima i načelima obrazovanja u otvorenom društву: obrazovanje kao javno dobro, interkulturalizam, socijalna pravda i poštivanje ljudskih prava.

Posmatrajući rezultate analize sadržaja udžbenika vjeronauke vidimo da sadržaji ovih udžbenika do određene mјere prezentiraju pozitivne vrijednosti na kojima se bazira otvoreno društvo i u skladu su sa principima i vrijednostima koje nalaže Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. U tim primjerima učenicima se ukazuje na univerzalnost religijskih vrijednosti, na život u različitosti kao bogatstvo koje individuum čini otvorenijom i humanijom, a društvo perspektivnije. U pojedinim primjerima, učenicima se navode i određene negativnosti koje su se dešavale u istoriji njihove religije. Takvi primjeri su najčešći u udžbenicima za katoličku vjeronauku. Ovaj nalaz podržava i izveštaj CEIR-a i Kotorske mreže³⁷ u kojem стојi da udžbenici katoličke vjeronauke, kroz naglašavanje dijalog-a, tolerancije, slobode i ličnog razvoja mogu doprinijeti razvoju općeg znanja učenika i omogućiti razvoj kritičkog mišljenja. Ovi primjeri omogućavaju učenicima da sagledaju nesavršenost svakog ljudskog bića, kao i nesavršenost ideja i akcija koje se često preduzimaju u ime vjere i zaštite vjere.

³⁷ Religion and pluralism in Education: Comparative Approaches in the Western Balkans" edited by, Zorica Kuburić i Christian Moe, CEIR and Kotor network, 2006, pog.4

³⁷ Ibid

Ipak, rezultati analize sadržaja pokazuju da u udžbenicima vjeronomjenu postoje značajni broj primjera koji ne potiču razvoj zrele intrinzične religioznosti i koji nisu u skladu sa Okvirnim zakonom i reformskim obećanjima. To se prije svega odnosi na stvaranje stereotipnih prikaza vlastite vjere (koja se obično veliča kroz isticanje savršenstva vlastitog vjerskog prakticiranja; kroz uzdizanje žrtava i naglašavanje spremnosti da se pojedinac žrtvuje za određeni vjerski cilj) i „drugih“ (koji se prezentiraju kao manje vrijedni i neosviješteni o tome što je „prava“ vjera). Kada govorimo o „drugom“, treba naglasiti da drugi u primjerima vjeronomjenu nisu samo pripadnici drugih vjera nego i pripadnici iste vjere koji nisu „pravi“ vjernici. Time se vjeronomjena stavljaju u poziciju da sudi i o tome tko jeste, a tko nije „pravi“ vjernik. Te različitosti se mnogo češće prezentiraju kao problem nego kao bogatstvo, a nizom primjera se onda takvi „drugi“ diskriminiraju kao „osobe nižeg reda“.

U udžbenicima je i značajan broj primjera kojima se potiče osjećaj pripadnosti vlastitoj religiji (što je razumljivo jer je to cilj vjeronomjene). Međutim, u određenim slučajevima je to urađeno na isključiv način - „mi se bavimo svojim, a oni neka se bave svojim“. Na ovakav način učenici se odgajaju jedni pored drugih ne prepoznavajući univerzalnost temeljnih religijskih vrijednosti. To se dodatno potkrepljuje primjerima u kojima se prezentiraju sadržaji iz drugih zemalja (tipičan primjer je dolazak Pape u Hrvatsku, u kojima nisu ni spomenute Papine posjete Bosni i Hercegovini) ili naglašavanjem jedinstva sa svim pripadnicima iste vjere, a ne naglašavajući jedinstvo sa ljudima koji su nam prvi susjadi, ali nisu iste vjere (tipičan primjer je naglašavanje Muslimana kao tolerantnih, ali se ta tolerancija stavljaju u kontekst odnosa sa drugim Muslimanima).

Trenutno različitost u vjeri ili ne-vjeri u udžbenicima vjeronomjenu tretira se kao problem. Time se dodatno pojačavaju socijalne distance među pripadnicima različitih religija, kao i među pripadnicima iste religije. Problematičnost različitosti je posebno značajna za lude koji ne vjeruju u Boga. Oni su posebno negativno okarakterizirani i predviđa im se grozna sudbina nakon smrti. Korištenjem pridjeva kao što su „labilni“, „skloni laganju“, pa čak i „ubice“, kod učenika/ca se dodatno razvija strah koji onemogućava kritičko sagledavanje i tjera na stereotipna posmatranja svijeta oko sebe.

I vjeronomjenu udžbenici, kao ni udžbenici drugih predmeta, nisu oslobođeni podržavanja koncepta ugroženosti. U udžbenicima za sve tri vjeronomjene pripadnici religije koja se izučava bivaju „podučavani“ o tome kako ne treba zaboravljati prošlost, kako su njihovi preci stradali od pripadnika drugih religija i kako ta opasnost uvijek prijeti onima koji zaborave što se ranije dešavalо. Pri tome se učenicima ne pružaju informacije o stradanjima pripadnika drugih religija, tako da se stiče utisak da su samo pripadnici „njihove“ vjerske skupine bili izloženi stradanju.

Obzirom da udžbenici vjeronomjene obrađuju i istoriju religije, nizom primjera u kojima se obrađuju daljnja i bliska prošlost same religije provlače se političke poruke. Učenicima se daju jednostrane interpretacije istorijskih događaja koje onemogućavaju bilo kakvo kritičko promišljanje. S druge strane, kritičko promišljanje je jedan od preduslova i za razvoj zrele religioznosti. Kritičko promišljanje omogućava i da se razazna što je problem, te da se odabere rješenje koje je, ne samo u skladu sa religijom, nego isto toliko u skladu sa vremenom i kontekstom u kojem se to rješenje donosi.

Broj primjera kršenja osnovnih ljudskih prava ne zaostaje mnogo za brojem primjera neadekvatnih prezentacija političkih opcija i primjera koji ne potiču kritičko mišljenje. Oni se često odnose na

diskriminaciju žena, kao i ljudi različitih seksualnih orientacija. Tako se npr. homoseksualnost stavlja u istu ravan sa silovanjem. Posebno su opasni primjeri u kojima se krši pravo na mir. U ovim primjerima rat i spremnost na pogibiju se glorifikuju kao najveći dokazi pripadnosti nekoj vjeri.

Kako poboljšati udžbenike vjeronauke u skladu sa konstruktivnim obrazovnim praksama?

1. Modifikacija trenutne nadležnosti za podučavanje predmeta vjeronauka kao pravno - administrativna promjena u cilju poboljšanja sadržaja udžbenika vjeronauke

Vjeronauka kao predmet trenutno ima specifičan status u odnosu na sve ostale predmete, jer je u isključivoj nadležnosti vjerskih institucija. S druge strane, iako vjerske institucije jesu najveći autoriteti za pripremu nastavnog plana i programa vjeronauke shvaćene kao isključivo konfesionalnog predmeta, sadržaj udžbenika i podučavanje vjeronauke mora biti u skladu sa opredijeljenošću za obrazovanje u službi rekonstrukcije društva. Ona ne može biti izuzeta iz pokušaja da se sadržajem udžbenika potiče tolerancija, razumijevanje, solidarnost sa svima (a ne samo sa pripadnicima vlastite religije) i poštivanje ljudskih prava. To podrazumijeva izmjene u zakonskim i podzakonskim aktima kojima bi se regulisao nadzor nad saržajem udžbenika i nastavnim metodama od strane nadležnih Ministarstava i Prosvjetno – pedagoških zavoda. Kao i za druge predmete, sadržaj udžbenika treba da bude pregledan ne samo od strane pedagoga – eksperata, nego i od strane eksperata za pripremu sadržaja kojima se potiče tolerancija i razumijevanje (npr. eksperti za poštivanje ljudskih prava).

2. Poboljšanje sadržaja udžbenika kako bi bili u skladu sa Okvirnim zakonom i reformskim obećanjima:

2.1 U sadržaju udžbenika potrebno je promovirati svijest o pripadnosti BiH kroz:

- Prezentiranje primjera iz BiH,
- Uvođenje lekcija u udžbenike svih vjeronauka u kojima se izučavaju osnove drugih religija u BiH sa posebnim naglaskom na univerzalnosti religijskih poruka,
- Usmjeravanje učenika na razumijevanje i toleranciju među svim ljudima, i
- Ukazivanje na zajedničko nasljeđe i među-konfesionalne odnose i saradnju

2.2 Sadržaj udžbenika treba da podržava ravnopravnost svih ljudi koji žive u BiH. To podrazumijeva da se učenicima prezentiraju karakteristike drugih religija i naglašavajući da su to sve ravnopravne religije na području Bosne i Hercegovine.

2.3 Pozitivne vrijednosti i osobine moraju biti prezentirane kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte. Sadržaj u udžbenicima ne smije sugerisati da određene vrijednosti pripadaju samo „istinskim“ vjernicima ili vjernicima samo vlastite vjere, nego da su to univerzalne vrijednosti svojstvene svakom čovjeku bez obzira na njegovu vjersku pripadnost.

2.4 Iako trenutno u udžbenicima vjeronauke dominiraju sadržaji kojima se religijska različitost postavlja kao problem, ovaj predmet može značajno doprinijeti posmatranju različitosti kao bogatstva.

2.6 Sadržaj udžbenika ne smije podržavati stav o stalnoj ugroženosti čime se povećava socijalna distanca u društvu. Ukoliko se prezentira stradanje jedne skupine, učenicima treba pružiti i činjenice o stradanjima drugih skupina što bi omogućilo kritičko sagledavanje događaja i položaja različitih skupina u različitim istorijskim okolnostima.

2.7 Bez obzira na specijalan karakter izučavanja religije i njenih aspekata, učenicima treba pružiti informacije u kojima se religija stavlja u društveni kontekst, te informacije o zloupotrebi religije u određenim istorijskim periodima. Za događaje koji se različito tumače u različitim izvorima treba ponuditi ta tumačenja kako bi učenici mogli razumjeti kontraverzu i donijeti svoj stav o događaju.

2.8 Posebnu pažnju treba obratiti na manjine i njihov položaj. Obrazovni sistem u svim svojim segmentima, posebno u sadržaju udžbenika mora promovirati jednakopravnost manjina.

5.5 Nalazi za sve predmete

5.5.1 Komparativna analiza kriterija za nacionalnu grupu predmeta i vjeronomenuku

U narednoj tabeli dati je pregled odnosa broja negativnih i pozitivnih primjera u analiziranim udžbenicima. Iz tabele se može vidjeti koliko puta je više negativnih primjera u odnosu na pozitivne - npr. za maternji jezik je 15, 9 puta više negativnih primjera u odnosu na pozitivne.

Tabela 4:
Odnos broja pozitivnih i negativnih primjera u analiziranim udžbenicima

	odnos maternji	odnos istorija	odnos geografija	odnos vjeronomenuka
Podjednak tretman - Istančanje	15,9	5,9	6,8	4,7
Poticanje - nepoticanje osjećaja pripadnosti	33,5	15,0	8,9	22,3
Različitost posmatrana kao bogatstvo - posmatrana kao problem	2,2	0,3	1,9	3,0
Kritički prikazi - stereotipni prikazi	92,1	9,3	28,7	11,2
Naglasak na ravnopravnosti - naglasak na ugroženosti	22,7	20,7	42,5	25,0
Ljudska prava	8,9	5,7	8,6	2,6
Poticanje razvoja kritičkog mišljenja	0,7		3,2	
Prisustvo političkih sadržaja		2,3		

Koliko se udžbenicima nalazi pozitivnih primjera?

- Generalno gledajući, primjera koji su u skladu sa Okvirnim zakonom i Obećanjima i koji su identifikovani kao vrlo pozitivni u smislu promoviranja konstruktivnih obrazovnih praksi je malo. Za sve predmete oni se u prosjeku pojavljuju oko 5 puta po udžbeniku s tim što postoje značajne

razlike po udžbenicima – u nekima su oni vrlo rijetki, dok su u nekima (npr. kada se izučava nacionalna geografija ili istorija) češći.

- Podjednak tretman – najčešći je u udžbenicima vjeronomade (oko 6 po knjizi). U geografiji i maternjem jeziku njihov broj se ne razlikuje značajno (oko 4 po knjizi), dok ih je u geografiji najmanje (oko 3 po knjizi).
- Poticanje osjećaja pripadnosti – vrlo su rijetko zastupljeni primjeri kojima se učenicima razvija osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini i osjećaj da svi imamo zajedničko kulturno nasljeđe i tradiciju. U svim predmetima se pojavljuje manje od dva primjera po knjizi s tim da ih je u geografiji najviše (1,9 po knjizi).
- Različitost kao bogatstvo – se najčešće podstiče u udžbenicima vjeronomade i istorije (oko 3,5 po udžbeniku). U udžbenicima vjeronomade je uglavnom vezana za čovjeka i njegove individualne karakteristike, te za univerzalnost Božje poruke, dok je u udžbenicima istorije vezana za istorijski kontekst i položaj bh. naroda kroz istoriju. U geografiji i maternjem jeziku su ovi primjeri vrlo rijetki (ispod 2 po udžbeniku).
- Kritički prikazi – Najviše ih je u udžbenicima vjeronomade (oko 3,2) zahvaljujući uglavnom kritičkim prikazima istorije katoličke crkve. U istoriji se pojavljuju u tumačenjima istorijskih događaja, dok ih je u druga dva predmeta zanemarivo mali broj.
- Naglasak na ravnopravnosti – u svim predmetima zanemarivo mali broj (manje od jednog primjera po udžbeniku)
- Prisustvo političkih sadržaja – Politički sadržaji u pozitivnom kontekstu pojavljuju se samo u udžbenicima istorije. U drugim udžbenicima nisu identifikovani primjeri pozitivnih prezentacija političkih sadržaja.
- Poticanje razvoja kritičkog mišljenja – U ovom kriteriju se jedino u maternjem jeziku pojavljuju pozitivni primjeri i to oko 2 po udžbeniku. U ostalim predmetima nisu identificirani dijelovi kojima se kod učenika aktivno potiče kritičko promišljanje.
- Poštivanje individualnih, grupnih i drugih ljudskih prava – vjeronomada značajnim brojem primjera (oko 3,5 po udžbeniku) nastoji da promoviše univerzalna ludska prava. Kod ostalih predmeta broj pozitivnih primjera poštivanja ljudskih prava je zanemarivo mali.

Koliko se u udžbenicima nalazi negativnih primjera?

Iako je već ranije napomenuto da su u okviru pozitivnih primjera identifikovani oni koji na najbolji način promovišu konstruktivne obrazovne prakse, te da se u udžbenicima nalazi veliki dio primjera koji su prihvatljivi sa stanovišta obrazovanja za otvoreno društvo, broj negativnih primjera je tako veliki da je nemoguće ne izvršiti komparaciju broja eksplicitno pozitivnih i negativnih primjera. Izuzimajući iz analize ekstremne slučajevе u kojima je broj pozitivnih primjera bio manji od 1 po udžbeniku pri čemu se dijeljenjem sa brojem negativnih primjera dobivaju nerealno visoka vrijednost odnosa, broj negativnih primjera je i do 10 puta veći u odnosu na broj pozitivnih primjera. Taj odnos u korist negativnih primjera je najveći u maternjem jeziku, a potom u istoriji, geografiji i vjeronomadi.

- Iстичане – од свих BiH тема *Isticanje* je најчешћи садржај у udžbenicima geografije, istorije i maternjeg jezika. U sva tri predmeta ово је првонамјени критериј по броју негативних примјера, dok је у vjeronomadi то друго рангирани критериј иза stereotipnih приказа. Стога се може закључити да су udžbenici nacionalне групе предмета у овом тренутку јако усмерени на isticanje jedног

naroda, jednog dijela države, jedne religije, jedne kulturne tradicije i to one koja pripada većinskom stanovništvu na teritoriji na kojoj se upotrebljavaju udžbenici. Učenici se aktivno usmjeravaju na izučavanje samo „svog“. Ovo je potvrđeno i u Istraživanju stavova o vrijednostima u obrazovanju u kojem je preko polovine učenika izjavilo da izučavaju istoriju, kulturu i tradiciju samo jednog naroda. Daleko najveći broj ovih primjera je u maternjem jeziku, potom u vjeronauci, zatim istoriji i geografiji.

- Nepoticanje osjećaja pripadnosti – ovo je drugo-rangirani kriterij po broju negativnih primjera za geografiju, istoriju i maternji jezik, a treće rangirani u vjeronauci. Razlike u broju ovih primjera po predmetima nisu značajne, s tim da ih je nešto više u maternjem jeziku, potom u istoriji, geografiji i vjeronauci. Možemo zaključiti da udžbenici nacionalne grupe predmeta ne doprinose značajno razvijanju osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini i njenom cijelokupnom nasleđu kao zajedničkom za sve građane.
- Različitost posmatrana kao problem – Kvantitativno posmatrajući, broj primjera u kojima se razlike prezentuju kao problem za razvoj i napredak društva nije tako velik kao što je to u prva dva kriterija. Međutim, njihove poruke su (kao što se vidi u pojedinačnim izvještajima gdje su prikazani primjeri ovog kriterija) toliko razarajuće da se kao takve nipošto ne smiju naći u budućim udžbenicima nacionalne grupe predmeta. U svim predmetima ovo je kriterij koji ima najmanji broj negativnih primjera, s tim da ih je najviše u vjeronauci (oko 10) i uglavnom se odnose na tretman drugih vjera, kao i tretman ljudi koji ne vjeruju u Boga, te maternjem jeziku (oko 4) i odnose se na tretiranje jezika koji se govore u BiH.
- Stereotipni prikazi – Treće-rangirani kriterij u okviru BiH tema za geografiju i istoriju, četvrti za maternji jezik, a prvorangirani u vjeronauci. Posmatrano između predmeta, u vjeronauci ih je daleko najviše (2 puta više nego u istoriji i maternjem jeziku), dok ih je u geografiji najmanje. Iz prosječnog broja primjera stereotipnih prikazivanja vidimo da udžbenici nacionalne grupe predmeta aktivno razvijaju i stabiliziraju važeće auto- i hetero-stereotipe prema vlastitom narodu i prema drugim narodima. U udžbenicima vjeronauke tu su i stereotipi prema pripadnicima drugih vjera kao i ljudima koji ne vjeruju u Boga.
- Naglasak na ugroženosti i diskriminacija – kriterij na četvrtom mjestu po broju primjera u svim predmetima. Njihov broj je vrlo značajan. U maternjem jeziku ih je najviše, s tim da se najviše potencira ugroženost naroda i jezika. Sljedi vjeronauka sa primjerima ugroženosti vlastite vjere i pripadnika te vjere, a onda dolaze istorija i geografija sa primjerima ugroženosti naroda. Unutar ovog kriterija se onda još i diskriminišu drugi narodi kako bi se očuvala pozitivna slika o vlastitom narodu kao „iskrenom i poštenom“, „starosjediocima ovih prostora“ ili „u pravoj vjeri“.
- Prisustvo političkih sadržaja – teško je reći da negativni primjeri unutar drugih kriterija nisu „prisustvo političkih sadržaja“ jer su u biti oni usmjereni na pripremanje učenika za život u okruženju u kojem je nacionalni identitet najbitnija odrednica individualnog identiteta. Ali, posmatrajući političke sadržaje u užem kontekstu interpretacije dnevnapolitičke situacije i njenih antecedenata kroz istoriju vidimo da takvih sadržaja nema mnogo. Najčešći su u vjeronauci (oko 9 po udžbeniku) i pretežno se odnose na položaj određene vjere unutar društva i mesta kojeg bi ona trebala da zauzima. Potom sljedi istorija sa oko 4 primjera po udžbeniku. To su primjeri u kojima se objašnjavaju politički procesi i situacije kroz istoriju, naravno sa interpretacijama koje su u skladu sa dnevnom politikom naroda koji je većinski na teritoriji na kojem se koristi udžbenik. Pri tome se učenicima ne nude alternativna objašnjenja tako da ovi primjeri ukazuju i na činjenicu da udžbenici ne potiču kritičko mišljenje kod učenika.

- Poticanje razvoja kritičkog mišljenja – kada bismo sudili po udžbenicima za nacionalnu grupu predmeta, mogli bismo reći da naš obrazovni sistem uopće nema definisan cilj da razvija kritičko razmišljanje kod učenika. U istoriji i vjeronauci nije identifikovan ni jedan pravi primjer poticanja kritičkog promišljanja, a i u jednom i u drugom predmetu identifikovan je veliki broj primjera (u istoriji oko 17, a u vjeronauci oko 12,5 po udžbeniku) u kojima se učenicima nude interpretacije kao „prave istine“. U geografiji je broj ovih primjera mali (oko 1,5 po udžbeniku) dok u maternjem jeziku imamo jedinstvenu situaciju da je broj pozitivnih primjera veći od broja negativnih primjera. Ovakva situacija u kojoj učenici uče o fenomenima iz samo jednog ugla samo podržava njihovo nesnalaženje u shvatanju odnosa u Bosni i Hercegovini i nemogućnost da razumiju stavove drugih.

5.5.2 Komparativna analiza prema razredima

U kojim je razredima najprisutnija prezentacija sadržaja koji ne idu u prilog konstruktivnoj obrazovnoj praksi?

U udžbenicima za peti razred generalno nema mnogo negativnih primjera. Situacija se mijenja sa ulaskom u šesti razred. Dok u istoriji još uvijek ne nalazimo tako veliki broj negativnih primjera (jer se obrađuje period do dolaska Osmanlija na prostore BiH) u maternjem jeziku i vjeronauci u šestom razredu imamo najveći broj negativnih primjera. U istoriji se broj primjera postepeno povećava, a svoju kulminaciju doživljava u prva dva razreda srednje škole. U geografiji je najveći broj negativnih primjera u 9. razredu u školama koje rade po srpskom NPP, dok ostali uglavnom negativne primjere imaju u udžbenicima za srednju školu. U vjeronauci nakon kulminacije u šestom razredu, broj negativnih primjera se smanjuje, ali i dalje ostaje značajan (skoro 20 po udžbeniku) do kraja osnovne škole. Slično je i u maternjem jeziku. Nakon šestog razreda broj negativnih primjera opada, ali ostaje značajan do kraja osnovne škole. U srednjoj školi broj negativnih primjera je manji nego u osnovnoj. Možemo zaključiti da su udžbenici maternjeg jezika, vjeronomučnosti i geografije za osnovu školu „destruktivniji“ od onih za srednju školu, dok je kod udžbenika istorije situacija obrnuta – udžbenici za srednju školu sadrže mnogo više negativnih primjera nego oni u osnovnoj školi.

5.5.3 Komparativna analiza prema nastavnim planovima i programima

U tabeli ispod dati su rezultati prosječnog broja primjera po svim kriterijima u pojedinim nastavnim planovima i programima.

	bosanski NPP	hrvatski NPP	srpski NPP
Odnos geografija	1,0	5,1	23,7
Odnos istorija	2,1	20,2	8,1
Odnos maternji jezik	8,8	9,6	19,8
Odnos vjeronomučnosti	13,2	2,7	40,0
ODNOS UKUPNOG BROJA NEGATIVNIH I POZITIVNIH PRIMJERA	2,4	13,8	9,2

Tabela 5:
Prosječan broj primjera po svim kriterijima u nastavnim planovima i programima

Gledajući sve udžbenike za pojedine Nastavne planove i programe iz tabele se vidi da je odnos između broja negativnih i pozitivnih primjera najpovoljniji u udžbenicima za bosanski plan i program. Nakon toga, u ukupnom poretku, slijede udžbenici za srpski nastavni plan i program, pa udžbenici za hrvatski nastavni plan i program. Najmanji broj negativnih primjera i najbolji odnos pozitivnih i negativnih primjera je evidentiran u udžbenicima za bosanski NPP.

Komentar za predmete i odnose:

Maternji jezik

Odnos između pozitivnih i negativnih primjera je najbolji kod udžbenika bosanskog NPP-a, a najlošiji u udžbenicima srpskog NPP-a. Najviše negativnih primjera imaju udžbenici srpskog, pa hrvatskog i onda bosanskog nastavnog plana i programa.

Istorija

U udžbenicima istorije najnepovoljniji odnos je unutar hrvatskog nastavnog plana i programa zbog toga što udžbenici nisu prilagođeni korištenju u Bosni i Hercegovini. To pokazuje i broj primjera kojima se ne potiče osjećaj pripadnosti BiH nego državi Hrvatskoj. Slijede udžbenici srpskog nastavnog plana i programa u kojima nepovoljnem odnosu najviše doprinose primjeri isticanja srpskog naroda i stereotipni prikazi. U udžbenicima za bosanski nastavni plani i program odnos je najpovoljniji, ali ipak ima dvostruko više negativnih od pozitivnih primjera zbog isticanja bošnjačkog naroda, kao i stereotipnih prikaza bošnjačkog i drugih naroda.

Geografija

Odnos broja negativnih i pozitivnih primjera u udžbenicima geografije je najnepovoljniji u okviru srpskog nastavnog plana i programa. Ovom odnosu najviše doprinose primjeri neproporcionalne zastupljenosti primjera iz Republike Srpske i ostatka države Bosne i Hercegovine, te isticanje primjera iz drugih zemalja nauštrb primjera iz Bosne i Hercegovine, kao i primjeri kojima se potiče pripadnost Republici Srpskoj, a ne državi Bosni i Hercegovini. Udžbenici za hrvatski nastavni plan i program također sadrže 5 puta više negativnih od pozitivnih primjera jer su sadržaji velikim dijelom preuzeti iz udžbenika iz Republike Hrvatske. U udžbenicima za bosanski plan i program podjednak je broj pozitivnih i negativnih primjera.

Vjeronauka

Najnepovoljniji odnos negativnih i pozitivnih primjera nalazimo u udžbenicima pravoslavne vjeronauke, a slijede udžbenici islamske vjeronauke. Udžbenici katoličke vjeronauke imaju najpovoljniji odnos negativnih i pozitivnih primjera, a ranije je istaknuto da su udžbenici katoličke vjeronauke najkvalitetniji, odnosno da su najviše u skladu sa principima obrazovanja za otvoreno društvo.

5.5.4 Analiza opštih karakteristika udžbenika

Kao što je naglašeno, udžbenici su analizirani i putem upitnika konstruisanog na osnovu bitnih karakteristika koje bi trebao imati dobar udžbenik i koje su definisane u smjernicama za pripremu udžbenika iz istorije i geografije. U narednoj tabeli date su prosječne vrijednosti pojedinih karakteristika udžbenika kao i sveukupna ocjena kvaliteta (najniža ocjena je 1, a najviša 5).

Predmet	Maternji jezik	Istorija	Geografija	Vjeroučenje
Vanjski izgled udžbenika	3,1	3,4	3,7	3,5
Idejno grafičko rješenje udžbenika	3,5	3,8	4,1	3,8
Pedagoški standardi	3,5	3,8	3,5	3,1
Sadržajni aspekt udžbenika	3,8	4,2	3,9	3,5
Razvoj kritičkog mišljenja	3,5	3,4	3,4	2,7
Opšti kvalitet udžbenika	3,5	3,5	3,7	3,3

Tabela 6:
Prosječna ocjena specifičnih karakteristika udžbenika i ocjena opšteg kvaliteta

Vidimo da se prosječne ocjene uglavnom nalaze između 3 i 4, odnosno udžbenici koji su se koristili u školskoj 2005/2006 su prosječni i malo iznad prosječni po svojoj kvaliteti.

6. Zaključci

Na osnovu rezultata analize sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta i vjeronauke za osnovne i srednje škole koje su se koristile u nastavi u školskoj 2005/2006 godini na području čitave Bosne i Hercegovine mogu se donijeti sljedeći zaključci:

1. U svim udžbenicima se nalaze sadržaji koji mogu poslužiti kao pozitivni primjeri podučavanja učenika o pripadnosti Bosni i Hercegovini i zajedničkom naslijeđu svih naroda koji žive na prostoru BiH.

Iako se broj ovakvih primjera značajno razlikuje po udžbenicima i po razredima, ovo istraživanje je identificiralo dijelove sadržaja koji mogu poslužiti budućim autorima kao smjernice za izradu udžbenika koji su u skladu sa Zakonima i Obećanjima, te principima obrazovanja za otvoreno društvo.

Ali, rezultati analize ukazuju i na sljedeće:

2. Udžbenici nacionalne grupe predmeta i vjeronauke potiču segregaciju društva jer su u svojoj osnovi jednonacionalni i ne obezbjeđuju znanje i vještine za život u multikulturalnom društvu, te samim tim nisu u skladu sa Zakonima i Obećanjima, kao ni sa principima obrazovanja za otvoreno društvo.

Kao što analiza pokazuje, vladajuće ideologije kroz sadržaj udžbenika aktivno doprinose stvaranju antagonizama i daljnjoj dezintegraciji društva. Iako to nije u podjednakoj mjeri prisutno u udžbenicima u bosnском, hrvatsком и srpsком NPP, ipak ovi udžbenici, naročito maternji jezik, služe kao instrumenti za razdvajanje po nacionalnoj osnovi.

2.1 Udžbenici su jednonacionalni i ističu kulturu i tradiciju samo jednog naroda

To znači da se sadržajem udžbenika učenici usmjeravaju na upoznavanje samo "svog" naroda, njegove istorije, kulture i tradicije. Učenici nemaju priliku da se dovoljno upoznaju sa bitnim odrednicama i drugih naroda i dijelova države. I upravo ta činjenica da učenici ne upoznaju „druge“ utiče na to da pripadnike drugih naroda, kao i dijelove svoje domovine doživljavaju kao strane.

Udžbenici nacionalne grupe predmeta i vjeronauke ne razvijaju svijest o pripadnosti Bosni i Hercegovini

Iako ovaj zaključak nije podjednako relevantan za sve udžbenike, većina udžbenika ne doprinosi razvijanju osjećaju pripadnosti Bosni i Hercegovini. Naprotiv, udžbenici češće potiču ili osjećaj pripadnosti jednom dijelu BiH ili susjednim zemljama.

2.3. Udžbenici nacionalne grupe predmeta i vjeronauke sadrže dijelove koji različitosti u BiH interpretiraju primarno kao problem, a vrlo rijetko kao bogatstvo ili potencijal

Ovim sadržajima se potiče stav da je život u multikulturalnom društvu komplikovan jer društvene grupe imaju različite vrijednosti, očekivanja i tradiciju koje nisu komplementarne. Time se podržavaju stavovi vladajućih ideologija o nemogućnosti zajedničkog života na ovim prostorima.

2.4. U udžbenicima se koriste stereotipni prikazi naroda BiH kako bi se održala i dodatno razvijala pozitivna slika o vlastitom narodu i negativna slika o drugim narodima.

Udžbenici za sva tri nastavna plana i programa koriste definisane autostereotipe kako bi vlastiti narod prikazali u pozitivnom svjetlu bez ostavljanja mogućnosti učenicima da kritički promišljaju o položaju i karakteristikama svog naroda. U isto vrijeme drugi narodi se prikazuju kroz uobičajene heterostereotipe koji dodatno učvršćuju stav da smo „mi“ drugačiji od „njih“ sa tendencijom da taj stav dobije status „istine“. Stereotipni prikazi su posebno tipični u udžbenicima vjerouzuke.

2.5. Udžbenici nacionalne grupe predmeta ističu ugroženost vlastitog naroda od strane druge naroda koji žive na području Bosne i Hercegovine

U udžbenicima se koriste sadržaji u kojima se učenici podučavaju o istorijskoj ugroženosti vlastitog naroda koji je opstao zahvaljujući svojim vođama, te se to ističe kao „naučena lekcija iz prošlosti“ koja treba da bude vodilja za odnose između naroda u budućnosti.

2.6. Udžbenici nacionalne grupe predmeta u svom sadržaju nemaju preveliki broj primjera koji se mogu tretirati kao eksplizitni politički sadržaji.

Ipak, može se reći da sadržaji identifikovani u okviru drugih kriterija jesu implicitni politički sadržaji kojima se podržavaju stavovi vladajućih političkih ideologija.

2.7. Udžbenici nedovoljno potiču razvoj kritičkog mišljenja kod učenika

U udžbenicima se nalazi jako mali, skoro zanemarivo broj sadržaja koji učenicima omogućava dobivanje informacija iz više izvora ili sagledavanje problema iz različitih uglova. Interpretacije se uglavnom serviraju kao gotove istine bez mogućnosti njihovog propitivanja. Gotovo da nema sadržaja kojima se potiče razmišljanje o kontraverznim temama bez prosuđivanja drugih.

2.8. U udžbenicima se nalazi značajan broj primjera kojima se krše osnovna individualna i grupna ljudska prava. U isto vrijeme, jako malo primjera za promociju univerzalnih ljudskih prava.

U udžbenicima se nalazi značajan broj sadržaja kojima se diskriminišu pojedine društvene grupe čime se ne doprinosi promociji ljudskih prava kao osnove za formiranje zdravih odnosa unutar multikulturalnih zajednica.

3. Udžbenici ne potiču inkluziju u obrazovanju

Zakoni i dokumenti koji se odnose na obrazovni sistem promovišu inkluziju sve djece u zvanični obrazovni sistemi. Ipak, sadržaj udžbenika ne odražava proces inkulzije. Učenicima se ne nude

sadržaji koji bi potakli učenike na formiranje pozitivnog stava o jednakosti grupa koje su trenutno diskriminovane unutar zvaničnog obrazovnog sistema kako bi se oni kao njihove kolege u razredima pripremili za prihvatanje naročito djece sa posebnim potrebama. Osim toga, činjenica da se u udžbenicima nalaze diskriminirajući sadržaji, posebno prema manjinama, ne doprinosi stvaranju pozitivnog stava prema inkluziji unutar učeničke populacije. U ovom obliku udžbenici imaju isključivo vaspitnu funkciju, dok je odgojna funkcija (koja uključuje razvoj emocija, stavova i motivacija) zanemarena.

3.1. Udžbenici svojom koncepcijom ne podržavaju individualizovani pristup neophodan za uključivanje posebnih grupa učenika u zvanični obrazovni sistem

Udžbenici su pripremljeni tako da ne omogućavaju individualizovani pristup učenju, a posebno ne za djecu sa posebnim potrebama. Ubuduće, udžbenici i prateća literatura treba da budu pripremani tako da omogućavaju učenicima koji dolaze u školu u okviru procesa inkluzije da savladaju predviđeno gradivo.

3.2. Udžbenici ne tretiraju pitanja manjina, posebno Roma.

Udžbenici su skoro u potpunosti fokusirani na tri konstitutivna naroda. Nacionalne manjine, posebno Romi nisu dobili adekvatan prostor i tretman unutar udžbenika. Oni se skoro pa i ne spominju, niti u pozitivnom niti u negativnom kontekstu. Kao da ne postoje. U biti sadržaj udžbenika je samo jedan od primjera ekskluzije manjina u obrazovnom sistemu.

4. Udžbenici su u prosjeku ispod optimalnog nivoa po svojim karakteristikama bitnim za usvajanje znanja i motivaciju učenika

Udžbenici moraju biti podignuti na viši nivo kako bi učenicima omogućili lakše usvajanje znanja i razvoj kritičkog promišljanja, kao i motivisali učenike za rad. Udžbenici neadekvatnih grafičkih rješenja, sa tekstom u kojem su date gomile činjenica i gdje najvažnije činjenice nisu označene, sa zastarjelim fotografijama ne potiču učenikovu radoznalost i motivaciju da izučava sadržaj predmeta.

4.1. Postoje značajne varijacije u kvaliteti udžbenika.

Varijacije u kvaliteti udžbenika imaju i svoje implikacije kada govorimo o podjednakom pristupu kvalitetnom obrazovanju. Slabiji kvalitet udžbenika utiče na kvalitet znanja i vještina koje učenici stiču korištenjem tog udžbenika. Razlike u kvaliteti udžbenika utiču i na različitu motivaciju za izučavanjem predmeta.

7. Preporuke

Na osnovu rezultata ovog istraživanja možemo definisati niz preporuka za unapređenje kvaliteta udžbenika i njihovog kreiranja u skladu sa Zakonima i Obećanjima, te principima obrazovanja za otvoreno društvo.

Posebne ciljne grupe kojima su preporuke upućene su ključni akteri u kreiranju, odobravanju i štampanju udžbenika.

7.1. Preporuke za Ministarstva obrazovanja i komisije za odobravanje udžbenika

- Revidirati sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta, pošto su oni mehanizam za segregaciju po nacionalnoj osnovi.
- U reviziji treba razmotriti i sadržaj Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, i naročito predmeta kao što su materjni jezik, istorija i geografija, i doći do efikasnijih rješenja u inkluzivnom, multiperspektivnom pristupu prezentovanja raznorodnih sadržaja.
- Naravno, svima je jasno da ovdje nema jednostavnih rješenja i da je potrebno pronaći model u kojem će učenici učiti o svom porijeklu, ali mu interpretacije ne smiju biti ponuđene kao jedine prave istine. Sadržaji koji izazivaju kontraverzna mišljenja trebaju biti tako i prezentovani i učenici potaknuti na razmišljanje. Ovakav model bi vremenom omogućio shvatanje pozicije drugog i prevazilaženje barijera koje sada postoje među narodima u BiH.
- U ocjenu kvaliteta udžbenika prije njegovog odobravanja trebaju biti uključeni stručnjaci pedagozi, psiholozi, te eksperti iz oblasti ljudskih prava, kako odgojna funkcija udžbenika ne bi bila zanemarena.

7.2. Preporuke za Pedagoške zavode

- Pedagoški zavodi, kao institucije u kojima je nagomilano ogromno iskustvo vezano za praćenje i kontrolu nastavnog procesa i nastavnog osoblja treba da dobije aktivnu ulogu u kreiranju udžbenika, te da putem svojih savjetnika pomažu nastavnicima u integraciji principa obrazovanja za otvoreno društvo u okviru svojih predmeta.

7.3. Preporuke za izdavače i autore udžbenika

- Kreiranje udžbenika treba biti timska aktivnost koja uključuje od samog početka profesionalce iz oblasti za koju se priprema udžbenik, metodologije za tu oblast, pedagoge, nastavnika iz prakse, grafičke dizajnere i lektore.

Ova preporuka se posebno odnosi na uključivanje nastavnika iz prakse jer su oni ti koji najbolje poznaju kako učenici usvajaju pojedine sadržaje i što im privlači pažnju. Njihovi komentari su od neprocjenjive vrijednosti za izradu dobrog udžbenika jer ga, na kraju, oni moraju koristiti.

- Koristiti smjernice za izradu udžbenika

U smjernicama za pripremu udžbenika geografije i istorije dati su vrlo jasni kriteriji koje treba da ispunjava dobar udžbenik. Uvijek treba imati na umu i odgojnju funkciju udžbenika.

- Poštovati osnovne principe usvajanja znanja

Treba stalno imati na umu da učenicima ne treba znanje radi znanja, posebno u današnjem promjenjivom svijetu rada. U tom smislu, udžbenik treba da podržava sve nivoe izgradnje znanja: usvajanje činjenica, objašnjavanje, aplikacija u stvarnom životu, analiza sinteza i evaluacija. Takvo znanje će učeniku omogućiti da se snalazi u životu i donosi na informacijama bazirane odluke koje se tiču njega/nje i njegove/ne budućnosti.

- U udžbenike uesti i druge narode i manjine koji žive na prostorima BiH, kao i sadržaje koji će potaći razvoj pozitivnog stava prema djeci sa posebnim potrebama

Inkluzija nikada neće moći postići one efekte koji bi se očekivali u idealnim uvjetima ako se kroz sadržaj udžbenika (i poslijedno rada u razredu) ne bude radio na izgradnji pozitivnog stava prema manjinama, posebno Romima, i djeci s posebnim potrebama. Jer, uzalud sva oprema koju obezbijedimo za dijete sa posebnim potrebama ukoliko s njim ne želi nitko da se druži kada nisu na času.

- Provedu istraživanje o kvaliteti rješenja kako bi učenici stvarno prihvatali udžbenike i kako bi sva djeca imala podjednak pristup kvalitetnom obrazovanju

Učenici su krajnji korisnici produkta o kojem se govori u čitavom ovom izještaju. Kao takvi zasluzuju da imaju svoju riječ u donošenju odluke o tome kako će njihov udžbenik izgledati kako bi ga doživjeli kao „nešto svoje“. Dakle, koristeći metode istraživanja u marketingu potrebno je odrediti koje je to rješenje koje se krajnjim korisnicima najviše dopada i koje će sa zadovoljstvom koristiti.

7.4. Preporuke za nastavnike

- Treba da razviju svijest o široj društvenoj važnosti onoga što ona/on podučava za učenikov kasniji život i za društvo u cijelini – obrazovanje kao javno dobro

Nastavnici danas moraju biti aktivni promotori onoga što podučavaju. To znači da, ukoliko želimo da djeca savladaju gradivo iz nekog predmeta na pravi način, tako da ga može koristiti u budućnosti, onda moramo razmišljati o društvenoj važnosti onoga što podučavamo. Jedna lekcija iz istorije može biti prekretnica za učenikovo opredjeljivanje u budućem životu i nastavnici u toku nastavnog procesa moraju raditi na osvještavanju procesa podučavanja i razmišljati ne samo o tome „Što radim danas?“ i „Kako ja to radim?“, nego i „Zašto i koja je svrha podučavanja?“.

- Aktivno učešće i uticaj na rad izdavača i ministarstava

Nakon godina provedenih u nastavi i sa učenicima, nastavnici predstavljaju najvažniji izvor informacija o tome kako udžbenik treba da izgleda i kako treba da obrađuje pojedine nastavne jedinice. Stoga nastavnici trebaju biti aktivno uključeni u rad izdavača na pripremi knjiga, te ministarstava i drugih relevantnih komisija na ocjeni udžbenika.

Izvori

Apple, M.W. (1996) *Cultural Politics and Education*. Teachers College Press. Teachers College, Columbia University

Apple, M.W. (2004) *Ideology and Curriculum*. New York: RoutledgeFalmer

Bush, K.D. and Saltarelli, D. (eds) (2000) *Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children*. UNICEF Innocenti Research Centre. Florence, Italy

Denis Durand de Bousingen (1999) Lessons in History: The Council of Europe and the Teaching of History. Strasbourg: Council of Europe Publishing

FOD BiH (2006) *Strategija programa za obrazovanje u periodu 2006. – 2008. godina*

FOD BiH (2007) *Istraživanje stavova učenika i roditelja o vrijednostima u obrazovanju*

Inicijativa i civilna akcija (ICVA) (2006) Izvještaj nevladinih organizacija o implementaciji mjera i aktivnosti u okviru Srednjoročne razvojne strategije BiH i ostvarivanju prava iz oblasti: obrazovanja, socijalne zaštite i okoliša.

Kodelja, Z. i Bassler, T. (2004) *Religija i školovanje u otvorenom društvu*: Institut otvoreno društvo, Ljubljana, Slovenija

Kreso, A. (2004) *Ustav i obrazovanje u BiH*. http://www.soros.org.ba/pravo_ustav_bih_01.htm

Kuburić, Z. and Moe, C. (eds) (2006) *Religion and Pluralism: Comparative Approaches in the Western Balkans*, Centre for Empirical Researches on Religion. Novi Sad, Serbia

Minority Rights International, „Education in Multi-Ethnic Societies of Central and Eastern Europe”, at <http://minorityrights.org>

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSSE) (2002) *Poruka građanima Bosne i Hercegovine - Reforma obrazovanja*

Perry, V. (2003) *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*, European Centre for Minority Rights, ECMI Working Paper #18.

Službeni list Bosne i Hercegovine 18/03. Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju

Službeni list Bosne i Hercegovine 05/07. Smjernice za pisanje udžbenika historije i geografije

Stradling, R. (2004) *Kako predavati historiju 20. vijeka* Vijeće za kulturnu suradnju, Izdavaštvo Vijeća Evrope

Šiber, I. (1998) Osnove političke psihologije. Politička kultura, nakladno – istraživački zavod, Zagreb

Šuica, M. (2002) Analiza školskih udžbenika iz predmeta Istorija koji obrađuju period srednjeg veka, South-East Europe Textbook Network, Serbia preuzeto sa <http://www.ffzg.hr/seetn/states-serbia/index.html>

Tawil, S. And Harley, A. (eds) (2004) *Education, Conflict and Social Cohesion*, UNESCO International Bureau of Education, Geneva

The Council of Ministries of Bosnia and Herzegovina (2003) *The Poverty Reduction Strategy for the period of 2003-2007*

Torsti, P. (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni

United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (1999) *Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*

United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2000) *Obrazovanje za sve: ispunjavanje naših kolektivnih obaveza*, Svjetski obrazovni forum, Dakar, 2000

United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2000) *Education for All: National Report for BiH.*

Program podrške obrazovanju

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Prilozi

Prilozi

Prilog 1- Lista udžbenika koji su bili predmet analize

1.1 Lista udžbenika za maternji jezik

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
0	Pravopis srpskog jezika, školsko izdanje	Milorad Dešić	Zavod za udžbenike ³⁸	Istočno Sarajevo, 2005
0	Pravopis Bosanskog jezika	Senahid Halilović	Dom štampe	Zenica, 2004
0	Mali pravopisni priručnik uz udžbenike Hrvatski jezik 7 i Hrvatski jezik 8	Zvonimir Diklić	Tiskarna Znanje d.d.	Zagreb, 2005
5	Srpski jezik i kultura izražavanja za 5. razred osnovne škole	Miloš Kovačević, Drago Tešanović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
5	Čitanka za 5. razred osnovne škole	Branko Savić, Vuk Milatović, Petar Đaković	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
5	Moj Hrvatski 5	Zvonimir Diklić, Branka Janković, Marija Zelenika	Znanje	Mostar, 2004
5	Moj hrvatski 5	Stjepko Težak, Lada Kanajet, Marija Musa	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
5	Čitanka za 5. razred osnovne škole	Aiša Softić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
5	Naš jezik 5	Salko Gazibara, Zdravka Zekić	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2004
5	Čitanka 5, Od zlata jabuka	Muhidin Džanko, Željko Ivanković	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2003
6	Naš jezik	Zdravka Zekić	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2004
6	Čitanka za 6. razred osnovne škole	Muhidin Džanko, Željko Ivanković	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2003
6	Čitanka za 7. razred sa integrisanim nastavnim jezgrama	Alija H. Dubočanin, Mirsad Bećirbašić	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2005

³⁸ Puno ime Zavoda glasi: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
6	Srpski jezik i kultura izražavanja za 6. razred osnovne škole	Miloš Kovačević, Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
6	Čitanka za 6. razred osnovne škole	V. Gaković, S.Stefanović, S.Ličina, L.Šekara	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
6	Moj Hrvatski 6	Stjepko Težak, Zvonimir Diklić, Marija Zelenika	Znanje	Mostar, 2004
6	Učimo hrvatski jezik 6	Milan Paun, Marko Tokić	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
6	Hrvatska čitanka 6	Zvonimir Diklić, Joža Skok, Marija Putica	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
6	Bosanski jezik 6	Jasminka Bujanović, Neđara Raič	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
6	Bosanski jezik, udžbenik za 6. razred osnovne škole	Selma Kopić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
6	Čitanka za 6. razred osnovne škole	Aiša Softić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
7	Srpski jezik i kultura izražavanja za 7. razred osnovne škole	Miloš Kovačević, Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
7	Čitanka za 7. razred osnovne škole	S. Stefanović, V.Gaković, L.Šekara, S.Ličina	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
7	Moj hrvatski 7	Dragutin Rosandić, Zvonimir Diklić, Marija Zelenika	Znanje	Mostar, 2005
7	Moj hrvatski 7	Stjepko Težak, Zorica Klinžić, Marija Musa	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
7	Čitanka za 7. razred osnovne škole	Željko Ivanković	Bosanska riječ, Sarajevo	Sarajevo, 2004
7	Hrvatska čitanka 7	Zvonimir Diklić, Joža Skok, Željko Ivanković	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
7	Naš jezik 7, udžbenik za 7. razred osnovne škole	Džafer Avdić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
7	Naš jezik 7, udžbenik za 7. razred osnovne škole	Hanka Vajzović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
7	Čitanka za 7. razred osnovne škole	Aiša Softić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
8	Srpski jezik i kultura izražavanja za 8. razred osnovne škole	Miloš Kovačević, Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
8	Čitanka za 8. razred osnovne škole	Luka Šekara, Svetozar Ličina, Stevan Stefanović, Vojislav Gaković	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
8	Moj hrvatski 8	Stjepko Težak, Zorica Klinžić, Marijan Bacan, Katica Krešić	Školska naklada	Mostar, 2005
8	Moj hrvatski 8	Zvonimir Diklić, Dragutin Rosandić, Marija Zelenika	Znanje	Mostar, 2005
8	Hrvatska čitanka 8	Joža Skok, Ante Bežen, Željko Ivanković	Školska naklada	Mostar, 2005
8	Naš jezik 8, udžbenik za 8. razred osnovne škole	Hanka Vajzović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
8	Čitanka za 8. razred osnovne škole	Aiša Softić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
9	Srpski jezik i kultura izražavanja za 9. razred osnovne škole	Miloš Kovačević, Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
9	Čitanka za 9. razred osnovne škole	S. Ličina, L. Šekara, V. Gaković, S. Stefanović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
0	Teorija književnosti za gimnazije i druge srednje škole	Vuk Milatović, Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2004
I	Čitanka za I razred gimnazije i četverogodišnjih stručnih škola	Vuk Milatović i Branko Savić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
I	Čitanka za I razred gimnazije	Skupina autora	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
I	Čitanka za I razred trogodišnjih stručnih škola	Svetozar Ličina, Luka Šekara	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I	Čitanka za I razred trogodišnjih stručnih škola	Svetozar Ličina, Luka Šekara	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2001
I	Književnost za I razred gimnazije i srednjih stručnih škola	Duško Babić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I	Naš jezik 1, udžbenik za I razred gimnazije	Remzija Hadžefendić-Parić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
I	Čitanka za I razred gimnazije	Zdenko Lešić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
II	Čitanka za II razred gimnazije	Zdenko Lešić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
II	Čitanka za II razred gimnazije i stručnih škola	Cvjetin Ristanović, Branko Savić, Vuk Milatović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
II	Čitanka za II razred trogodišnjih stručnih škola	Vojislav Gaković, Stevan Stefanović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2001
II	Čitanka za II razred gimnazije	Skupina autora	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
II	Književnost za II razred gimnazije i srednjih stručnih škola	Duško Babić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
III	Čitanka za III razred gimnazije i stručnih škola	Ljiljana Nikolić, Bosiljka Milić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
III	Čitanka za III. razred trogodišnjih stručnih škola	S.Ličina, L.Šekara, V.Gaković, S.Stefanović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2001
III	Čitanka za III razred gimnazije	Vedad Spahić, Mirsad Kunić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
III	Naš jezik 3: udžbenik za treći razred gimnazije	Senija Midžić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
III	Književnost za III razred gimnazije i srednjih stručnih škola	Duško Babić, Živko Malešević	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
III	Čitanka za treći razred gimnazije	Skupina autora	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
IV	Književnost za IV razred gimnazije i srednjih stručnih škola	Duško Babić, Živko Malešević	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
IV	Čitanka za IV razred gimnazije	Hadžem Hajdarević	Svetlost ³⁹	Sarajevo, 2001
IV	Čitanka za IV razred gimnazije i drugih srednjih škola	Nedžad Ibrahimović i Enver Kazaz	GIK «OKO»	Sarajevo, 2003
IV	Naš jezik IV: udžbenik za četvrti razred gimnazije	Remzija Hadžiefendić-Parić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
IV	Čitanka za 4. razred gimnazije	Vedad Spahić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
IV	Čitanka za IV razred gimnazije i stručnih škola	Ljiljana Nikolić, Bosiljka Milić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
IV	Čitanka za IV razred gimnazije	Skupina autora	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005

³⁹ Puni naziv izdavača: IP «Svetlost» d.d., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Sarajevo

1.2 Lista udžbenika za historiju/povijest/istoriju

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
5	Historija 5	Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
5	Historija 5	Seka Brklijača, Vahida Bašalić, Salmedin Mesihović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
5	Historija za 5. razred osnovne škole	Enver Imamović	Svetlost ⁴⁰	Sarajevo, 2004
5	Povijest 5	Ivka Pavičić, Franko Mirošević, Tihomir Zovko	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
6	Historija 6	Esad Kurtović, Salmedin Mesihović, Samir Hajrulahović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005

⁴⁰ Puni naziv izdavača: IP «Svetlost» d.d., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Sarajevo

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
6	Historija za 6. razred osnovne škole	Enver Imamović	Svjetlost	Sarajevo, 2004
6	Povijest 6	Ivo Makek, Andrija Nikić	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
6	Istorija za 6. razred osnovne škole	Ranko Pejić	Zavod za udžbenike ⁴¹	Istočno Sarajevo, 2005
7	Historija 7	Hadžija Hadžibadić, Edis Dervišagić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
7	Historija za 7. razred osnovne škole	Fahrudin Isaković, Enes Pelidić	Svjetlost	Sarajevo, 2004
7	Historija 7	Edin Radušić, Aladin Husić, Vehid Smrko	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
7	Povijest 7	Ivan Dukić, Krešimir Erdelja, Andrija Nikić, Igor Stojaković	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2003
7	Istorija za 7. razred osnovne škole	Rade Mihaljić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
8	Historija za 8. razred osnovne škole	Muhamed Ganibegović	Svjetlost	Sarajevo, 2004
8	Historija 8	Zijad Šehić, Zvjezdana Marčić-Matošović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
8	Povijest 8	Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
8	Istorija za 8. razred osnovne škole	Milutin Perović, Borislav Stanojlović, Milo Strugar	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
9	Istorija za 9. razred osnovne škole	Ranko Pejić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I	Istorija za I razred gimnazije	Ranko Pejić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2002
I	Istorija za I razred srednjih stručnih škola trećeg stepena	Ranko Pejić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
I	Povijest 1, udžbenik za I razred gimnazije	Davorka Bubanj-Valentić, Tihomir Zovko	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005

⁴¹ Puno ime Zavoda glasi: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
I	Povijest 1, udžbenik za I razred gimnazije	Davorka Bubanj-Valentić, Tihomir Zovko	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
I	Historija 1, udžbenik za I razred gimnazije	Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
I	Historija 1, udžbenik za I razred gimnazije	Melisa Forić, Arna Daguda, Haris Zaimović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
I	Historijska čitanka za I razred gimnazije	Melisa Forić, Arna Daguda, Haris Zaimović	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
II	Istorija za II razred gimnazije društveno-jezičkog i opšteg smjera	Rade Mihaljić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
II	Istorija za II razred gimnazije prirodno-matematičkog smjera	Rade Mihaljić, Đorđe Mikić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
II	Istorija za II razred četvorogodišnjih stručnih škola	Nikola Gaćaša, Dušan Živković, Borislav Stanojlović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
II	Povijest 2, udžbenik za II razred gimnazije	Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Andelko Mijatović, Andrija Nikić	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
II	Historijska čitanka za II razred gimnazije	E.Hašimbegović, A. Busulandžić, E. Veladžić, M.Sijarić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
II	Historija 2, udžbenik za II razred gimnazije	E.Hašimbegović, A. Busulandžić, E. Veladžić, M.Sijarić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005
III	Povijest 3, udžbenik za III razred gimnazije	Stipe Jurković, Andelko Mijatović, Franko Mirošević, Trpimir Macan	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
III	Historija za III razred gimnazije	Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
III	Historija za III razred gimnazije	Vehid Smriko	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
III	Istorija za III razred gimnazije društveno-jezičkog i opšteg smjera	Đorđe Mikić, Darko Gavrilović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2002

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
III/IV	Istorijska za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smjera i IV razred gimnazije društveno-jezičkog i opštег smjera	Dušan Živković, Borislav Stanojlović	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
IV	Povijest 4, udžbenik za IV razred gimnazije	Hrvoje Matković, Franko Mirošević, Božo Goluža, Ivica Šarac	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2003
IV	Historijska čitanka za IV razred gimnazije	Zijad Šehić, Alma Leka	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
IV	Historija 4, udžbenik za IV razred gimnazije	Zijad Šehić, Indira Kučuk-Sorguč	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2005

1.3 Lista udžbenika za geografiju/zemljopis

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
5	Geografija za 5. razred osnovne škole	Muriz Spahić	Svjetlost ⁴²	Sarajevo, 2004
5	Moj zemljopis: udžbenik za 5. razred osnovne škole	Sanja Faivre, Anita Flipčić, Mirko Markotić	Znanje	Mostar, 2004
5	Zemljopis 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole	Danijel Orešić, Ivan Madžar, Milan Ilić	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
6	Geografija za 6. razred osnovne škole	Safet Nurković	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004
6	Moj zemljopis 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole	Lidija Borko, Ružica Vuk, Mirko Markotić	Znanje	Mostar, 2004
7	Geografija za 7. razred osnovne škole	Đuro Marić, Mirko Grčić, Rajko Gnjato	Zavod za udžbenike ⁴³	Istočno Sarajevo, 2005
7	Zemljopis 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole	Ivan Dukić, Bruno Kurek, Ivan Madžar	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
7	Geografija za 7. razred osnovne škole	Teufik Hodžić	Svjetlost	Sarajevo, 2004
7	Geografija 7, udžbenik za 7. razred osnovne škole	Greta Župančić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2004

⁴² Puni naziv izdavača: IP «Svjetlost» d.d., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Sarajevo

⁴³ Puno ime Zavoda glasi: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
7	Moj zemljopis 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole	Anita Flipčić, Mirko Markotić	Znanje	Mostar, 2004
8	Geografija za 8. razred osnovne škole	Muriz Spahić	Svetlost	Sarajevo, 2004
8	Moj zemljopis 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole	Ante Markotić, Mirko Markotić	Znanje	Mostar, 2005
8	Geografija za 8. razred osnovne škole	Bajo Krivokapić, Dragan Kovačević	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
8	Zemljopis 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole	Ivan Madžar, Snježana Bakarić Palička	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2005
9	Geografija za 9. razred osnovne škole	Rajko Gnjato, Đuro Marić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I, II	Geografija za I razred trogodišnjih i II razred četverogodišnjih zanimanja ugostiteljsko-turističke škole	Mira Živković-Mandić, Draško Marinković, Davorin Bajić, Milenko Živković	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I	Geografija za I razred ekonomsko-poslovno-trgovačke škole	Đuro Marić, D.Bajić, Mira Živković-Mandić, M.Živković	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
I	Geografija za I razred gimnazije	Čedomir Crnogorac, Milovan Peceļ	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
I	Geografija 1: udžbenik za I razred gimnazije	Goranka Marković, Ines Kozina, Mate Matas, Ivan Madžar	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2001
I	Geografija 1, udžbenik za I razred gimnazije	Greta Župančić	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
II	Geografija 2: udžbenik za II razred gimnazije	Mladen Ante Friganović, Miroslav Sić, Mate Matas, Ivan Madžar	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2001
II	Geografija za II razred gimnazije	Đuro Marić, Mirko Grčić	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2003
II	Geografija 2, udžbenik za II razred gimnazije	Safet Nurković	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
III	Geografija 3: udžbenik za III razred gimnazije	Ivan Madžar, Nikola Štambak	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2001

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
III	Geografija za III razred gimnazije	Rajko Gnjato, Mirko Grčić, Đuro Marić, Rade Rakita	Zavod za udžbenike	Istočno Sarajevo, 2005
III	Geografija 3: udžbenik za III razred gimnazije	Greta Župančić, Nikola Štambak	Sarajevo Publishing	Sarajevo, 2003
IV	Geografija 4: udžbenik za IV razred gimnazije	Ivan Madžar, Alisa Kichl	Školska naklada Mostar i Školska knjiga Zagreb	Mostar, 2001
IV	Geografija za IV razred srednjih škola	Ibrahim Bušatlija	Svjetlost	Sarajevo, 2004

1.4 Lista udžbenika za vjeronauku

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
5	Pravoslavna vjeronauka za 5. razred osnovne škole	Momčilo Pejičić	Katihetski odbor	Banja Luka, 2005
5	Ja sam put, vjeronaučni udžbenik za 5. razred osnovne škole	Ružica Razum	Kršćanska sadašnjost	Zagreb - Sarajevo, 2004
5	Vjeronauka za 5. razred osnovne škole	Grupa autora	El Kalem	Sarajevo, 1997
6	Vjeronauka za 6. razred osnovne škole	Mensura Ćatović	El Kalem	Sarajevo, 2003
6	Pravoslavna vjeronauka za 6. razred osnovne škole	Niko Mojsilović	Katihetski odbor	Banja Luka, 2005
6	Pozvani na slobodu, vjeronaučni udžbenik za 6. razred osnovne škole	Ružica Razum	Kršćanska sadašnjost	Zagreb - Sarajevo, 2004
7	Zajedno u ljubavi, vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole	Skupina autora	Kršćanska sadašnjost	Zagreb - Sarajevo, 2004
7	Pravoslavna vjeronauka za 7. razred osnovne škole	Nedeljko Pajić	Katihetski odbor	Banja Luka, 2005
7	Vjeronauka za 7. razred osnovne škole	Muharem Omerdić, Fahira Kalajdžisalihović	El Kalem	Sarajevo, 2005

Razred	Naziv udžbenika	Autor	Izdavač	Mjesto i godina izdanja
8	S Kristom u život, vjeroučni udžbenik za 8. razred osnovne škole	Skupina autora	Kršćanska sadašnjost	Zagreb - Sarajevo, 2005
8	Pravoslavna vjeroučna za 8. razred osnovne škole	Veljko Stojanović	Katihetski odbor	Banja Luka, 2005
8	Vjeroučna za 8. razred osnovne škole	Ševko Sulejmanović, Esma Kapetanović	El Kalem	Sarajevo, 2005
9	Pravoslavna vjeroučna za 9. razred osnovne škole	Slobodan Vrhovac	Katihetski odbor	Banja Luka, 2004
I	Tražitelji smisla, vjeroučni udžbenik za I razred srednje škole	Viktorija Gadža, Nikola Milanović, Rudi Paloš, Mirjana Vučica, Dušan Vuletić	Katehetski salezijanski centar	Zagreb-Sarajevo 2004
II	Odvazni svjedoci, vjeroučni udžbenik za II razred srednje škole	Viktorija Gadža, Nikola Milanović, Rudi Paloš, Dušan Vuletić	Katehetski salezijanski centar	Zagreb-Sarajevo, 2004

Prilog 2 - Upitnik za ispitivanje kvaliteta udžbenika

Šifra istraživača: _____

Šifra udžbenika koji se analizira: _____

Skala 1 – 5: 1 (Nimalo se ne odnosi na ovaj udžbenik), 2(Uglavnom se ne odnosi), 3 (I odnosi se i ne odnosi se), 4 (Uglavnom se odnosi) i 5 (U potpunosti se odnosi).

PITANJE / TVRDNJА	1	2	3	4	5
Programska koncepcija udžbenika odgovara uzrastu učenika					
Postoji ravnoteža između količine teksta, ilustracija, tabela, grafikona, dijagrama, brojčanih podataka, izvora i zadataka za učenike					
Sadržajno je pregledan i jasan					
Sadržajno udžbenik odražava postupni razvoj shvatanja objektivne stvarnosti					
Udžbenik je podijeljen na nastavne teme i nastavne jedinice					
Kvantitet i količina informacija jednak je zastupljena po pojedinim nastavnim jedinicama					

PITANJE / TVRDNJA	1	2	3	4	5
Udžbenik dovodi u logički redoslijed nastavnu građu					
Izlaganje sadržaja je strukturirano, povezano i postupno uz primjere					
Svaka nastavna jedinica obogaćena je prilozima koji su vizuelno prihvatljivi i razumljivi za učenike ovisno od uzrasta					
Iza svake nastavne jedinice sadržana su razumljiva pitanja, najviše pet, koja su u funkciji teksta i služe za sistematizaciju gradiva					
Svaka oblast koja se obrađuje počinje sa povezivanjem sa ranijim znanjima iz te oblasti i potiče na razvoj pitanja za grupne ili individualne diskusije					
Udžbenik uvažava poznate metodičke principe, a prvenstveno princip od bližeg ka daljem i od poznatog ka apstraktnom					
Udžbenik omogućava i potiče na razvoj analitičkih i kritičkih sposobnosti kod učenika specifično za taj predmet i u skladu sa razvojnim nivoom učenika					
Nastavna građa je u funkciji interaktivnog učenja					
Nudi nastavnu građu za razmišljanje i samostalno prosuđivanje					
Potiče interesovanje i znatiželju učenika, a da pri tome ne zapostavlja zakone mišljenja					
Udžbenik je u korelaciji sa srodnim nastavnim predmetima					
Udžbenik otvara mogućnosti za razvoj mišljenja učenika te potiče učenike ka aktivnostima daljnog izučavanja					
TEHNIČKI STANDARDI UDŽBENIKA					
Udžbenik je prilagođen uzrastu učenika, pri čemu se veći format primjenjuje u nižim razredima, a manji u višim razredima					
Naslovna strana prikladna je sadržaju					
Naslovna strana je atraktivna i privlačna					
Prilozi u udžbeniku su višebojni na fotopapiru					
Udžbenik sadrži biografiju autora, s tekstom obraćanja učenicima					
Udžbenik sadrži spisak literature korištene u pripremi					
Tip slova, naslovi tema, podnaslovi i nastavne jedinice dizajnirane su tako da čine slojevitost nastavne građe					
Prilozi su jasni i veličinom, sadržajem i detaljima odgovaraju zahtjevima teksta					
Prilozi su unutar teksta, gdje se autor na njih poziva					
Zanimljivosti su posebno izdvojene tipom slova ili bojom podloge					

PITANJE / TVRDNJA	1	2	3	4	5
Tehnička obrada i dizajn udžbenika mogu služiti generacijama učenika nekoliko godina, onoliko koliko traju važeći nastavni planovi programi					
Udžbenik odgovara savremenim evropskim standardima					

Prilog 3 – Timovi za analizu sadržaja udžbenika

Maternji jezik

- Nenad Veličković
- Ferida Duraković
- Namir Ibrahimović
- Marija Fekete-Sullivan
- Marina Trumić

Historija / istorija / povijest

- Vera Katz
- Željko Vučadinović
- Sonja Dujmović
- Smilja Mrđa
- Nermina Halilović

Geografija / zemljopis

- Vesna Bajšanski
- Edin Jahić
- Emin Dedić
- Sumedin Kulović
- Vedran Zubić

Vjeronomaka / vjeronomauk

- Dino Abazović
- Lea Zuhra Kalauzović
- Vesna Bajšanski
- Milja Stanišić

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

© 2007 Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina